नोंदणी क्रं. एफ.१६०९४(मुंबई)

महाराष्ट्र शासन
मराठी भाषा विभाग
राज्य मराठी विकास संस्था
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय, ३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलाव, मुंबई - ४००००१ दूरध्वनी : (०२२) २२६३१३२५ / २२६५३९६६
संकेतस्थळ https://rmvs.marathi.gov.in इ-पत्ता rmvs_mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क./२०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे. त्याच बरोबर प्रतिमुद्राधिकाराच्या कक्षेत येणारी काही साधनेही प्रतिमुद्राधिकारधारकांची उचित अनुमती प्राप्त झाल्यास संस्थेद्वारे संगणकीकृत करून अभ्यासकांसाठी उपलब्ध करून देण्यात येत असतात.

सदर प्रकल्पांतर्गत **विदर्भ साहित्य संघ, नागपूर** ह्या संस्थेद्वारे प्रकाशित करण्यात येणाऱ्या **युगवाणी** ह्या नियतकालिकाच्या अंकांचे संगणकीकरण करून ते सार्वजनिकरीत्या आणि विनामूल्य उपलब्ध करून देण्यासंदर्भात उपरोक्त संस्थेला आवाहनपर विनंती करण्यात आली होती.

सदर विनंती मान्य करून विदर्भ साहित्य संघाद्वारे सदर अंक संगणकीकरणासाठी उपलब्ध करून देण्यात आले. हे अंक सदर संस्थेच्या सहकार्यामुळेच आपल्याला संगणकीय स्वरूपात उपलब्ध होत आहेत.

या अंकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

१. सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.
२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.
३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्था, मुंबई व विदर्भ साहित्य संघ, नागपूर यांची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.
४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटींचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था व विदर्भ साहित्य संघ, नागपूर यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर/ संस्थांवर असणार नाही.

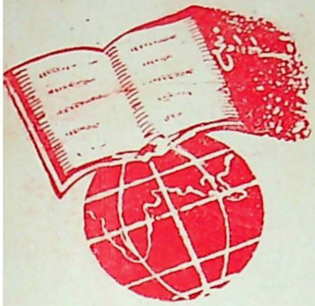
सदर अंक केवळ अभ्यासकांच्या सोयीसाठी संगणकीय स्वरूपात उपलब्ध करण्यात येत असून अंकांतील सामग्रीचे (लेखन, मांडणी, छायाचित्रे, रेखाचित्रे इ.) प्रतिमुद्राधिकार त्या त्या लेखकांकडे अथवा प्रकाशकांनी त्या त्या वेळी केलेल्या व्यवस्थेनुसार आहेत ह्याची नोंद घेण्यात यावी. त्या सामग्रीसंदर्भातील कोणतेही अधिकार वा दायित्वे राज्य मराठी विकास संस्था, मराठी भाषा विभाग किंवा महाराष्ट्र शासन ह्यांच्याकडे असणार नाहीत.

अनुक्रमणिका

मराठीचा विकास : महाराष्ट्राचा विकास

राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे
संगणकीकृत

विदर्भ साहित्य संघाचें मुखपत्र

युगवाणी

ना. रा. बामणगावकर

द. चिं. सोमण

अशोक विजय राहा

योगेश्वर अभ्यंकर

बाबा मोहोड

तुळशीराम काजे

निशिकांत करकरे

दत्तात्रेय कुळकर्णी

मधु वाबगांवकर

म. ना. सरपटवार

वसंत पेंढरकर

अ. ना. लोथे

अ. ना. देशपांडे

केशव केळकर

विश्वास र. कानडे

शिवाय

संघवार्ता वगैरे

डिसेंबर १९५३

किंमत आठ आणे

अनुक्रमणिका

विदर्भ साहित्य संघाचें मुखपत्र

युगवाणी

संपादक–पुरुषोत्तम दिवाकर ढवळे

वर्ष ८ वें] डिसेंबर १९५३ [अंक ९ वा

अनुक्रमणिका

हें मासिक श्री. पां. ना. बनहट्टी यांनी नारायण मुद्रणालय, धनतोली, नागपूर येथे मुद्रित केलें व श्री. ना. रा. शेंडे, सरचिटणीस वि. सा. संघ, यांनी संघ–कार्यालय, उत्तर अंबाझरी रोड, नागपूर येथे प्रकाशित केलें.

युगवाणी

वर्ष ८ वें डिसेंबर १९५३ अंक ९ वा

संपादकीय

खामगावचें येतें विदर्भ साहित्यसंमेलन

विदर्भ साहित्य संघाचें सोळावें अधिवेशन डिसेंबर २५, २६, २७ या तारखांना खामगाव येथे भरणार आहे या गोष्टीची संघाच्या सभासदांना आठवण करून द्यायला नकोच. कै. श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकरांच्या गावीं हा साहित्यसोहळा भरणार आहे यांत एक विशेष औचित्य आहे. विदर्भांत प्रांतीय साहित्यसंमेलनें भरवावींत या कल्पनेचे ते एक प्रमुख पुरस्कर्ते होते. गेल्या अर्ध तपांत विदर्भ साहित्य संमेलनें वाढत्या जोमाने भरत आहेत. हे साहित्यिक व सांस्कृतिक सोहळे केवळ स्थानिक दृष्टीनेच उपयोगी नाहीत तर सबंध प्रांतांत सांस्कृतिक उत्थान घडवून आणण्याचें कार्य त्यांच्या द्वारें घडत असतें. यंदाचें संमेलन आपल्या प्रांतांतील प्रसिद्ध कवि प्रा. भवानीशंकर श्री. पंडित यांच्या अध्यक्षतेखाली होणार असून त्यावेळीं मराठीप्रेमी जनता व साहित्यिक जास्तींत जास्त संख्येने उपस्थित राहतील अशी आम्हाला खात्री आहे.

*

श्री. पंडित बाबुरावजी पराडकर

आधुनिक हिंदी वृत्तव्यवसायाचे जनक श्री. बाबुराव पराडकर यांचा ७१वा वाढदिवस त्यांच्या उपस्थितींत विदर्भ साहित्य संघाने नुकताच साजरा केला ही बातमी सर्वांना परिचित आहेच. 'वंगवासी' या कलकत्त्याच्या वृत्तपत्रांत त्यांनी आपल्या वृत्तपत्रीय जीवनाला आरंभ केला आणि 'हितवार्ता' आणि 'भारतमित्र' या वृत्तपत्रांचेंहि संपादन केलें. पण त्यांची मुख्य कामगिरी म्हणजे हिंदींतील मुख्य दैनिक 'आज'चें संपादन. 'आज' साठी त्यांनी भोगलेल्या हालअपेष्टा, देशकार्यात घडलेला तुरुंगवास आणि इतर कौटुंबिक व आर्थिक अडचणी इत्यादींचा इतिहास त्यांच्या कर्तव्यनिष्ठेची साक्ष देतो. त्यांच्या संयत, सुगम आणि संस्कारक्षम शैलीनेच हिंदी वृत्तपत्रांना आजचें प्रौढ स्थान प्राप्त करून दिलें आहे. 'आज'च्या फायलींत दडून बसलेल्या त्यांच्या अग्रलेखांचें ग्रंथरूपाने प्रकाशन झाल्यास हिंदी आणि इतर भाषी जगाला त्यांच्या कार्याचें चिरस्थायी स्वरूप अधिक स्पष्ट रीतीने कळून येईल. बाबुरावजींचा जो मान-सन्मान होत आहे तो तर उचित आहेच पण त्यांच्या असंख्य चाहत्यांनी या ग्रंथप्रकाशनकार्याकडे लक्ष द्यावयास हवें. हिंदी वृत्तकला जगविण्यांतील आणि वाढविण्यांतील त्यांच्यासारख्या मराठीभाषी लेखकाची ही हिंदी कामगिरी पाहून मराठी जनतेला अभिमान वाटणें साहजिक आहे. आम्ही त्यांना दीर्घायु आणि आरोग्य चिंतितों.

*

विद्वद्रत्न डॉ. भाऊजी दप्तरी

आपणा सर्वांना पूज्य व अत्यंत प्रिय असलेले भाऊजी दप्तरी यांना दिनांक २२-११-५३ रोजीं ७४ वें वर्ष लागलें ही गोष्ट अत्यंत आनंदाची व सुखाची आहे. गणित व ज्योतिर्विद्या यांतील अपूर्व नैपुण्य, धर्मग्रंथांच्या सखोल अभ्यासांतील दिसणारी मूलगामी बुद्धीची प्रखरता, करणलता ग्रंथांतील त्यांच्या कल्पकतेची चमक, त्यांचें अगाध संशोधनपाटुत्व इत्यादि त्यांच्या गुणांची साक्ष जनतेला अगोदर पटलेलीच आहे. धर्मरहस्य, जैमिन्यर्थदीपिका, महाभारत युद्धकालनिर्णय

इत्यादि अपूर्व ग्रंथांनी भाऊजींना भारतीय कीर्तीच्या पदवीचा मान आधी अर्पण केला आहेच. तथापि भाऊजींच्या संबंधी जो विशेष आपलेपणा वाटतो त्याचें कारण आहे. त्यांनी आपली विद्वत्ता जनतेच्या हितासाठी वाहविली आहे. त्यांची अष्टपैलू बुद्धि जुन्या ग्रंथाच्या अगदी गाभ्यांत जशी शिरते, तशीच ती वर्तमानकालीन सामाजिक व धार्मिक अशा अत्यंत कठीण प्रश्नांचाहि अंतर्भेद करूं शकते, इतकी तीं पुरोगामी आहे. यासाठी भारतीय समाजजीवनाच्या सध्याच्या नाजूक व क्रांतिकारक परिस्थितींत, भाऊजींसारख्या निरहंकार, प्रेमळ, स्थितप्रज्ञ व जनकल्याणाची तळमळ असणाऱ्या थोर व्यक्ति समाजाला मार्गदर्शक असणें अत्यंत जरूर आहे. म्हणून त्यांचा वाढदिवस म्हणजे समाजाच्या जीवनाचा वाढदिवस असें असल्यानें कोणालाहि आनंद वाटेल. परमेश्वरानें त्यांना उदंड आयुष्य द्यावे हीच आमची प्रार्थना.

*

नभोवाणी व कै. केळकर

तात्यासाहेब केळकरांची पुण्यतिथि मागल्या महिन्यांत होती हें सर्वश्रुतच आहे. या प्रसंगानें नभोवाणीचें जें धोरण दिसलें त्यासंबंधी लिहिणें प्राप्त आहे. पुणें नभोवाणी केंद्रानें तात्यासाहेबांच्या पुण्यस्मृतीची दखल घ्यायची नाही असें ठरवलें होतें. त्यांच्या चाहत्यांनी नभोवाणी केंद्रावर कार्यक्रम व्हावा म्हणून प्रयत्न करूनहि ता. १८ आक्टोबरला कार्यक्रम तर काय, पण नुसती वातमी देखील देण्यांत आली नाही. पण मागाहून सुबुद्धि होऊन तात्यासाहेबांच्या पुण्यतिथीला श्री. दा. वि. गोखल्याचें भाषण करून झालेल्या चुकीचें परिमार्जन केलें गेलें. नभोवाणी खात्याच्या कित्येक गंमती असतात त्यांतलीच ही एक. निघन गेला तर हत्ती जातो, नाही तर त्याच्या शेपटीचें टोकहि अडकून राहतें. स्थानिक केंद्राचे अधिकारी कित्येकदा याला जबाबदार नसतातहि. तर कित्येकदा स्थानिक केंद्राधिकारी सामान्य धोरणाचा अर्थ इतका काटेकोरपणें लावतात की, त्यांची वागणूक कुणालाहि विक्षिप्त वाटावी.

हा प्रकार तात्यासाहेब केळकरांच्या बाबतींत झाला हें एका दृष्टीनें फार चांगलें झालें, इतर कुणाच्या बाबतींत झाला असता तर त्या वादाला फाटे फोडतां आले असते; परंतु तात्यासाहेबांविषयी वाद घालायला कुणालाहि कारण नाही. तात्यासाहेबांचें मराठी साहित्यांतील स्थान अनन्य आहे. पन्नासहूनहि जास्त वर्षेंपर्यंत अविरत साहित्यसेवा करीत राहूनहि त्यांची लेखणी कधीं कुठेहि शिणलेली आढळली नाहीं. लेखणीला विषय मिळाला की तात्यासाहेबांना तो उचललाच. साहित्यिक होण्याकरिता त्यांना सतत व्यासंग असल्यामुळे, अनेक लेखकांना काय लिहावें हा अनेकदा प्रश्न पडतो तो, त्यांना कधीच पडला नाही आणि जो जो साहित्यप्रकार त्यांना आढळला तो तो त्यांनी हाताळला. त्यामुळेच त्यांच्या हातून विपुल साहित्य निर्माण झालें. केसरींतील आणि इतरत्रचें त्यांचें निबंधात्मक लिखाण मराठी भाषेचें चिरंतन लेणें झालें. मराठेशाहीचें शतसांवत्सरिक श्राद्ध म्हणून लिहिलेला 'मराठे आणि इंग्रज' हा ग्रंथ ऐतिहासिक विषयावर असूनहि त्याला साहित्यिक स्वरूप देऊन विषय किती मनोवेधक होऊं शकतो याची साक्ष पटवून दिली. लो. टिळकांचें त्रिखंडात्मक चरित्र तात्यासाहेबांच्या परिश्रमाचें मूर्तिमान स्वरूप आहे. 'तोतयाचें बंड' आणि 'कृष्णार्जुन युद्ध' हीं नाटकें त्याचप्रमाणे त्यांचें कथा-कादंबरी साहित्य, त्यांची कविता हें सगळें साहित्य म्हणजे त्यांच्या ठिकाणच्या लालित्याचा भरघोस विलास होय.

तात्यासाहेबांच्या साहित्यामागे ज्याप्रमाणे साहित्यिक प्रेरणा होती, त्याचप्रमाणे राष्ट्रकार्याचीहि होती. ज्या विचारप्रणालीचा राष्ट्रांत उदो उदो होतो आहे तिचीच तळी उचलून धरणें हाच कालांतरानें राष्ट्रकार्याचा अर्थ झाल्यामुळे प्रामाणिक मतभेद ज्याचा असेल त्याच्याकडे उपेक्षेनें पाहण्याची प्रवृत्ति बोकाळली. तात्यासाहेबांच्या बाबतींतहि हाच प्रकार झाला. त्याचबरोबर त्यांचें साहित्यहि उपेक्षणीय असें कांही मानूं लागले. ही प्रवृत्ति अत्यंत हीन आहे आणि आता ही मनोवृत्ति ठेवणें कृतघ्नपणाचें आहे. तात्यासाहेब हें मराठी साहित्याला लाभलेलें वरदान आहे. म्हणूनच त्यांचें पुण्यस्मरण जागवणें आवश्यक आहे. इतर संस्था तर हें कार्य करतीलच; पण पुणें नभोवाणी केंद्रानें तें कर्तव्यबुद्धीनें पार पाडणें आवश्यक आहे. नभोवाणीनें पुण्यतिथि व जयंती यांच्या संबंधीचें आपलें धोरण अधिक तारतम्यानें व समजूतदारपणानें अमलांत आणावें अशी सप्रेम सूचना आहे.

*

कै० दादासाहेब खापर्डे यांची काव्यशास्त्रविनोद दृष्टि

ना. रा. बामणगावकर, अमरावती

कै. लोकमान्य टिळकांत वक्तृत्व नसलें तरी विचारांची तर्कशुद्ध प्रखरता व विषय मांडण्यांत सुगमता हीं प्रामुख्यानें होती. त्यांचेबरोबर त्यांची देशभक्ति सर्व तऱ्हेनें कसोटीला उतरली असल्यामुळें लोकांत त्यांना एका प्रभावी विशिष्ट अधिकाराचें स्थान प्राप्त झालें होतें. त्यामुळें टिळक ज्या सभेंत असत त्या सभेंतील लोकांचीं हृदयें सहजपणें त्यांच्याच भोंवती फिरत असत. अशा सभेंत टिळक बोलले असतां किंवा टिळक बोलण्यापूर्वी आपलें बोलणें लोकांना ऐकायला लावणें मोठें कठीण: परंतु कै. दादासाहेब खापर्डे हे असे वक्ते होते की, टिळकांच्या सभेंत टिळक बोलण्यापूर्वी वा नंतरहि आपलें म्हणणें श्रोत्यांना ऐकवीत. श्रोतेहि मोठ्या हर्षभरानें व प्रफुल्लित मनानें डुलडुलत तें ऐकत. त्यांच्या वक्तृत्वांत विनोद तर होताच पण विनोदाइतकेंच गांभीर्यहि असे. विषयाचें विश्लेषण अत्यंत मार्मिक दृष्टांतांनी केलेलें असे. नटांना अभिनय शिकवितांनासुद्धा त्या शास्त्रांतील व त्या भूमिकेंतील सूक्ष्मांत सूक्ष्म प्रकाराचें रहस्यहि ते अत्यंत सुस्पष्ट रीतीनें समजून सांगत. एकोणिसाव्या शतकाचा उत्तरार्ध व विसाव्याचा पूर्वार्ध यांत भारतांत जे नामवंत वक्ते झाले त्यांत कै. दादासाहेबांना एक विशिष्ट स्थान त्यांच्या संस्कृत व इंग्रजी भाषानैपुण्यामुळें प्राप्त झालें होतें. मराठी भाषेंतील वक्तृत्वांत जी प्रगति झाली तिचें मूळहि दादासाहेब खापर्डे यांचें रसाळ वक्तृत्वच आहे. कै. शिवरामपंत परांजपे यांची छद्मी भाषाशैली वाखाणण्यासारखी असली तरी दादासाहेबांच्या भाषणांत ते गुण होतेच. कै. ल. रा. पांगारकर व धुळ्याचे दासभक्त श्री. शंकरराव देव यांच्यांतील भक्तिरसाचा जिव्हाळा हाहि दादासाहेबांत होता. कै. अच्युतराव कोल्हटकरांच्या भाषणांतील कलाकृता व कावेबाजपणा हाहि दादासाहेबांत होता. कै. तात्यासाहेब केळकर यांची रंगत ही तर दादासाहेबांना अभिजात देणगी होती. ते कोठेंही बसोत, तें बोलूं लागले कीं, सर्व आबालवृद्ध ऐकत असत व डोलत असत. आणि त्यांच्या पाठांतरशक्तीचें व कथासंग्रहाचें कौतुक करीत. इंग्रजींत जर बोलूं लागले तर सर्वच इंग्रजी थाट रहात असे व त्यांतून आपले सिद्धांत ते समजून सांगत. मराठी बोलूं लागले तर संस्कृत व मराठी थाट राहत असे: गुजरथींत बोलूं लागले तर गुर्जर साहित्यकांच्या आधारें गुर्जर साहित्यकांसहि ते लाजवीत. कै. दादासाहेबांनी फारसें लिहिलें नाही: ग्रंथलेखन केलेंच नाही. फक्त सभापांडित्य हें त्यांचें बाळकडू. त्या काळांत वक्तृत्वाला वाव देणारें वृत्तपत्रपांडित्य हें पुढे आलें नव्हतें. मराठींत तरी आजहि विशेष पुढे आलें आहे असें म्हणतां येत नाही. परंतु वक्ता, लेखक व पत्रकार जेथें एक [illegible] तेथें वक्तृत्वांतील पाल्हाळ प्रसिद्ध [illegible] आणि वाचतों व पाहतों.

दादासाहेबांचें व्यक्तिमत्त्व [illegible] वैशिष्ट्यपूर्णच असे. आणि त्यांत एक [illegible] आकर्षकता होती. ते मुंबईला कॉलेजमध्ये शिकत असतां

रोजनिशी लिहित होते. त्या रोजनिशींत असा उल्लेख सांपडतो की, त्यांच्या क्लबने "वेणीसंहार" नाटक बसवायला घेतलें होतें व त्यांत भीमाची भूमिका दादासाहेबांकडे आली होती. शरीर सदृढ व्यायामाचें. घोड्यावर बसण्याचा नाद. भीमाची क्रोधवश मुद्रा कशी असावी, व आवाजांत भीषणता कशी उत्पन्न व्हावी याकरिता त्यांनी श्रमपूर्वक अभ्यास केला होता. आणि साभिनय मुद्रा करून भीमाची भीमगर्जना त्यांनी केली की, दुसरे विद्यार्थी घाबरत. दुःशासन व दुर्योधनाची भूमिका करणारे विद्यार्थि तर हा भीम खरोखरच आपल्या नरडीचें रक्त पिणार की काय असें वाटून घाबरून जे गैरहजर झाले ते झालेच ! त्यामुळे तें नाटकच झालें नाही. त्यांनी या विद्यार्थिदशेंत 'दामाजीपंत' नाटक लिहिलें होतें असाहि उल्लेख सांपडतो. पण त्या रोजनिशा संपूर्ण नाहीत व जी आहे ती अर्धवट व फाटलेली आहे. पण त्यांत त्यांच्या साहित्यभक्तीची चुणूक आहे. तथापि पुढे दादासाहेब खापर्डे यांचा साहित्याचा वा लालित्याचा व्यासंग इतका दांडगा झाला व त्यांचा लौकिक महाराष्ट्रभर एवढा पसरला की, कै. शिवरामपंत परांजपे यांच्या "रामदेवराव" नाटकास प्रस्तावना दादासाहेबांची असून कै. खाडिलकर यांचें रंगभूमीवर आलेलें पहिलें नाटक "कांचनगडची मोहना" हें दादासाहेबांना अर्पण केलेलें आहे आणि पहिल्या नाट्यसंमेलनाच्या अध्यक्षपदाचा मानहि त्यांना मिळाला. लोकमान्यांबरोबर राजकारणांत जर दादासाहेबांनी उडी घेतली नसती किंवा टिळकांचे स्नेही म्हणून जर त्यांना वारा लागला नसता तर महाराष्ट्र साहित्य परिषदेचें अध्यक्षपद तरी त्यांना केव्हाच लाभलें असतें. १९१३ मध्ये कै. हरिभाऊ आपटे यांच्या अध्यक्षतेखाली महाराष्ट्र साहित्य परिषद आकोला येथे झाली त्यावेळीं त्यांना तेथे बोलण्यास वाव मिळाला. तेव्हा परिषदेचे अध्यक्ष आपटे आणि कै. प्रा. भानू वगैरेंनी दादासाहेबांच्या ह्या भाषणाबद्दल मोठी वाहवा केली. अशा प्रकारें दादासाहेबांच्या काव्य, लालित्य वगैरेंतील पारंगतत्व पाहून कोणी त्यांची प्रसंशा केलीच तर "पुष्पांच्या संबंधें सूत्रालाहि घडे शिरीं वास" असें म्हणून नागपुरांतील विद्वानांची परंपरा त्यांच्या मुखांतून निघत असे. ती अशी—सदाशिवशास्त्री घुले हे काशी क्षेत्रांत वैय्याकरणकेसरी झाले. सर्व पंडितांनी त्यांना पालखींत बसवून काशीक्षेत्रांत मिरविलें. त्या घुल्यांना भोसल्यांनी नागपुरास आणून संस्कृत विद्यापीठ चालविण्यास सहाय्य केलें. विख्यात सदाशिवभट्ट घुले हे त्यांचे वंशज. या सदाशिवभट्टाचे शिष्य रंगाचार्य व कृष्णशास्त्री. त्यांचे शिष्य महामहोपाध्याय कृष्णशास्त्री घाटे आणि नारायणशास्त्री पिंजरकर होत. आणि त्यांचा मी शिष्य अशी परंपरा ते सांगत. "कै. नारायणशास्त्री पिंजरकरजवळ माझ्या वडिलांनी मला अभ्यास करावयास ठेवलें. रूपावली, समासचक्र, पंचकाव्यांचा अभ्यास वगैरे आणि सिद्धान्तकौमुदी त्यांच्या जवळच मी शिकलों. पुढे मुंबईला कॉलेजांत कै. रामशास्त्री बोडस, आणि वैकुंठवासी भीष्माचार्य झळकीकर या विद्वानांचा सहवास मला घडला." यावरून ते म्हणत की "**संसारविषवृक्षस्य द्वे एव रसवत्फले । काव्यामृतरसास्वादः संगमः सुजनैः सह**" मला वाटतें नागपूरला जें विदर्भ साहित्य संमेलन दादासाहेब खापर्डे यांचे अध्यक्षतेखाली भरलें होतें त्या वेळीं आरंभींच्या भाषणांत हें सर्व निवेदन त्यांनी केलें आहे.

याच भाषणांत त्यांनी असा एक सिद्धान्त पुढे केला की, "साहित्य, व्याकरण, मीमांसा आणि वेदान्त याखेरीज पाश्चात्यांचें पाऊल सर्व शास्त्रांत पुढे आहे. परंतु वरील शास्त्रें आपल्या पूर्वजांनी इतकीं उंच नेलीं आहेत की, पाश्चात्य अद्याप जमिनीवरच रांगत आहेत असें म्हणावें लागतें. न्याय, व्याकरण, मीमांसा व वेदान्त हीं शास्त्रें फार कठीण व तीं गुरूशिवाय समजत नाहीत. साहित्यशास्त्र मात्र सुगम व अति आनंद दायक. इतकेंच नव्हे तर अंतीं मोक्षाला नेणारें असें त्यांचें मत त्यांनी सांगितलें आहे. "चतुर्वर्गफलप्राप्तिः सुखादल्पधियामपि ।। काव्यादेव यतस्तेन तत्स्वरूपं निरूप्यते" हा साहित्यदर्पणांतील श्लोक सांगून "अखंडं सच्चिदानंदं परं ब्रह्मैव लक्ष्यते" असें म्हणून काव्यांत ईशभक्तीला स्थान कसें मिळालें ? परब्रम्हाची लक्षणा कशी कळते इत्यादि विवेचन करून काव्य शास्त्राची महती त्यांनी गाइली आहे. म्हणूनच संतवाङ्मयाचें परिशीलन करणारे लेखक त्यांच्याकडे नेहमी येत व त्यांच्याशीं चर्चा करीत. मराठींत संतवाङ्मयास महत्वाचें स्थान दादासाहेबांनी दिलें आहे.

पण काव्यानंद त्यांतच आहे. इतर अंगांत नाहीच असें म्हणून इतर रसांना त्यांनी गौण मानलें नाही. "वैदर्भी रीति" ही त्यांना फार पसंत आहे. कोठेहि कोणत्याहि वेळीं त्यांना बोलावयास सांगितलें तर वामनसूत्रांतील "रीतिरात्मा काव्यस्य। विशिष्ठ पदरचना रीतिः। सा त्रिधा। वैदर्भी गौडी पांचाली च समग्रगुणा वैदर्भी" असें म्हणून "अस्पृष्टा दोषमात्राभिः समग्रगुणगुंफिता विपंचिस्वरसौभाग्या वैदर्भी रीतिरुच्यते" हा दाखला देऊन त्याचीं अनेक उदाहरणेंहि देत. पुणें येथील टिळक विद्यालयांत एकदा वैदर्भीय विद्यार्थ्यांनें दादासाहेबांना कै. केळकरांच्या अध्यक्षतेखाली भाषण करण्यास विनविलें असतां वैदर्भी रीतीचें विवेचन करणारे अनेक श्लोकचे श्लोक दादासाहेबांनी म्हणून दाखविले व त्यांचें हृदयंगम विवेचन केलें होतें. तरी हें विवेचन शाखाचंद्रन्यायाचें होतें असें ते म्हणत. ग्रंथ समोर वा बगलेंत न ठेवतां अथवा टिपणेंहि समोर न ठेवतां "सहृदयहृदयानां रंजकः कोऽपि पाकः" असा त्यांच्या अमोघ वक्तृत्वाचा डौल असे. साहित्यशास्त्राचा वा लालित्याचा संस्कृतभाषेइतका इतर पाश्चात्य भाषांत विचारच अद्याप झाला नाही असें त्यांचें मत आहे.

कोणत्याहि भाषेला उन्नत व्हावयाचें असल्यास वा उच्च पदवीला ती चढावयाची असल्यास ती व्याकरण बद्ध पाहिजे. संस्कृत भाषेला अष्टाध्यायींत महर्षि पाणिनीने बांधून टाकलें. अशी व्यवस्था कोणत्याहि भाषेची नाही ही गोष्ट पाश्चात्य पंडितांनीसुद्धा कबूल केली आहे. संस्कृतांत साहित्याच्या अनेक अंगाउपांगांचे बाबींवर पूर्ण व सन्मानीय असे ग्रंथ असून प्राचीन व अर्वाचीन भाषांत तसे नाहीत. उपमारूपक इत्यादि अनेक बाबींचे ठळक अलंकार Rhetoric सदराखाली आढळतात. परंतु सर्व अलंकारांचा परामर्श घेऊन विवेचन करणारा प्रबंध आणि रस व त्याचे भेद दाखविणारे ग्रंथ संस्कृतमध्ये जितके आहेत तितके इंग्रजींत नाहीत. साहित्यशास्त्र हें नैय्यायिकांना फार पसंत. पण इंग्रजीतील 'तर्कशास्त्र' (लॉजिक) व आपलें न्यायशास्त्र यांत फार मोठा फरक. तर्कशास्त्र हे तीन अवयवांचें वाक्य मानतें तर न्यायशास्त्र हें पांच अवयवांचें वाक्य मानतें. तर्कशास्त्रांत हेत्वाभास फार; पण न्यायशास्त्रांत हेत्वाभास नाहीत. नैय्यायिकांनी साहित्यशास्त्राला मान्यता देऊन साहित्यिक व्हावयास अर्थात् 'भट्ट' ही पदवी संपादन करावयास कांही नियम सांगितले आहेत. वेदान्तशास्त्रांत पारंगतता मिळविणारास प्रस्थानत्रयी करावी लागते तद्वतच 'भट्ट' ही पदवी मिळविण्याकरिता 'गदाधरी' इत्यादि ग्रंथ शिकून त्यावर एक प्रबंध लिहावा लागतो. अशा प्रकारचे विचार साहित्यिकांच्या चर्चेच्यावेळीं दादासाहेब खापर्डे साकार पुढे करीत. विदर्भ साहित्य संघांतील अध्यक्ष ह्या नात्याने त्यांचें भाषण उपलब्ध झालें व त्यावर कोणी जर एखादा प्रबंध लिहिला तर तो अत्यंत अभ्यसनीय होण्याचा संभव आहे. तात्पर्य काय की, दादासाहेबांच्या साहित्यविषयक ज्ञानावर, लालित्य व विनोद यावर संस्कृत साहित्यिकांचीच छाया विशेष पडली होती. १९०८ ते १९१० पर्यंत दादासाहेब इंग्लंडला असतांना अनेक नटांशीं व नटशाळांशीं त्यांचा परिचय झाला. आरशांत पाहून अभिनय शिकण्याच्या प्रवृत्तीला ते अनैसर्गिक म्हणत. डोळयांतून भाव जसे सहज उमटत असतात तसे आरशाकडे दृष्टि लावल्याने डोळयांतून भाव प्रगट व्हावयास अडचळा येतो. हीहि गोष्ट ते स्पष्ट करीत होते. 'गटे' सारखा महाकवि 'शाकुंतल' वाचतो व समजून घेतो तेव्हा तो लागलीच उद्गारतो की; पृथ्वी व स्वर्ग कोठे असेल तर तो शाकुंतलांत आहे.

साहित्यकांचे वा साहित्यशास्त्राचे निंदक आजहि आहेत व पूर्वीहि होते. पण त्यांच्याविषयी दशरूपकाराच्या शब्दांत दादासाहेब उत्तर देत असत तें असेः—

> "आनंदनिस्यन्दिषु रूपकेषु । व्युत्पत्तिमात्रं फलमल्पबुद्धिः ॥ योपीतिहारादिवदाह साधुः । तस्मै नमः स्वादुपराङ्मुखाय"

याप्रमाणे त्यांच्या भाषणांत संस्कृतनिष्ठ कोटिक्रम, कथा, उपमा, अलंकार वगैरे विशेष प्रमाणांत असत. लोकमान्य टिळक, खापर्डे व विठ्ठलभाई यांना अजमीर येथे लोकांनी मानपत्रें दिलीं तेव्हा ते म्हणाले की; देवपूजेला आपण बसलों म्हणजे प्रथम शंख व घंटा यांची पूजा करीत असतों. गंधाक्षता प्रथम त्यास वाहतो. तसाच हा प्रकार दिसतो. आता या देवापुढील (लोकमान्यांपुढील) शंख कोण व घंटा कोण यांचा निर्णय मी व विठ्ठलभाई यांनी करावयाचा आहे. दादासाहेबांच्या या भाषणाने टिळक, विठ्ठलभाई व

सर्व सभा गदगदा हसली तर नवल कांहीच नाही. प्रसंगाला उचित असा विनोद त्यांच्या मुखांतून निघत असे. म्हणून आबालवृद्धादि स्त्रीपुरुषांपुढे दादासाहेब भाषण करावयास उभे राहिले कीं, गहनसिद्धांतहि सहज सुगमतेने ते पटवून देत. "ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या" असा विषयहि ते रंगवीत असत. रंगदेवता त्यांना प्रसन्न असे पण ती संस्कृतनिष्ठ साहित्यिकांच्या पांडित्याची निदर्शक असे. सुक्षमता व सहजता हे या रंगदेवतेचे अलंकार असत. फाजील नटणें, वाह्कळ शब्द उच्चारणे, ओढून ताणून हसविणें हे त्या रंगदेवतेस मान्य नव्हते.

काव्यानंद म्हणजे काय; किंवा याची व्याख्या काय, अथवा याकरिता थोडक्यांत 'योग्य शब्द कोणता' याकरिता शब्दपंडितांत शब्दांचें रण माजलेलें दिसतें. कोणी म्हणतो 'सविकल्प समाधि', नुसती सविकल्प चालत नसेल तर 'स्वायत्त सविकल्प समाधि' म्हटलेलें चालेल. दुसरा म्हणतो अहो, यांत 'समाधि शब्दाला' जलसमाधीच दिली पाहिजे. एक विद्वान असा निघाला कीं, समाधीच म्हणावयाचें असेल तर सविकल्प म्हणणें चुकीचें असून 'सास्मित समाधि' म्हणणेंच योग्य, पक्षपात बुद्धीने नव्हे; पण सास्मित समधींत स्वीकार्य वाटणारी उपपत्ति सिद्ध व्हावी हाच कित्येकांना हव्यास; हा हव्यास पाहून कित्येकांना वाटतें की, स्वायत्त तादात्म्यताच चांगली. हे सर्व शब्द आहेत हें खरें. पण त्यांतून निश्चित अर्थ निघतो कां ? कां ब्रह्मघोटाळा आहे ? काव्यानंदांतील आनंद हा शब्द घेतला तर आनंद हा एक प्रसंगनिष्ठ भाव आहे. वास्तविक आनंद हें आकाशाप्रमाणे अफाटहि आहे व घटाकाशाप्रमाणे तें मर्यादित आहे. त्याची मर्यादा व अमर्यादा शब्दाने बांधणें वा व्यक्त करणें हें कठीण; कठीण नसतें तर ब्रह्मापुढे शब्द थकला ही वेदांत्यांनी कबूली दिली नसती. आणि ब्रह्मानंद अशा पंडितांचें रंजन करावयास समर्थ नाही, अशी संस्कृत भाषेंतील म्हण प्रचारांत आलीहि नसती. कै. दादासाहेब खापर्डे यांच्यापुढे वा त्यांच्या गुरुजनांपुढे हा वाद गेला असता तर या वादांत "रंजन" काय आलें तें प्रथम मला सांगा असें विचारलें असतें. आणि ज्यांत रंजन नाही, त्यांत साहित्य नाही; आणि ज्यांत साहित्य नाही, त्याने साहित्यांतील आनंद कसा व्यक्त होणार, असा दुसरा प्रश्न टाकला असता; तद्वतच "गदाधरी" ग्रंथ अभ्यासा; त्यावर प्रबंध लिहा; 'भट्ट' ही पदवी मिळवा व मग साहित्यिक म्हणून चर्चा करण्यास तयार व्हा असेंच नसतें कां म्हटलें ?

पहिली भरारी

अनुवादक—द. चिं. सोमण

तो छोटा समुद्रपक्षी त्या कपारींत एकटाच होता. त्या कपारीच्या आंतल्या बाजूला एक साधारण मोठेसें भगदाड होतें. त्या भगदाडांतच त्याचें घरटेंहि होतें. त्याने नव्हतें तें बांधलें, तें बांधलें होतें त्याच्या आई-बापानें ! तो जन्मला नव्हता तेव्हा.

त्या घरट्यांत नंतर त्याचा जन्म झाला. तो, त्याचे दोघे भाऊ व एक बहीण अशीं चौघेहि एकाच दिवशीं आपापलीं अंडीं फोडून बाहेरच्या जगांत आलेलीं होतीं.

पण आता कुणीच नव्हतें तिथे, त्या कपारींत ! एकटा तोचकाय तो होता ! त्याचे आईबाप, भाऊ आणि बहीण हीं सर्वच त्याला तिथे एकटा टाकून आदल्या दिवशींच उडून डाव्या बाजूकडच्या त्या डोंगऱ्यांतल्या दुसऱ्या एका कपारींत जाऊन राहिलीं होतीं. त्याला तीं स्पष्ट दिसत; ओरडणेंहि स्पष्ट ऐकूं येई !

त्याचीं तीं तीन भावंडें उडून गेलीं तेव्हा त्यांच्याबरोबर भरारी मारण्याची त्याला हिंमतच झाली नाही. जवळ जवळ एकाच वेळीं तीं सगळींजणें अंडीं फोडून बाहेर पडलीं ना ? मग ! पण नव्हतें त्याला तेवढें धैर्य; एवढेंच !

आदल्या दिवशीं तीं तिघें उडून गेल्यावर तोहि सारें धैर्य एकवटून कपारीच्या शेवटापर्यंत गेला, त्याने पंख पसरले, थोडी फडफड केली; परंतु मग कपारीचा पायांखालचा आधार सोडून देऊन आपला चिमुकला

देह हवेवर झोकून द्यायचें धैर्य त्याला झालें नाही. भीतीने थरथर कापत धावतच तो परत कपारीच्या आंतल्या भागांत घुसला व घरट्याआड दडून त्याने डोळे गच्च मिटून घेतले. जणू त्याला कुणी उचलून बाहेर फेकूनच देणार होतें !

कपारीखाली अफाट अथांग निळागडद समुद्र पसरलेला होता. त्याची कपार असलेला तो डोंगर तरी लहान कां होता ? किती उंच ! किती तरी उंच ! आणि तो समुद्र व ती कपार यांच्यांतलें अंतर बघवतच नव्हतें ! आपले लहान पंख आपला लहान देह तोलून धरायला असमर्थ ठरतील आणि आपण एकदम खाली खोल खोल पडून समुद्रांत बुडूं व मरून जाऊं असाच दचका त्याच्या मनाने घेतला होता. त्याचे भाऊ आणि ती बहीण कशी धीटपणें उडून गेली व तो ! तो अजून कपारींतच होता ! उडून गेलेलीं तीं तिथें पुन्हा पुन्हा परत येऊन त्याला कपारीच्या टोकापर्यंत नेत व त्याच्याकडे बघत पंख पसरून अंग झोकून देत ! एक भरारी मारून तीं लगेच परत यायचीं ! तो नुसता त्यांच्याकडे बघत राही व तीं गेलीं की मान खूप खाली वाकवून आणि आपल्या लहान पायांवर चटकन् एक गिरकी घेऊन धावत घरट्याआड जाऊन लपे ! त्याची आई आणि बाप दोघेंहि कर्कश आवाजांत त्याला हाका मारीत कपारींत घुसत, त्याला समजावून सांगत, धाक दाखवीत, उपाशी मरण्याचें भय घालीत. पण छे ! त्याने पंख पसरले की त्याचे पाय मुळी लटपटायला लागत व तो केविलवाणा होई !

आणि आता गेला संपूर्ण दिवस कुणीच आलें नव्हतें त्याच्याकडे ! त्याचे भाऊबहीण त्याला भरारी मारायला शिकवून जणू कंटाळलीं व शेवटीं त्याच्यावर रागावून, त्याला कायमचा सोडून चालतीं झालीं ! त्याची आई तरी वास्तविक त्याला कांही खायला आणून द्यायची; तथापि तिलासुद्धा त्याचा जणू विसरच पडला. आदल्या दिवशीं सूर्य उगवल्यापासून अगदी मावळेपर्यंत त्याचे आईबाप व त्यांचीं तीं तीन लाडकीं मुलें समुद्रावर सतत भरारत होतीं. त्याच्या भावंडांचे आईबाप त्यांच्या लाडक्या मुलांना उडायला मनापासून शिकवीत होते. उसळणाऱ्या घुसळणाऱ्या लाटांना स्पर्श करीत अचूक एखादा-मासा कसा टिपायचा हें त्याचा एक भाऊ तर लगेच शिकला. त्याच्या दुसऱ्या भावानेहि काल दुपारच्या सुमारास चटकन् झेप घालून एक मासा उचलला व आईबापाने केवढें कौतुक मांडलें त्याचें ! हो, ती आई, तो बाप हीं दोघें त्या तिघांचींच होतीं ! तीं पांचहि एकमेकांचीं होतीं ! त्याचें कुणीच नव्हतें त्या पांच जणांत ! तो बिचारा एकटा कपारींत उभा होता. त्यांच्यापैकी कुणी त्याचें असतें तर त्याची चौकशी करायला नसतें का आलें त्याच्यापर्यंत ! आणि त्या वेगळ्या कपारींत कशाला रहायला गेलीं तीं पांचहि; तीं त्याचीं नव्हतीं म्हणूनच ना ? तीं वेगळीं, त्यांची कपार वेगळी ! तीं सारखीं त्यांच्या कपारींत जात, बसत, ओरडत व पुन्हा भराऱ्या मारायला लागत !

त्याला सगळें दिसे, ऐकूंसुद्धा येई !

सगळीकडे ऊबदार लालसोनेरी ऊन पसरलें होतें. उन्हाची ऊब त्याच्या कपारींतहि घुसली होती. परंतु तेवढीहि ऊब त्याला सहन होत नव्हती ! भुकेने कळवळला होता तो ! अत्यंत वैतागून, संतापून, निराश होऊन आपले लांब पाय दूर दूर टाकीत कपारींतल्या कपारींत कितीतरी फेऱ्या त्याने घातल्या !

पहाट फुटण्याच्या सुमारास त्याला एक युक्ति सुचली. घाईघाईने तो कपारीच्या कडेला गेला व समुद्रपक्षी झोपतांना उभे राहतात तसा मुद्दामच तो उभा राहिला. एकाच पायावर उभा राहून दुसरा पाय दुमडून त्याने पंखाखाली घातला होता व चोच पंखांत खुपसली होती ! झोप लागल्याचा बहाणा करीत होता तो ! झोपेंत आपला तोल जाऊन आपण खाली पडूं या भयाने आईबापांपैकी कुणीतरी घाईने आपल्याला जागें करायला येईल अशी त्याची कल्पना होती. डोळे गच्च मिटून त्याने बराच वेळ वाट पाहिली. तथापि कुणीच त्याची दखल घेतली नाही. त्याने पुन्हा डोळे उघडले. समोरच्या कपारींत तीं पांचजणें होतींच ! त्याचीं भावंडें पंखांत चोची खुपसून अजून उभ्या उभ्या झोपलेलींच होतीं. बाप आपल्या पांढऱ्या पाठीवरचीं पिसें साफ करीत होता आणि त्याची आई कपारींतल्याच एका उंच दगडावर बसून पायाशीं पडलेल्या एका मोठ्या माशाचें मांस चोचीने सोडवून काढीत होती. मधून मधून ती चोच दगडावर मागेपुढे घासत असे व

तसें करतांना त्याच्याकडे तिचें लक्ष नक्की जात होतें ! पण तरीहि तिला तो जणू दिसतच नव्हता !

त्या माशाकडे पाहूत त्याची भूक हद्दीबाहेर गेली. भुकेने वेडावल्यासारखा झाला तो ! कण्हल्याप्रमाणे त्याने एक चीत्कार केला ! तो चीत्कार ऐकून त्याची आई त्याच्याकडे पाहून त्याला हाका मारूं लागली ! त्याच्याकडे येत मात्र नव्हती ती !

जीव एकवटून त्याने आईला हाक मारली. त्याला तो मासा हवा होता. आईने प्रत्युत्तरादाखल मारलेली हांकहि त्याने ऐकली आणि मग कळवळून तो सतत आरोळ्या ठोकायला लागला.

आणि नंतर मात्र त्याने आनंदाने थयथयाट सुरू केला; कारण माशाचा एक तुकडा चोचींत धरून त्याची आई त्याच्याकडे येतांना त्याला दिसली. उत्सुकतेने तो खूप पुढे वाकला. कपारीच्या अगदी टोकाशीं आपण आहोंत हें विसरला होता तो ! तेवढ्यांत त्याची आई आलीसुद्धा ! तथापि तो जरा चकित झाला; कारण आई सरळ कपारींत शिरली नाही. तुकडा तोंडांत धरून कपारीच्या बाहेरून पंख तोलून धरीत ती त्याच्यापुढे स्थिर झाली ! त्याची चोच व माशाचा तुकडा यांत अगदी थोडें अंतर होतें आता ! आणि तो भुकेने व्याकुळ झाला होता ! त्याने चोच पुढे करीत एकदम त्या तुकड्यावर झडप घातली ! भुकेमुळे सारें विसरला होता तो ! त्याने झडप घातली मात्र आणि आई एकदम तुकडा घेऊन वर उडून गेली ! एक कर्कश केविलवाणी किंकाळी फोडून तो खाली कोसळला. भयाने अर्धमेला होत तो खाली समुद्रांत पडत होता. त्याचें हृदय धडधडायचेंच जणू थांबलें व तो गुदमरल्यासारखा झाला. दुसरी किंकाळी फोडायचें भानसुद्धा त्याला उरलें नाही. कानठळ्या बसल्या त्याच्या !

परंतु नंतर लगेच आपण नकळत आपले पंख पसरले आहेत हें त्याच्या लक्षांत आलें. खालून वर येणारा समुद्रावरचा वारा त्याच्या पोटाखाली सापडे व पंखांना आधार देई. नकळत पंख हलवायला लागला तो आणि पंखांचीं टोकें हवा कापूं लागलीं. समुद्राचा घों घो असा आवाज त्याच्या कानांत घूमूं लागला. तो पडत होता, पण अगदी सावकाश पडत होता. त्याला वाटलें होतें तसा कोसळत नव्हता तो !

त्याने पंख हलवले व तो वर येऊं लागला ! त्याची भीति क्षणांत पार नाहीशी झाली. त्याचें डोकें जरा जड झालें होतें व जोरजोराने पंख हलवून तो वर वर येत होता. आनंदाने विस्मयाने ओरडत तो डोंगराच्या शिखराकडे चोच पुढे करून येऊं लागला.

त्याची आई केव्हाच त्याच्याजवळ येऊन त्याच्या आसपास उडत होती. तिच्या पंखाचा आवाज त्याला मजेदार वाटला. त्याचा बापहि एकदम कपार सोडून आला व त्याचें कौतुक करीत त्याला धीर देऊं लागला. त्याचे ते दोन भाऊ व ती बहीणहि आली व त्याला उत्तेजन देत त्याच्या भोवतीं निरनिराळ्या प्रकारांनी उडूं लागलीं. तीं तिथे सूर मारून एकदम लाटांपर्यंत जात व लगेच परत त्याच्याकडे येऊन ओरडत !

तोहि त्यांचें अनुकरण करूं लागला. कांहीच कठीण नव्हतें तसें उडणें ! त्याला सहज यायला लागलें तें ! उगाचच घाबरत होता तो !

सूर मारून तो लाटांपर्यंत गेला. त्याने पाण्यावर पाय ठेवून उभें राहण्याचा प्रयत्न केला. व एकदम त्याचे पाय पाण्यांत गेले. पाण्यावर तसें उभें कसें राहतां येणार ? तो बुडत होता ? पुन्हा एकदा भीतीने त्याला कापरें भरलें ! तथापि तेवढ्यांतच त्याचें पोट पाण्याला लागलें व तो बुडण्याऐवजीं सहज आपोआपच पाण्यावर तरंगायला लागला ! निष्कारण भ्याला होता तो ! पण असें तरंगतां येतें हें त्याला कुठे ठाऊक होतें ! तें ठाऊक असतें तर मुळीच घाबरला नसता तो ! तसा धीट होता तो !

त्याचे आईबाप व भावंडें पाण्यावर उतरून त्याच्या भोवतीं लाटांवर तरंगूं लागलीं. त्याला शाबासकी देत होतीं तीं ! त्याच्या बहिणीने माशाचा एक तुकडा प्रेमाने त्याच्या पुढे केला !

तीं सारींच त्याचीं होतीं ! खूप मजा वाटत होती त्याला !

तो त्यांच्यांतला त्यांचाच होता आणि त्याने पहिली भरारी मारली होती !

अंहं ! भित्रा नव्हता तो. नव्हताच ! छे !

[Liam O' Flaherty यांची His First Flight ही कथा]

अनुक्रमणिका

कांही कविता

प्रादेशिक गीत

हें काव्य आम्हाला उपलब्ध करून दिल्याबद्दल शांतिनिकेतनच्या सौ. लीला रे आणि श्री. प्रभाकर माचवे यांचे आम्ही आभारी आहोंत.

मूळ बंगाली

शीत रात

ग्राम-बूडी कांथामूडी खोडेर धुंआय
नाक डेके घारगूंजे बेजाय घुमाय
पथघाट घूमे काठ, कोथा नेइ साड़ा,
एक पाये घूम जाय गाछपाला खाड़ा,

झोपेझापे लियालेरा सब-चूपचाप
शिशिरेर फोटागुलि झडे टूपटाप
इंदुरेर बादुरेर नेई खूटखाट
एकधरे सुए आछे धानकाटा माठ !

बट–गाछे केंदे उठे शकुनेर छा
जेगे उठे पाखमाट मारे तार मा
एकाएका कुवासाय एइ शीत राते
कानाचांद भाङ्ा एक लानटन हाथे
आदमपुरेर दिके चलियाछे पा

मूळ कवि—अशोक विजय राहा

(मराठी गद्यांत अनुवाद)

हिवाळ्यांची रात्र

गावांतली म्हातारी गोवडी पांघरून गवताच्या धुरांत
नाक झांकून
मान दुमडून
घोरत पडली आहे.
रस्ता लाकडाप्रमाणे निपचित पडला आहे.
कुठेंहि नाव नाही
एका पायावर उभ्या उभ्या झाडं झोपलीं आहेत
झुडुपांत कोल्हे चूपचाप आहेत
उंदिरांची खुटखूट नाही की
वटवाघळांची फडफड नाही.
दवबिंदू वाळून राहिले आहेत.
कापणी झालेलीं धानाचीं शेतं एका कडेला झोपलीं आहेत.
वडाच्या झाडावर गिधाडाचं पिल्लूं ओरडतं,
त्याची आई जागून उठते आणि त्याला पंखाची
थापड मारते.
हिवाळ्याच्या रात्रीं एकाएकीं कानाचांद* आपल्या
ओंगळवाण्या वस्तींतून उठून,
फुटका कंदिल हातीं धरून
आदमपूरच्या दिशेने पावलं टाकीत आहे.

*चंद्रकोर, व्यक्तीचें नांव.

अनुक्रमणिका

जीवन लहरी

—१—

दुःखरूपी तापानें
व्यथित हें, हृदय इथें
संकटांत गोंधळुनी
घाबरलें हृदय इथें
दुःखाच्या रात्रीला
वंचनेंत तें रडतें
मूर्तिपाशीं अंका
शंकित होवुन बसतें !

—२—

शेवटचें एक गीत
गाईन मी जळतांना
शेवटचें चरण तिथें
मृत्तिकेंत मिळतांना
"हासलात उपहासें
माझी गरिबी बघुनी
देहाची माती या
तुडवा अतुल्या चरणीं"

—योगेश्वर अभ्यंकर

शाप

दोप्रहरींच्या जळत्या उन्हांत
फोडती खडी जे लोखंडी छिन्नीनें
पत्थर भिजवुनिया घामानें
सडकेच्या काठाशीं
अन् राहतात उपाशी
विवस्त्र, दुर्बळ, असह्य स्थितींत
त्या श्रम-जीवींच्या साठी
आणाया अढळ तक्त भूवरती
समृद्धीचें, समतेचें, शांतीचें
एका क्षणांत
एका दमांत
कां न स्फुरती भुजा अमुच्या
नवतरुणांच्या ?
-आश्चर्य आहे ! -आश्चर्य आहे !

विवस्त्र पाठीवरती
वाहुनिया नांगराचा फाळ
पिकविती धान्याची रास
जे महात्मे
पहा दशा तयांची
बायकापोरांना पडती उपास
पडक्या खोपटांत त्यांच्या अन्
नसतो दिवा
नसतो विसावा
अंधार...भूक...विव्हळणें
यांचेंच साम्राज्य त्यांच्या घरांत
धिक्कार असो पुरुषार्थास अमुच्या
जोंवर हें बघतों अम्ही
उघड्या डोळ्यानें !

कष्टतात जे
घुराड्यांत गिरणीच्या
करूनिया रक्ताचें पाणी
निर्मितात वस्त्राच्या राशी
तलम, रेशमी
हा—हाय परंतु
उघडीच पाठ तयांची
जाड्याहि वस्त्राविण
अन् घरधनिणीची लाज
झाकावी कशानें ही विवंचना
रडविते त्या निर्मात्याला
अशी ही उघडी स्थिति
नष्टविणार आहांत केव्हा ?
तुमच्या सामर्थ्यानें ?

जोवरती ही
नष्टणार ना भयाण-स्थिति
तोवर धिक्कार असो
अमुच्या तोतया पुरुषार्थास
दिखाऊ अकंपेस !

—बाबा मोहोड

अनुक्रमणिका

सांज

उष्ण वायुच्या झुळकीसरसी
नाजुक संध्या म्लान जाहली
निळ्या सावळ्या क्षितिजकिनारीं
काजळ छाया तरळुं लागली

थकले काळिज श्रमुन तरीही
घार निरखते आकाश–घरा
मुठींत बांधुन जीव आपुला
खार शोधते जरा निवारा !

गाभाऱ्यांतिल मूक व्यथेने
पिंपळपानें पडलीं काळीं
हिरमुसलेली मंदि बिचारी
बसली ठेउन हात कपाळीं

वटवृक्ष उभा निःस्तब्ध पथीं
घाव झाकुनी खोल उरींचा
बाभळिच्या मनि सलतो काटा
गतकाळांतिल आठवणींचा

भरें कांपरें दीप शरीरीं
तमांत बुजली वाट पाहुनी
क्षणांत चरकुन तरल काजवा
झेप घेतसे केविलवाणी !

रातराणिचा सुगंध पिउनी
काळी नागिण डुलकी घेते
आकाशामधि सांजतारका
मेघाआडुन मंद हासते

—तुळशीराम काजे

थरक जीवांत (कणिका)

दुर्वास असो कुणी–कुणि असो जमदग्नी
वर्षवो मजवरी ज्वालामुखिचा अग्नी,

सुटणार न मजला कम्प भयं स्वप्नींही
परि तडित् घेउनी व्योम प्रेमळ शान्त
कडकडेल मजवरि–म्हणूनि थरक जीवांत !

—निशिकांत करकरे

मध्यरात्रिचें काळिज कापत

मध्यरात्रिचें काळिज कापत
दुरून आले गीताचे स्वर
आर्त स्मृतींच्या झंकारांनी
नकळत अन् थरथरलें अंतर

हेंच गीत हो कधी एकदा
कुणीं गायिलें होतें रात्रीं
पुलक बहरले होते अगणित
आनंदाचे गात्रीं गात्रीं......

धुंद घरेच्या अंकावरती
सुप्त पहुडला होता कातळ
निरखित थरथरणाऱ्या तारा
निरखित नभनेत्रींचें काजळ

दूर जळांतिल खिरला होता
आर्त जोगिया सांजकाळचा
सरल्याविण अन् छेडत होती
रात बिलावल प्रथम प्रहरचा......

मध्यरात्रिचें काळिज कांपत
आर्त उमळले गीताचे स्वर
आर्त स्मृतींच्या झंकारांनी
थरथरलें अन् तुटलें अंतर !

—दत्तात्रेय कुळकर्णी

अनुक्रमणिका

तुझ्यामाझ्यांतलें नातें–

तुझ्यामाझ्यांतलें नातें
तुझ्यामाझ्यांत असूं दे
चार नयनांची मात
चारचौघांत नसूं दे ! १

तुझ्यामाझ्यांतलें नातें
बिसतंतूंच्या ह्या गांठी
सये प्रीतीच्या सरांत
दोन ओवलेलीं मोतीं २

तुझ्यामाझ्यांतलें नातें
स्वर्गजान्हवीचा स्त्रोत
संथ शांत त्यांत दोन
आत्महंस नाहतात ! ३

जाणतों मी अंतर्याम
तुझें माझें दोघांचेंहि
माझ्यारूपें लोचनांत
तुझ्या घनःश्याम राहो ! ४

व्याकुळावें मींच आणि
पाणावल्या पापणींत
तुझ्या निस्तुळ रूपाची
निहाळावी चांदणी ! ५

वाटूं दे ना एकदा ग
एकदाच थोडें तरी
प्राण पाखडाया सये
तिष्ठलों मी तुझ्या दारीं ६

तिष्ठलों मी तुझ्या दारीं !...

—मधु वाबगांवकर

तूंच थांबलिस चालुं लागतां—

तूंच बनवुनी भ्रमिष्ट वेडा
मला शिकविलें प्रेम कराया
मायामय जग अखिल सांगुनी
लाविलीस पण अपुली माया !

वृथा बोलणें तुझ्यामुळे अन्
मौनहि केवळ तुझेंच देणें
उणीव भासत ना कसलीही
वंचित जरि मी सर्वस्वानें !

जपुनि टाकिलें तव आधारें
प्रीतिपथावर पाउल पहिलें
तूंच थांबलिस चालुं लागतां
जीवन सरलें जीवन उरलें ! !

—म. ना. सरपटवार

काव्य––

—रुक्ष भासते पहाट
वाट पाहते कशास ?
तूं न आज मी उदास ॥धृ०॥

अविट प्रीत गोडवा
निर्मिला इथें तुवां
येउनी तूं केधवा
निर्मिला मनीं सुवास ॥१॥

हात हातीं घेउनी
नेत्र नेत्रीं रोखुनी
प्रेमरंगीं रंगुनी
खूळ लागलें जिवास ॥२॥

रुक्ष भासते पहाट
तिमिर लोचनांत दाट
व्हावी एक वेळ भेट
हाच एकलाच ध्यास ॥३॥

अनुक्रमणिका

कोलंबो योजनेचें समालोचन

लेखक—प्रा. अ. ना. लोथे

कोलंबो योजनेच्या विचार–विनिमय–समितीची (Consultative Committee) वैठक नवी दिल्ली येथे मागील महिन्यांत भरली होती. ह्या समितीच्या स्थापनेपासूनच हिन्दुस्थान ह्या समितीचा सभासद असून आतापर्यंतच्या प्रत्येक वैठकींत भारताने प्रामुख्याने भाग घेतला आहे. ह्या समितीच्या अधिवेशनाचें उद्घाटन पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू यांनी केलें. आपल्या भाषणांत ते म्हणालें, " आशियाखंड सध्या स्थित्यंतराच्या दर्शेतून जात आहे. शतकानुशतकें चालत आलेली राजकीय आणि आर्थिक गुलामगिरी झुगारून देऊन, प्रगतीच्या नव्या युगांत हा प्रदेश पदार्पण करीत आहे. आर्थिक उन्नति आणि सामाजिक समता ह्या दोन्ही गोष्टी साध्य करण्याची येथील लोकांची आत्यंतिक इच्छा आहे. ही आत्यंतिक इच्छा आणि या खंडांतील देशांच्या मूलभूत अडचणी लक्षांत घेऊन प्रगत राष्ट्रांनी ह्या प्रदेशांतील प्रश्नांकडे कल्पक दृष्टिकोनांतून पहावें." कोलंबो–योजनेच्या यशाचें मापन करण्यापूर्वी ह्या योजनेची थोडक्यांत रूपरेषा देणें आवश्यक आहे.

गेल्या महायुद्धानंतर अमेरिकेने पश्चिम युरोपला मार्शल-योजना, युरोप-सुधार-कार्यक्रम, इत्यादींच्या साहाय्याने वरीच मदत पुरविली. ब्रिटिश राष्ट्रकुटुंबांतील देशांनी आशियांतील मागासलेल्या ब्रिटिश राष्ट्रसंघीय देशांची आर्थिक स्थिति सुधारण्याकरिता एक एक नव्या स्वरूपाची योजना आखली. पौर्वात्य आणि पाश्चिमात्य देशांतील उत्पादन–साधनसामुग्रीच्या आणि तांत्रिक ज्ञानाच्या सहयोगाने आशियांतील अविकसित आणि अर्धविकसित देशांची आर्थिक उन्नति करणाऱ्या योजनेची रूपरेषा प्रथम जानेवारी १९५० मध्यें कोलंबो येथे भरलेल्या ब्रिटिश राष्ट्रकुटुंबीय परराष्ट्र मंत्र्यांच्या वैठकींत आखण्यांत आली. ह्या योजनेलाच पुढे कोलंबो योजना हें नांव देण्यांत आलें. त्याच वैठकींत एक प्रातिनिधिक स्वरूपाची विचार-विनिमय समिति (Consultative Committee) स्थापन करण्यांत आली आणि तिची कालमर्यादा सहा वर्षांची असावी असें ठरलें. प्रथम ऑस्ट्रेलिया, सिलोन, भारत, पाकिस्तान, कॅनडा, न्यूझीलंड आणि मलाया, बोर्नियो ह्या वसाहतींसहित ग्रेटब्रिटन हीं सदस्य राष्ट्रें होतीं. त्यानंतर व्हिएटनाम, कांबोडिया, लाओस, ब्रम्हदेश आणि नेपाळ हे योजनेंत भाग घेणारे सदस्य देश झाले. ह्या योजनेंत जपानलाहि प्रवेश द्यावा अशी सूचना पुढे आली आहे. कोलंबो योजनेंत समाविष्ट केलेल्या प्रदेशांतील देशांचा आर्थिक अभ्युदय करण्याकरिता शक्यतोंवर तद्देशीय साधनसामग्रीवर अवलंबून राहून आणि जरूर पडल्यास ब्रिटिश राष्ट्रकुलाबाहेरील देशाची देखील मदत घेऊन योजनेची अंमलबजावणी करण्यांत येत आहे. भाग घेणाऱ्या देशांतील परस्पर सहकार्यावरच जास्त जोर दिला जातो. आशिया खंडांतील राष्ट्रांपुढे उभे असलेले आर्थिक प्रश्न सोडविण्याकरितां त्या त्या देशांनी आपल्या परीने प्रयत्न केला पाहिजे आणि इतर पुढारलेल्या देशांनी जमेल तें सहकार्य देऊन ह्या विस्तृत प्रदेशाची सर्वांगीण उन्नति करण्यास मदत केली पाहिजे. हेंच कोलंबो योजनेचें मुख्य उद्दिष्ट आहे. दक्षिण आणि आग्नेय आशियांतील देशांच्या आर्थिक

अवनतीचें मुख्य कारण उत्पादकतेचा ऱ्हास हे आहे. औद्योगीकरण आणि तांत्रिक सुधारणा हे त्यावरचे प्रमुख उपाय होत. हे देश कृषि-प्रधान असल्यामुळे शेतीमध्ये आमूलाग्र सुधारणा व्हावयास पाहिजे. त्याकरिता कालवे, पाटबंधारे, दळणवळण आणि वाहतुकीचे मार्ग, जलविद्युत इत्यादि सुधारणांचे कार्यक्रम कोलंबो योजनेंत समाविष्ट केले आहेत. सुरवातीला योजनेकरिता आवश्यक असणाऱ्या खर्चाचा अंदाज १८६८ दशलक्ष पौंड करण्यांत आला होता. योजनेच्या पहिल्या वर्षात युनायटेड स्टेटने योजनेंत भाग घेणाऱ्या देशांना जवळ जवळ १५ कोटि डॉलर्स पुरविले. ह्याशिवाय अमेरिकेनें ह्या प्रदेशाला २८ कोटि डॉलर्सचें कर्ज देखील दिलें. ह्या परकीय मदतीचा उपयोग. हिन्दुस्थानला सर्वांत जास्त झाला. दीर्घ मुदतीच्या बऱ्याच योजना कार्यान्वित करण्याकरिता पैशाच्या रूपांतील आणि तांत्रिक स्वरूपाची मदत भारताला प्रगत राष्ट्रांनी दिली आहे. गेल्या दोन अडीच वर्षांत युनायटेड स्टेटस्कडून आणि आंतरराष्ट्रीय बँकेकडून हिंदुस्थानला जवळ जवळ १८९ कोटि रुपयांपर्यंत मदत मिळाली आहे. तुंगभद्रा योजना आणि हैद्राबादमधील रामगुंडन योजना पार पाडण्याकरिता ऑस्ट्रेलियाने दिलेली साडे सहा कोटि रुपयांचेवरील मदत उपयोगांत आणली गेली आहे. पश्चिम बंगालमधील मयूराक्षी भूसेचन योजना अमलांत आणण्याकरिता कॅनडाने दिलेली जवळ जवळ ७ कोटि रुपयांची मदत उपयोगांत यावयाची आहे. न्यूझीलंडने उपलब्ध केलेली मदत निरनिराळ्या आरोग्यविषयक सुधारणा अमलांत आणण्याकरिता उपयोगांत आणली जात आहे. ग्रेट-ब्रिटनने स्टर्लिंग गंगाजळींतून मोकळे केलेले पैसे निरनिराळ्या धरण-योजना, मध्यवर्ति ट्रॅक्टर संस्था, इत्यादींवर खर्च करण्यांत आलेले आहेत.

आर्थिक पुनर्रचनेची कोणतीहि योजना अंमलांत आणण्याकरिता शास्त्रज्ञांची आणि तंत्रविशारदांची फार आवश्यकता असते. कोलंबो-योजनेंत भाग घेणाऱ्या आशियांतील देशांजवळ अशा प्रकारच्या आवश्यक तांत्रिक ज्ञानाचा फार मोठ्या प्रमाणांत अभाव आहे. ह्या दृष्टीनेच ह्या योजनेच्या अन्तर्गत 'तांत्रिक सहकार्य समिति' (Council for Technical Corporation) स्थापन करण्यांत आली. ह्या समितीची मुख्य कचेरी कोलंबो येथे आहे. कोलंबो योजनेचा सभासद ह्या नात्याने भारताने देखील दुसऱ्या देशांना मदत पुरविली आहे. आणि तांत्रिक मदतीच्या बाबतींत हिंदुस्थानला बऱ्याच परदेशीय तंत्रज्ञांचें साहाय्य मिळत आहे. ह्याशिवाय इतर देशांत तांत्रिक शिक्षणाच्या सवलती पण मिळाल्या आहेत. तांत्रिक सहकार्य योजनेंकरिता भारताने जवळजवळ १ कोटि रुपये दिले असून योजनेच्या विभागांतील विद्यार्थ्यांना देशांतील निरनिराळ्या संस्थांत तांत्रिक शिक्षण घेण्याकरिता आतापर्यंत ७५ शिष्यवृत्त्या दिल्या आहेत. इन्डियन स्टॅटिस्टिकल इन्स्टिट्यूट, कलकत्ता, इन्स्टिट्यूट ऑफ शुगर टेक्नॉलॉजी, कानपूर, कस्टमस् कलेक्टोरेट, मुंबई, इत्यादि संस्थांत परदेशीय विद्यार्थ्यांना शिक्षणाच्या सोयी उपलब्ध करून दिल्या आहेत.

वरील विवेचनावरून हें स्पष्ट होतें की ह्या प्रदेशांतील स्वतंत्र राष्ट्रांमध्ये परस्पर सहकार्य दृढ करण्याकरिता कोलंबो-योजना बरीच कारणीभूत झालेली आहे. ह्या योजनेंत भाग घेणाऱ्या राष्ट्रांच्या-स्वतःच्या योजनांचा अन्तर्भाव करण्यांत आला असून योजनेची अंमलबजावणी करण्याची जबाबदारी त्या त्या राष्ट्रावरच आहे. परकीय मदत ज्या ठिकाणीं अतिशय आवश्यक असेल त्या ठिकाणीं आवश्यक ती मदत गरजू राष्ट्रांना इतर देशांकडून पुरविण्यांत येते.

कोलंबो योजनेकरिता सादर केलेल्या सहा वर्षांच्या आर्थिक सुधार कार्यक्रमांतूनच भारताची पहिली पंचवार्षिक योजना जन्मास आली. नियोजन समितीने पंचवार्षिक योजनेला जेव्हा निश्चित आणि मूर्त स्वरूप दिलें, तेव्हा कोलंबो योजनेंत अन्तर्भूत केलेल्या षष्ठ वार्षिक कार्यक्रमांतही फेरबदल करावे लागले. भारताची पहिली पंचवार्षिक योजना आणि कोलंबो योजना ह्या दोन्हीहि आता तिसऱ्या वर्षांत पाऊल टाकीत आहेत. कोलंबो योजनेच्या विचार-विनिमय समितीच्या अधिवेशनांत भाग घेण्याकरिता आलेले ब्रिटिश शिष्टमंडळाचे पुढारी श्री. रेजिनॉल्ड मॉडलिंग ह्यांनी हिन्दुस्थानला ५० लक्ष पौंडांचें कर्ज देऊं केलें. ह्या कर्जाचा उपयोग दामोदर खोरें योजना आणि दुसरा पोलादाचा कारखाना यांवर व्हावा अशी

(पुढील मजकूर पान २० वर)

ग्रंथ समालोचन

मराठी कादंबरी

(लेखिका : सौ. कुसुमावती देशपांडे; प्रकाशक मुंबई मराठी साहित्य संघ; किंमत साडेतीन रुपये)

प्रा. सौ. कुसुमावती देशपांडे यांनी निरनिराळ्या नियतकालिकांतून विशेषतः 'मौजें'तून आणि 'अभिरुचीं'-तून टीकात्मक आणि समालोचनात्मक स्वरूपाचे स्फुट लेख लिहून एक मार्मिक व महनीय वाङ्मयचिकित्सक म्हणून जो लौकिक मिळविलेला आहे त्यांत, त्यांच्या नुकत्याच प्रसिद्ध झालेल्या 'मराठी कादंबरी' या ग्रंथानें निस्संशय फार मोठी भर घातलेली आहे. स्फुट टीका-त्मक लेख लिहिण्याचा चांगलाच सराव झाल्यानंतर आता समालोचनात्मक–ग्रंथलेखनाच्या नव्या कर्तृत्व-क्षेत्रांत त्यांनी पदार्पण केलेलें आहे. स्फुट टीकालेख लिहिणें आणि टीकात्मक ग्रंथ लिहिणें या दोन गोष्टी निराळ्या आहेत; त्यांतून प्रकट होणाऱ्या लेखनशक्तींत केवळ प्रमाणाचाच भेद नसून प्रकारभेद आहे. ज्यांना स्फुट टीकालेख लिहिणें साधतें त्यांना टीकाग्रंथनिर्मिती साधेलच असें म्हणतां येत नाही. त्या दृष्टीनें आतापर्यंत मातवर स्फुट समीक्षाकार म्हणून मान्यता मिळविलेल्या कुसुमावतींच्या या पहिल्या ग्रंथनिर्मितीचें 'न्यायकरुण' मूल्यमापन होणें आवश्यक झालेलें आहे.

मराठी कादंबरीचा तब्बल शंभर वर्षांचा इतिहास म्हटला म्हणजे वाचकांच्या डोळ्यासमोर एक भरदार आणि जाडजूड ग्रंथ उभा राहतो. पण कुसुमावतींच्या ग्रंथाचें बारकें स्वरूप पाहिल्यानंतर मात्र मन कांहीसें उदास होतें. आणि 'प्रथमग्रासे'च थोडासा अपेक्षाभंग होतो. प्रकाशित ग्रंथ हा समग्र ग्रंथाचा पहिला भाग आहे हें कळल्यानंतर या उदासीनतेची तीव्रता कमी होते. मराठी कादंबरीच्या उगमापासून आरंभ करून तिच्या ऐतिहासिक, सामाजिक आणि तात्त्विक प्रकारांचें पोषण आणि संवर्धन कोणीं व कसें केलें यासंबंधीचें साधार विवेचन या ग्रंथांत करण्यांत आलें आहे. पहिल्या भागांत हरि नारायण आपटे, वामन मल्हार जोशी, डॉ. केतकर आणि भा. वि. वरेरकर या प्रमुख कादंबरी-कारांच्या कर्तृत्वाचा विशेष विस्तारानें परिचय करून दिलेला आहे. हरिभाऊंच्या कृतींचें गुणग्रहण करतांना कुसुमावतींनी जी डोळस रसिकता दाखविलेली आहे ती निस्संशय अभिनंदनीय आहे. त्यांच्या रसिकतेचें हें डोळस स्वरूप वामन मल्हारांच्या त्यांनी केलेल्या न्याय्य परीक्षणांत उत्तम रीतीने प्रतीत होतें. वा. ल. कुळ-कर्ण्यांनी वामन मल्हारांच्या कादंबरी लेखनकर्तृत्वा-भोवती जें अलौकिक तेजोवलय निर्माण केलेलें आहे तें बाजूला सारून वास्तविक योग्यता काय आहे हें कुसुमावतींनी निस्संदिग्धपणें पटवून दिलें आहे. तसेंच डॉ. केतकरांच्या प्रश्ननिष्ठ कादंबऱ्यांचें यथार्थ महत्त्व-मापन करण्यांत त्यांची मर्मग्राही रसिकता व्यक्त झालेली आहे. नाथमाधव, हडप, नारायण हरि आपटे इत्यादि दुय्यम दर्जाच्या कादंबरीकारांच्या सामर्थ्याच्या मर्यादाहि त्यांनी स्पष्टपणें दाखवून दिल्या आहेत. कादंबरीकारांच्या व्यक्तिगत मूल्यमापनाबरोबरच, आरंभापासून आता-पर्यंत मराठीच्या कादंबरीच्या तंत्रांत आणि आशयांत कसकसा बदल होत गेला, तो बदल तसा कां झाला, यासंबंधीचें विवेचन करणें आवश्यक होतें. कदाचित असें विवेचन पुढील भागांत असेलहि. पुढील भागावर वाचकांची दृष्टि ताटकळत न ठेवतां, आरंभापासून आतापर्यंतच्या कालाचे तीन महत्त्वाचे कालखंड पाडून, प्रत्येक कालखंडांत मराठी कादंबरीला कसें स्वरूप प्राप्त झालें, असें जर दाखविलें असतें तर तें वाचकांच्या अभ्यासाच्या दृष्टीनें सोयीचें होऊन, इतिहासलेखनाच्या दृष्टीनें तसें लिहिणें अधिक शास्त्रीय

झालें असतें. १८१८ पासून १८७४ पर्यंतचा म्हणजे इंग्रजांची सत्ता महाराष्ट्रांत प्रस्थापित झाल्यापासून १८७४ सालीं निबंधमालेच्या रूपानें स्वाभिमानी राष्ट्रवादाचा उदय होईपर्यंतचा पहिला कालखंड, १८७४ ते १९२० पर्यंतचा चिपळूणकर, टिळक व आगरकर यांच्या प्रभावाचा आणि एकंदरीनें आधुनिक मराठी वाङ्मयाच्या बहराचा दुसरा कालखंड आणि १९२० पासून आजतागायतचा सामान्यांच्या, साधारणांच्या प्रभावाचा तिसरा कालखंड असे आधुनिक मराठी वाङ्मयाच्या इतिहासाचे तीन कालखंड पडतात. याच तीन कालखंडांच्या अनुषंगानें मराठी कादंबरीचा इतिहास लिहिणें आवश्यक होतें. वाचकांना मराठी कादंबरीच्या इतिहासाचा शंभर वर्षांचा घास एकदम न देतां उपरोक्त तीन कालखंडांचे तीन आटोपशीर घास दिले असते तर विवेचनांत शास्त्रीयता येऊन, वाचकांना मराठी कादंबरीच्या विकासाचें यथोचित दर्शन घडलें असतें. इतिहासांत व्यक्तीइतकेंच कालखंडालाहि महत्त्व असतें. विशिष्ट कालखंडांत विशिष्ट तत्त्व कार्यक्षम झालेलें आढळून येतें. या कालमाहात्म्याची, कालतत्त्वाच्या या प्रभावाची कुसुमावतींनी, घ्यावयास पाहिजे तितकी दखल घेतली असती तर हरिभाऊ आपटे, वामन मल्हार जोशी आणि भा. वि. वरेरकर यांच्या कादंबऱ्यांचें एकाच भागांत विवेचन आलें नसतें. तशी दखल घेतली असती तर सध्या आहे तसा हा ग्रंथ मध्येच कोठेंतरी तोडण्यांत आला नसता. स्फुट टीकालेखांत असें एखादे वेळीं चालेल पण सलग ग्रंथांत तें मोठें वैगुण्य ठरतें.

परीक्ष्य ग्रंथाची प्रस्तावना आणि 'कादंबरीचा उगम' हें पहिलें प्रकरण–हीं विशेष महत्त्वाचीं आहेत, कारण त्यांत त्यांनी कांही विवाद्य प्रश्नांचा परामर्ष घेतलेला असून कांही विवाद्य विधानेंहि केलीं आहेत. उदाहरणार्थ, प्रस्तावनेंत त्यांनी कलानिष्ठेचें अधिष्ठान, तादात्म्य की ताटस्थ्य हा महत्त्वाचा साहित्यशास्त्रीय प्रश्न उपस्थित केलेला आहे. ज्यांच्या स्मरणार्थ कुसुमावतींचा 'मराठी कादंबरी' हा ग्रंथ प्रकाशित झालेला आहे ते वामन मल्हार जोशी हे ताटस्थ्यवादी होते; आणि कुसुमावती ह्या तादात्म्यवादी आहेत. वामन मल्हारांना, न. चिं. केळकरांच्या सविकल्प समाधीच्या तत्त्वाचें खंडन करण्याच्या निमित्तानें, आपल्या ताटस्थ्यवादाचें समर्थन करण्यांत जसें यश मिळालें आहे तसें कुसुमावतींना आपल्या तादात्म्यवादाचें समर्थन करतांना मिळालेलें आहे असें वाटत नाही. शुक्रनीतिसार, योगशास्त्र, 'हृदयाकाशांतील प्रतिबिंब'—इत्यादींचे आधार देऊन तादात्म्यवाद पटवून देण्याचा त्यांनी जो प्रयत्न केलेला आहे त्यांत गाढ विद्वत्तेचा आभास उत्तम साधलेला आहे, पण वाङ्मयनिर्मितींतील किंवा वाङ्मयाच्या स्वादांतील तादात्म्याचा त्यांनी लावलेल्या अर्थाभोंवती मात्र गूढतेचें आवरण पडलेलें आहे. पुन्हा 'भारतीय कलाशास्त्र (?)' या संज्ञेचा त्यांनी वरचेवर केलेला उल्लेख चिन्त्य आहे. आणखीहि एक मुद्दा विचारणीय आहे. कादंबरी या वाङ्मयप्रकाराच्या मूल्यमापनाचीं तत्त्वें निश्चित करतांना भारतीय मूर्तिकलेंतील तत्त्वांचा आश्रय घेणें कितपत इष्ट आहे, मूर्तिकला आणि वाङ्मयकला यांचीं नियामक तत्त्वें आणि यांच्या निर्मितीचें तंत्रशास्त्र हें एकच आहे काय? भारतीयांचें साहित्यशास्त्र चांगलें समृद्ध असतांना कादंबरीच्या परीक्षणाचीं तत्त्वें निश्चित करण्यांत त्याचा उपयोग कां करण्यांत येऊं नये? भारतीय साहित्यशास्त्रांत तादात्म्य की ताटस्थ्य या प्रश्नाचा लोल्लट, शंकुक, भट्टनायक, अभिनवगुप्त इत्यादि साहित्यशास्त्रविशारदांनी अत्यंत सूक्ष्म विचार केलेला असल्यामुळें त्या शास्त्राचा उपयोग अनेक दृष्टींनी उपकारक ठरला असता. असो.

कुसुमावतींनी 'कादंबरीचा उगम' या प्रकरणांत एक विवाद्य विधान केलें आहे. त्यांनी लिहिलें आहे, "मोरोपंतांचीं महाभारताचीं पर्वें, रामायणाचे प्रकार, श्रीधराचा रामविजय, वामनपंडितांचीं आख्यानें म्हणजे एक प्रकारच्या कादंबऱ्याच." या विधानांतील विचाराशीं सकृद्दर्शनीं सदृश वाटणारा विचार अनेक पाश्चिमात्य टीकाकारांनी मांडलेला आहे. उदाहरणार्थ The world Literature आणि Study of Literature या ग्रंथांचा कर्ता मोल्टन, Novel and the People या ग्रंथांचा कर्ता, Evolution of the English Novel या ग्रंथांचा कर्ता यांनी, आज महाकाव्याची जागा कादंबरीनें घेतलेली आहे असें म्हटलें आहे. फील्डींगने आपल्या 'टॉम जोन्स' नांवाच्या कादंबरीचें Heroic historical prosaic

poem असें जें वर्णन केलें आहे तें या दृष्टीने अत्यंत सूचक आहे. प्राचीन मराठींतील आख्यानक काव्यें म्हणजे एक प्रकारच्या कादंबऱ्याच आहेत, असलें विधान करण्याची प्रेरणा कुसुमावतींना उपरोक्त वा अन्य पाश्चिमात्य साहित्यविवेचकांकडून मिळाली असेल असें म्हणून त्यांचें स्वयं-प्रज्ञत्व आपणांस हिरावून घ्यावयाचें नाही. वादाचा मुद्दा निराळा आहे. प्राचीन मराठी आख्यानक काव्यांना कादंबऱ्या म्हणणें हें सयुक्तिक आहे काय? 'मोरोपंत-वामनपंडितांचीं आख्यानक काव्यें ह्या कादंबऱ्याच आहेत' आणि 'पूर्वी आख्यानक कविता जें कार्य करीत असे तेंच कार्य आज कादंबरी करीत आहे' हीं दोन्ही विधानें सारखींच आहेत काय? पहिल्या विधानापेक्षा दुसऱ्या प्रकारच्या विधानासारखें विधान कुसुमावतींनी केलें असतें तर तें अधिक योग्य झालें नसतें काय? मोरोपंताच्या आर्याभारतांत मराठी कादंबरीचा उगम आहे असें म्हणणें आणि वेदांत आगगाडी आहे असें म्हणणें या दोन्ही म्हणण्यांमागची भूमिका एकच नाही काय? तसें पाहिलें तर वेदांत सगळेंच आहे. मराठी कादंबरीचा उगम शोधतांना कुसुमावतींना आर्याभारताकडून व्यासाच्या भारताकडे, तेथून उपनिषदांकडेहि जातां आलें असतें. त्या दृष्टीने आपला तो सनातन आणि सोयीस्कर विचार सुप्रसिद्धच आहे. तो हा की हें सारें व्यासाचें उच्छिष्ट आहे; त्यांत आधुनिक मराठींतील कादंबरीजगताचाहि सहज समावेश करणें शक्य झालें असतें! असो.

विवाद्य विधान क्षम्य आहे; कारण प्रत्येक लेखकाला वा लेखिकेला मतस्वातंत्र्य आहे; पण दुर्दैवाने कुसुमावतींनी आणखी एक दिशाभूल करणारें विधान केलें आहे. विष्णुशास्त्री चिपळूणकरांबद्दल लिहितांना त्यांनी म्हटलें आहे, "जें जें भारतीय, जें जें प्राचीन त्याविषयी अभिमान बाळगण्याचा त्यांचा (चिपळूणकरांचा) बाणा त्यांच्या शिष्यांमध्येहि उतरला होता. ह्या वृत्तीची दुसरी बाजू म्हणजे जें जें परकीय त्याकडे दोषैक दृष्टीने पाहणें. चिपळूणकरांच्या राष्ट्रीयतेचा हा एक उन्मेष होता." जें जें परकीय त्या सगळ्याकडे चिपळूणकर दोषैक दृष्टीने पाहात असत असें म्हणणें म्हणजे चिपळूणकरांची बदनामी करण्यासारखें आहे. चिपळूणकरांकडे दोषैक दृष्टीने पाहण्यांत कुसुमावतींच्या चिपळूणकरविषयक गैरसमजाचा एक अप्रिय 'उन्मेष' प्रकट झालेला आहे. जितक्या आस्थापूर्वक त्यांनी हरि नारायणाच्या वाङ्मयाचा अभ्यास केलेला आहे तितक्याच आस्थापूर्वक त्यांनी चिपळूणकरांच्या वाङ्मयाचा अभ्यास केला असता तर असलें विधान करण्याआधी त्यांनी विचार केला असता. असो.

आता परीक्ष्य ग्रंथाची भाषा. कुसुमावतींच्या भाषेचें वळण सुप्रसिद्धच आहे. हरी नारायण, वामन मल्हार, नारायण हरी, ही नामकरणाची जुनी पद्धत आज पुन्हा वापरण्यांतील औचित्य सहज समजण्यासारखें नाही. या ग्रंथांत आणखीहि एक मौज सापडली. ती म्हणजे अभिनव वाक्प्रयोग. एकच उदाहरण देतों. त्यांनी लिहिलें आहे, "मराठशाहीच्या वैभवाच्या काळांत मराठी लेखकांस फार मोठा **दर चढला**." असा सुंदर वाक्प्रयोग रूढ केल्याबद्दल कुसुमावतींचें आदरपूर्वक अभिनंदन.

परीक्ष्य ग्रंथ मुंबई मराठी साहित्य संघातर्फे प्रसिद्ध झालेला आहे. साहित्य संघाच्या विद्यमानें प्रसिद्ध होणाऱ्या ग्रंथांत शुद्धलेखनाच्या चुका असणें योग्य नाही. प्रस्तुत ग्रंथांत पहिल्याच पानापासून अशा चुकांना आरंभ झालेला आहे. पहिले शतक, उज्जल, ग्रंथसंपत्ति, परिस्थिती अशीं अनेक उदाहरणें सापडतात. मुंबई मराठी साहित्य संघाने मुद्रितें तपासण्याचें काम अधिक चोखंदळपणें करावयास हवें होतें अशी अपेक्षा गैर ठरणार नाही.

आतापर्यंत निर्देशिलेले किरकोळ दोष जमेस धरून सुद्धा असें निस्संदिग्धपणें म्हणावेसें वाटतें की कुसुमावती आत्मारामांनी 'मराठी कादंबरी' या ग्रंथांत, आधुनिक मराठींतील लहान थोर कादंबरीकारांच्या कर्तृत्वाचें मर्म अचूक सांगून त्यांच्या कर्तृत्वाच्या मर्यादाहि काटेकोरपणें स्पष्ट करून दाखविल्या आहेत. या कामगिरीबद्दल त्या निस्संशय अनंत धन्यवादास पात्र आहेत. एक लहानशी चूक नकळत त्यांच्या हातून झाली आहे. त्यांच्या ग्रंथाचें नांव 'मराठी कादंबरी' असें आहे. बापटगोडबोल्यांच्या पुस्तकाचें नांवहि 'मराठी कादंबरी' असेंच आहे. बापट-गोडबोल्यांचें पुस्तक आधीचें आहे. त्याचेंच नांव

आपल्या पुस्तकाला देण्यांत कुसुमावतींच्या हातून वाङ्‌मयीन व्यवहाराशीं विसंगत असें वर्तन नकळत घडलें आहे. आंतील समक्रमांक पृष्ठांवर 'मराठी कादंबरीचें पहिलें शतक' असें जें नांव छापलें आहे तेंच नांव पुस्तकाला देणें व मुखपृष्ठावर तेंच नांव छापणें अधिक सयुक्तिक झालें असतें, एवढी सूचना अत्यंत नम्रपणें करावीशी वाटते.

अच्युत नारायण देशपांडे

शितू : एक हृदयंगम कादंबरी

[लेखक : गोपाळ निळकंठ दांडेकर; प्रकाशक : मौज प्रकाशन लि०, खटाववाडी, मुंबई ४; किंमत ४ रु.]

'ऐन कोकणी' पार्श्वभूमीवरील श्री. गोपाळ नीळकंठ दांडेकर यांनी लिहिलेली ही एक हृदयंगम कादंबरी आहे. मराठी कादंबरी वाङ्‌मयांत अलिकडे ज्या कांही सकस कादंबऱ्या प्रसिद्ध झाल्या त्या बहुधा प्रादेशिक स्वरूपाच्या आहेत, हा एक विशेष, ही कादंबरी वाचतांना लक्षांत आल्याशिवाय राहिला नाही. एक नांव घ्यायचें म्हणजे श्री. ना. पेंडसे यांचें. एल्गार, हद्दपार आणि गारंबीचा बापू या एकाहून एक सरस कादंबऱ्या लिहिणाऱ्या पेंडशांना प्रादेशिक वातावरणाच्या वैशिष्ट्याचा फायदा मिळाला. प्रादेशिकतेमुळें कादंबऱ्यांतील एकंदर वातावरणाला अधिक रेखीव आणि व्यक्तिरेखांना विशेष ठाशीव स्वरूप येतें, हा विशेष श्री. दांडेकर यांनी ओळखलेला दिसतो. 'ऐन कोकणी' वस्तूशीं अनभिज्ञ असणाऱ्या दांडेकरांनी त्या प्रदेशांतील सान्या वारकाव्यांची माहिती करून घेतली आणि प्रयत्नपूर्वक तें सारें कोकणचें ऐनजिनशी वातावरण आपल्या कादंबरींतून कोकणच्या नारळी-सारखें घोसदार उभें केलें. हा 'प्रयत्न' कलेच्या निर्मितीला आवश्यकच असतो. तो कबूल करण्याचा प्रामाणिकपणा दांडेकरांनी दाखविला, ही आज एक नवलाईची गोष्ट म्हणून समजली पाहिजे. दांडेकरांचा हा प्रयत्न इतका 'साधलेला' आहे, की प्रस्तावनेंत त्यांनी वर्णिलेल्या प्रयत्नाऐवजी त्यांचा सारा जन्म कोकणांत गेला आहे, असें कुणालाहि वाटावें !

पण दांडेकर म्हणतात, त्याप्रमाणे प्रादेशिक असूनहि ही कथा सार्वदेशिक व सर्वकालीन आहे, हेंच तिचें माहात्म्य ! परंपरेने प्रतिष्ठा प्राप्त झालेल्या श्रीमंत ब्राम्हण खोतांचा लेक कुळवाड्याची दोन नवरे बालपणींच खाल्लेली एक पोर यांच्यांतील विशुद्ध प्रेमाची ही एक हृदयस्पर्शी कथा आहे. दांडेकरांनी स्वतःच त्या प्रेमाचें वर्णन केलें आहे. 'कांही लब्धव्य, प्राप्तव्य नाही, अशी ही प्रेमभावना मानवी मनांत षोडश कलांनी उदय पावली, की तें अमृतस्वरूप, तृप्त आणि मत्त होतें. द्वेष मागे थांबतो, असूयेचा संबंध संपतो.' दांडेकरांनी या प्रेमाला दिव्य संबोधून त्याला एका अद्‌भुततेची जोड कां द्यावी, हें कळत नाही. या प्रीतीचा उगम भारताच्या पावन भूमींतील आहे. तो विशिष्ट संस्कारांनी मनवळणीं पडलेला एक धर्म आहे. आणि 'भारतीय संस्कृति' या तथाकथित पुरोगामी लोकांना विकर्षिणाऱ्या शब्दप्रयोगांत जो एक प्रगाढ अर्थ अनुस्यूत असतो, त्याचें एक प्रमाणदाखल उदाहरण आहे. परवा एका खाजगी संभाषणांत बोलतांना मराठींतील एक नामवंत पुरोगामी कादंबरीकार श्री. पु. य. देशपांडे म्हणाले, की मराठीतर कांही लेखक मराठी वाङ्‌मयाला विदेशी समजतात. त्या अभिप्रायाचा एक अर्थ असा की व्यक्ति-स्वातंत्र्याच्या सामाजिक बंधनाच्या आपल्या (मराठी लेखकांच्या) कल्पना युरोपीय विचारसरणींनी पुष्ट झाल्या असल्याने आपल्या ललित वाङ्‌मयालाहि एक परकीय वळण लागलें आहे, आणि आपण 'एकच प्यालयां'तील सिंधूला प्रतिगामी समजूं लागलों आहोंत. पुरोगामित्वाच्या असल्या भोंगळ व परकीय कल्पनांनी मराठी वाङ्‌मयांतील 'भारतीयता' फडके माडखोलकरांच्या कादंबऱ्यांतून नष्ट होत होती, ती श्री. ना. पेंडशांच्या कादंबरीपासून नव्याने प्रतीत होऊं लागली आहे. प्रादेशिक कादंबरीचें हें एक वरदान मराठी वाङ्‌मयाला लाभलेलें आहे. या कादंबऱ्यांतील व्यक्ती पांढरपेशा वर्गांतील नसल्याने तें अस्सल भारतीयता अधिक टिकून आहेत, आणि त्या वस्तुस्थितीशीं प्रामाणिक राहणारा लेखक तीं चित्रें रंगवितांना या देशांतील भूमीवरच वावरतांना आढळून येतो.

दांडेकरांचें हेंच वैशिष्ट्य आणि त्यांच्या कादंबरीची हीच महत्ता ! विसू आणि शितू यांच्या प्रेमाची ही

अनुक्रमणिका

गाथा मराठी वाङ्मयाचें एक अमोल लेणें ठरेल ! दांडेकरांनी आपली कादंबरी शरद बाबूंना अर्पण केली आहे, यांत बरेंच कांही आलें. शरद बाबूंनी भारतीय स्त्रीचीं अनेक उदात्त चित्रें आपल्या कादंबरींतून रेखिलीं आहेत. शरद बाबूंच्या वाङ्मयांतील स्त्री ही भारतीय स्त्रीचें एक महन्मंगल स्वरूप डोळ्यापुढे उभें करते. दांडेकरांनी या कादंबरीच्या रूपानें शरद बाबूंना अत्यंत समर्पक गुरुदक्षिणा सादर केली आहे. ही कादंबरी वाचतांना पेंडशांच्या कादंबऱ्या जशा डोळ्यापुढे येतात तशीच अमेरिकन लेखिका पर्ल बक हिची 'प्यूनी' ही कादंबरीहि आठवत जाते. वास्तविक चीन देशाच्या सांस्कृतिक जीवनाशीं भारतीय जीवन बरेचसें जुळतें ! पण तरीहि 'प्यूनी' पेक्षा दांडेकरांची 'शितू' ज्या कारणासाठी वेगळी आहे, त्या कारणासाठीच तिचें आम्हाला अधिक महत्त्व आहे. इतकी सुंदर कादंबरी लिहिल्यानंतर 'चित्ता अति हळुवारपण आपीनिया' वाचण्यासंबंधी वाचकांची काकुळती करण्याचें कारण नाही. या कादंबरींतील कोकणाचीं वर्णनें, तेथील समाजजीवन, शब्दप्रयोग, आप्पांसारख्या व्यक्तिरेखा, अशीं रम्य स्थळें विपुल आहेत.

'वेड्या म्हाताऱ्याच्या' (विसूच्या) पूर्व सूत्र पद्धतीच्या निवेदनाच्या प्रसंगाचा 'नाटकी'पणा मात्र मागाहून विचार करतांना लक्षांत येतो !

मराठी कादंबरीला 'इष्ट' वळण लागत असल्याचा ही कादंबरी हा आणखी एक पडताळा होय ! याच नव्या मार्गावर प्र. के. अत्रे यांच्यासारख्या धुरंधर साहित्यिकानें आपल्या यंदाच्या 'नवयुग'च्या दिवाळी अंकांत लिहिलेली 'चांगुणा' ही पहिली कादंबरी म्हणजे आणखी एक भक्कम पुरावा आहे. अत्र्यांनी यापूर्वीच कादंबऱ्या लिहायला हव्या होत्या. ते लिहूं लागले, हें मराठी कादंबरीचें चांगलें दैव !

दांडेकरांच्या 'शितू'ची पाठवणी त्यांनी जितक्या हळुवारपणे केली, तितक्याच मानपानानें नटवून मौज प्रकाशनाच्या भागवतांनी सुनमुखासाठी तिला उभी केली ! पुस्तकांतील रेखाचित्रें नाविन्यपूर्ण व समर्पक आहेत. इतकें सारें कौतुक करण्याजोगी 'शितू' गुणी आहे. मराठी वाचक तिला डोक्यावर घेतील !

केशव केळकर

पंख

[लेखक प्रा. वसंत कानेटकर; प्रकाशक पाप्यूलर बुकडेपो, मुंबई ७; किंमत तीन रुपये]

प्रयोगावस्थेंत असलेल्या नव्या मराठी कादंबरी लेखनांत प्रा. वसंत कानेटकरांच्या 'पंख' ह्या तिसऱ्या कादंबरीमुळे नवीन भर पडली आहे. ह्या कादंबरीच्या निमित्तानें प्रा. कानेटकरांनी एक नवा विषय मराठी वाचकांसमोर आणला आहे. एका नाट्यवेड्या कलंदराची दुर्दैवी कहाणी सांगण्याचा हा प्रयत्न आहे.

पांडू मास्तर हान तो 'कोरिआ' नांवाच्या रोगानें पछाडलेला नाट्यवेडा कलंदर. नाट्यगुण अंगीं असूनहि कोरिआनें पछाडल्यामुळे पांडू मास्तरांचा स्वतःच्या अवयवांवर ताबा नसतो; त्यामुळे अंतर्यामींची नाट्यपूर्तीसाठी उसळून येणारी तगमग अवयवांच्या अनियंत्रित हालचालींत फक्त परिणत होते अन् रसाविष्काराऐवजी क्षुद्र दर्जाचा विनोद निर्माण होतो. त्यांतून परिस्थितीचें दारिद्र्य, भाकरीसाठी करावा लागणारा शिकवणी आणि ईश्वरी देणें म्हणून मिळालेला स्वभावाचा असामान्य भोळेपणा ह्यांमुळे पांडू मास्तरांची जीवनकथा करुण बनते. पण अचानक दोन गोष्टी घडतात. कुठल्याशा जमिनीचा कज्जा त्यांच्या बायकोचे मामा जिंकतात आणि मास्तरांना दोन हजार रुपये मिळतात. पण अयशस्वी नाटक-कंपनी काढून लगेच ते त्यांची विल्हेवाट लावतात. दुसरी गोष्ट, त्यांच्या रोगावर एक नामांकित वैद्य कांही निसर्गोपचार सुचवितात; व त्यामुळे त्यांना आरामहि पडतो. तो इतका की गावांत होणाऱ्या नाट्यमहोत्सवांत ते झुंझाररावाची भूमिका अपूर्व कौशल्यानें वठवितात. पण शेवटच्या अंकांत त्यांचा अभिनय सपशेल पडतो. (याला कारण बालपणीं जिच्या सांगण्यावरून पांडू मास्तरांनी अभिनयाला सुरवात केलेली असते, त्या कमलादेवीशीं त्यांची नजर अनपेक्षितपणें मिळते !) त्यांची हेटाळणी होते. थट्टा होते. पण शेवटीं त्याच महोत्सवांत आपल्या लहानग्या मुलानें अत्युत्कृष्ट अभिनयकौशल्य बघून त्यांना ह्या सगळ्या दुःखांचा विसर पडतो. "ते निराळ्याच सृष्टींत भ्रमण करूं लागतात, वेगळ्याच विश्वांत वावरूं लागतात. श्रेयसिद्धीच्या ढगावर जणूं ते तरंगूं लागतात.

—जणूं त्यांना पुनः भारद्वाज पक्ष्यासारखे सुंदर, सोनेरी आणि सजीव पंख फुटतात ! "

—ही थोडक्यांत कादंबरी. एक विषयाची नवीनता सोडली, तर ह्या कादंबरींत इतर गुण अगदी स्वल्प प्रमाणांत आहेत. प्रथम म्हणजे ह्या कादंबरीला आकार नाही. गोधडी विणल्यासारखे अधून मधून प्रसंग घातले आहेत. घटनांमध्ये सलगपणा तर नाहीच, पण सहजपणाहि नाही. कथा आपोआप वाढत नाही तर लेखक तिला गाडी हाकलल्यासारखा पुढे रेटतो. बरें, पात्रांचें स्वभावचित्रण तरी सकस आणि सजीव असावयास हवें ! पण तसेंहि नाही. मास्तरांची चाल फक्त आठवणींत राहते. बाकीचें व्यक्तिदर्शन फिकट, पुसट नि अस्पष्ट आहे. पाण्यावर पडलेल्या भुरकट छायांप्रमाणे ह्या कादंबरींतलीं सगळीं पात्रें वाटतात. निरनिराळे कपडे घालून वेगवेगळीं पात्रें निर्माण करण्याच्या प्रयत्नाला यशस्वी पात्र-निर्मिति म्हणतां येणार नाही. ह्या कादंबरींतील प्रत्येक पात्र एकाच प्रकारें बोलणें सुरू करतें,—"म्हणजे त्याचं असं आहे..." विड्या फुंकणारा गिरणीवाला छोटू. धंद्याऐवजीं 'व्यवसाय' अशा चक्क साहित्यिकी शब्दाचा वापर करतो. इकडे तुळशी नायकिणीला खांडेकरी थाटांत सोज्वळता पेहरावण्यांत आली आहे ! तीच कथा रावसाहेब, वाळूकाका वैद्य—आदि पात्रांची आहे. त्यांच्या निर्मितींत लेखकाच्या अनुभवाचा तोकडेपणा उघडा पडला आहे.

तरीहि येथे एका नव्या गोष्टीकडे लक्ष वेधणें आवश्यक वाटतें. कानेटकरांना जरी हा विषय पेलला नसला तरी त्यांनी तो मोठ्या हिमतीने उचलला आहे. मराठींत निघणाऱ्या प्रेमछाप कादंबऱ्यांचा अंत जरी अगोदरच जाहीर झाला होता तरी 'तर मग काय ?' ह्या प्रश्नाला उत्तर पेंडसे—विवलकरादि फार थोड्यांनी दिलें. डोळे मिटून साहित्य निर्माण करूं बघणाऱ्या साहित्यिकाला विषयांची वाण पडावी ह्यांत नवल नाही. पण डोळे थोडेसे जरी उघडलेत नि ह्या धगधगणाऱ्या मानवसमूहाकडे नजर टाकली तर विषयांना तोटा नाही, हें पटावें. कानेटकर हे डोळे उघडे ठेवून चालणारे साहित्यिक आहेत, ह्यांत त्यांचा गौरव आला. प्रस्तावनेंत म्हटल्याप्रमाणे कानेटकर पांडू मास्तरांच्या आयुष्याकडे बघून व्यथित—चित्त झाले होते, ह्याबद्दल शंका नको. वरील टीकेंत त्यांच्या भावनेला आव्हान नाही. एका अर्थाने, कलानिर्मिती-साठी व्यथित—चित्त होणें अपरिहार्य असतें. पण त्याक-रिता विषयाला मनांत खोल रुजूं देऊन, त्याला स्वतःच स्वतंत्रपणे पोषक असे प्रसंग, घटना, प्रतिमा नि पात्रें निवडण्याइतका वेळ द्यावा लागतो. तसा वेळ जर कानेटकरांनी दिला असता तर ते उत्तम कलाकृति निर्माण करूं शकले असते.

विश्वास र. कानड

कोलंबो योजनेचें समालोचन

(पान १४ वरून)

ब्रिटनची सूचना आहे. हें कर्ज परकरावयाचें किंवा नाही हें भारत सरकारच्या संमतीवरच अवलंबून आहे. स्टर्लिंग गटांतील परदेशी व्यापारांतील समता राखण्याकरिता आणि उत्पादन वाढविण्याकरिता कोलंबो-योजनेच्या इतर देशांना देखील कर्जे देण्यांत येतील असेंहि त्यांनी सूचित केलें.

गेल्या दोन वर्षांत धान्योत्पादन आणि औद्योगिक उत्पादन ह्या दोन्ही क्षेत्रांत भारताने डोळ्यांत भरण्यासारखी प्रगति केली आहे. विशेषतः कापड आणि साखर ह्या दोन उपभोग्य वस्तूंच्या बाबतींत नियोजन-समितीने निश्चित केलेल्या उद्दिष्टां-पेक्षाहि (targets) जास्त उत्पादन झालें आहे. योजनेंतील इतर देशांत मात्र आर्थिक सुधारणेची गति बरीच मंद दिसते. ही गति वाढविण्याकरिता कोण-कोणते उपाय योजावे लागतील आणि त्याकरिता प्रगत राष्ट्रांनी किती प्रमाणांत सहकार्य द्यावयास पाहिजे ह्याचा सहानुभूतिपूर्वक विचार योजनेच्या सल्लागार-समितीच्या बैठकींत झाला. दक्षिण आणि आग्नेय आशियाई विभागांतील अप्रगत राष्ट्रांच्या मूलभूत आर्थिक अडचणींचा वास्तवतापूर्वक विचार करून त्यांच्या विकासयोजनांकरिता प्रगत राष्ट्रांनी सढळ हाताने दिलेल्या आर्थिक सहकार्यावरच कोलंबो-योजनेची यशस्विता अवलंबून आहे.

संघवार्ता

केंद्रवृत्त, नागपूर

ना. रा. शेंडे
सरचिटणीस, वि. सा. संघ
यांजकडून

खामगाव येथे वि. सा. संघाचें १६ वें अधिवेशन
संमेलनाच्या तारखा : २५, २६ व २७ डिसेंबर ५३

विदर्भ साहित्य संमेलनाच्या स्वागत समितीची बैठक ता. २-११-५३ रोजीं खामगाव येथील संघाच्या कार्यालयांत डॉ. पु. गो. एकबोटे यांचे अध्यक्षतेखाली भरून, विदर्भ साहित्य संघाचें १६ वें अधिवेशन शुक्रवार ता. २५, शनिवार ता. २६ आणि रविवार ता. २७ डिसेंबर १९५३ रोजीं प्रा. म. श्री. पंडित यांचे अध्यक्षतेखाली भरण्याचें ठरलें.

स्वागत मंडळ

वि. सा. संमेलनाच्या स्वागत समितीची बैठक ता. १८-१०-५३ रोजीं अस्थायी समितीचे अध्यक्ष डॉ. भाऊसाहेब पारसनीस यांचे अध्यक्षतेखाली भरून खालीलप्रमाणे स्वागत मंडळाची निवड करण्यांत आली.

स्वागताध्यक्ष—डॉ. पु. गो. एकबोटे

स्वागतोपाध्यक्ष—(१) श्री. द. रा. गोमकाळे (२) श्री. मु. श्री. पन्धे गुरुजी (३) श्री. सो. रा. भाटे (४) श्री. शेठ मो. भु. पुरवार

प्रधान कार्यवाह—प्रा. के. मा. मुनशी

अपर प्रधान कार्यवाह—डॉ. मु. प. पारसनीस

या स्वागत मंडळाचे १२ सहकार्यवाह असून, **कोषाध्यक्ष** श्री. भाऊसाहेब ओझरकर हे आहेत. शिवाय, स्वागत मंडळाचे सभासद १६ आहेत. निधि मंडळाचीहि निवड होऊन, या निधि मंडळाचे ९ सभासद आहेत.

संमेलनासाठी ठराव पाठविण्याची विनंती

या संमेलनासाठी ज्या सभासदांना ठराव पाठवावयाचे असतील त्यांनी सूचक व अनुमोदक यांच्या स्वाक्षरीसह आपले ठराव १० डिसेंबर १९५३ पर्यंत सरचिटणिसांकडे केन्द्रीय कार्यालयाच्या पत्त्यावर पाठविण्याची कृपा करावी.

*   *

अनुक्रमणिका

वि. सा. संघाची साधारण सभा

वि. सा. संघाची साधारण सभा खामगाव येथे भरणाऱ्या १६ व्या संमेलनप्रसंगीं भरेल. या सभेसाठी खालील विषय राहतील:—

(१) निवडणुकीबाबतच्या तक्रारींचा विचार करून निकाल देण्यासाठी घटना नियम नं. १२ (अ) प्रमाणे एक लवाद निवडणें.

(२) कार्यकारी मंडळाने शिफारस केल्याप्रमाणे परीक्षा समितीच्या जादा येणाऱ्या रु. ८५० या खर्चास मंजुरी देणें. (अध्यक्षांच्या सूचनेप्रमाणे)

* *

प्रा. धनंजयराव गाडगीळ यांची भेट व भाषण

सुविख्यात अर्थशास्त्रज्ञ व घटनातज्ञ प्रा. धनंजयराव गाडगीळ यांनी दि. ३–११–५३ रोजीं वि. सा. संघाला भेट दिली. त्याप्रसंगीं त्यांचें संयुक्त महाराष्ट्र या विषयावर विचारपरिप्लुत भाषण झालें.

पं. बाबूराव पराडकर यांचा ७१ वा वाढदिवस

'आज' दैनिकाचे संपादक पं. बाबूराव पराडकर यांच्या ७१ व्या वाढदिवसानिमित्त वि. सा. संघातर्फे सोमवार दि. १६–११–५३ रोजीं श्री. पु य. देशपांडे यांचे अध्यक्षतेखाली त्यांचा जाहीर सत्कार करण्यांत आला. त्यावेळीं चांदीचें तबक, श्रीफल आणि खादीची शाल त्यांना अर्पण करण्यांत येऊन त्यांचा गौरव करण्यांत आला. या प्रसंगीं पं. हृषीकेश शर्मा, श्री. प्रभाकर माचवे, पं. द्वारकाप्रसाद मिश्र प्रभृतींचीं पं. पराडकर संबंधी अभीष्टचिंतनपर भाषणें झालीं.

श्री. पगडी यांची भेट व चर्चा

मराठवाडा साहित्य परिषदेचे अध्यक्ष श्री. सेतुमाधवराव पगडी यांनी दि. १७-११-५३ रोजीं वि. सा. संघाला भेट दिली; त्यावेळीं त्यांचा सत्कार करण्यांत आला. त्यांनी वि. संघाच्या कार्यकर्त्यांशीं मराठी भाषेच्या विकासाच्या दृष्टीने सर्वस्पर्शी चर्चा केली.

* *

सांस्कृतिक कार्यक्रम समिति

वरील समितीतर्फे वि. सा. संघाच्या केंद्रीय कार्यालयांत शनिवार ता. २४ आक्टोबर रोजीं रात्रीं न्या. मू. के. बु. उर्फ अण्णासाहेब मंगळमूर्ति यांचे अध्यक्षतेखाली कोजागिरी समारंभ साजरा करण्यांत आला. या प्रसंगीं नृत्य, गायन, वादन इ० विविध कार्यक्रम करण्यांत आले. सुरवातीला समितीचे आमंत्रक श्री. रा. पु. सगदेव यांचे प्रास्ताविक भाषणानंतर न्या. मू. मंगळमूर्ति यांचें अध्यक्षीय भाषण झालें आणि शेवटीं दुग्धपान व आभार प्रदर्शन होऊन हा कार्यक्रम आटोपला.

* *

वि. सा. संघाच्या परीक्षा : म. सा. परिषदेची मान्यता

महाराष्ट्र साहित्य परिषद कार्यकारिणीच्या दि. ४-१०-५३ च्या ठराव नं. ९ प्रमाणे विदर्भ साहित्य संघाच्या परीक्षांना पुढील प्रकारें मान्यता देण्यांत आली आहे: —

(१) संघाची परिचित व स्नातक परीक्षा उत्तीर्ण परीक्षार्थी परिषदेच्या विशारदला बसूं शकतील.

(२) संघाची पारंगत परीक्षा उत्तीर्ण झालेले परिषदेच्या आचार्य परीक्षेस बसूं शकतील.

वि. सा. संघ परीक्षासमिति : आगामी परीक्षांचा कार्यक्रम १९५४

क्र.	कार्यक्रम	समय
१	आगामी परीक्षा दिनांक	१६–१७ जानेवारी ५४
२	परीक्षार्थीनें केंद्रव्यवस्थापकाकडे आवेदनपत्र पाठविण्याची अंतिम तारीख	५ डिसेंबर ५३
३	केंद्र व्यवस्थापकांनी परीक्षासमितीकडे आवेदनपत्र पाठविण्याची अंतिम तारीख	१० डिसेंबर ५३
४	परीक्षाफल घोषित होण्याची अंतिम तारीख	१ मार्च ५४
५	प्रमाणपत्रें प्राप्त होण्याची अंतिम तारीख	१५ एप्रिल ५४

माणिक बैतुले,
कार्यवाह, परीक्षा–समिति

* *

गोंदिया शाखा वृत्त.

कोजागिरी व स्वाध्याय समितींतील काव्यगायन—शाखेने स्थापन केलेल्या साहित्यविषयक समितीची सभा भरून त्या समितीने स्वाध्यायसमिति असें नामाभिधान ठरविलें व पहिला कार्यक्रम कोजागिरी दिवशीं ता. २१–१०–५१ ला झाला. हा कोजागिरीच्या दिवशींचा स्वाध्याय समितीचा कार्यक्रम श्रीमान् काटेसाहेब यांच्या अध्यक्षतेखाली सायंकाळीं ७ वाजतां झाला. त्यावेळीं श्री. मातुरकर, पंचभाई, आबासाहेब देशपांडे व श्री. काटेसाहेब यांनी आपआपल्या काव्यांचें वाचन केलें. त्यानंतर श्री. पंचभाई यांचें भावगीत गायन झालें व श्री. वसंतराव शब्दे यांचें स्वाध्याय-समितीच्या कार्याच्या रूपरेषेवर भाषण होऊन श्री. रत्नाकर पंडित यांनी उपस्थितांचे आभार मानले. वंदेमातरम् होऊन हा कार्यक्रम आटोपला. शेवटीं कोजागिरीनिमित्त अल्पोपहार व पानसुपारी होऊन हा स्वाध्याय समितीचा कार्यक्रम अत्यंत सुंदरतेने व आकर्षकरीत्या पार पडला. या कार्यक्रमाला विदर्भ साहित्य संघाचे सर्वच प्रमुख सभासद उपस्थित होते. त्यानंतर पुढील कार्यक्रमाच्या वेळीं "आग्र्याहून सुटका" या नाटकावर चर्चा करण्याचें ठरलें.

श्री. दत्तमहाराज मुंगळेकर यांचा सन्मान

ता. ९–११–५३ ला विदर्भ साहित्य संघाच्या शाखेने गेल्या चातुर्मासांत ज्ञानेश्वरीवर भावपूर्ण, भक्ति व ज्ञानयुक्त अशा रीतीची प्रवचनें करणारे श्री दत्तमहाराज मुंगळेकर यांचा जाहीर रीत्या सन्मान केला. श्रीमान् छोटुसाभाई, शाखाध्यक्ष यांच्या अध्यक्षतेखाली हा समारंभ करण्यांत आला व श्री दत्तमहाराजांचें ज्ञानेश्वरीवर अत्यंत उद्बोधक असें प्रवचन झालें.

शाखासंमेलनाची पूर्वतयारी

शाखेतर्फे शाखासंमेलन भरविण्याकरिता पूर्वतयारी सुरू झाली आहे व हें शाखासंमेलन जानेवारीमध्ये भरवावें असें ठरलें आहे.

ना. ग. इथीर
गोंदिया १७–११–५३ चिटणीस, विदर्भ साहित्य संघ, शाखा गोंदिया

* *

अनुक्रमणिका

विदर्भ साहित्य संघ मंदिर निधीस देणग्या

ता. १६ सप्टेंबर १९५३ पासून ता. १५ नोव्हेंबर १९५३ पर्यंत विदर्भ साहित्य मंदिर निधीस आलेल्या देणग्या येणेंप्रमाणे:—

देणगीदार	रुपये
१ श्रीमंत गणपतराव बुटी, नागपूर	५००
२ श्रीमंत भास्करराव बुटी, नागपूर	३००
३ श्री. डी. डब्लु. मंडपे, हिंदुस्थान ऑईल मिल्स, नागपूर	२५०
४ डॉ. आर. एन. डांगे, धंतोली, नागपूर १	२००
५ श्री. गो. वा. चिपळूणकर, ॲडि. डिस्ट्रिक्ट ॲन्ड सेशन जज्ज, अमरावती	९२
६ श्री. पु. र. साठे, रिटायर्ड जज्ज, धंतोली, नागपूर १	७६
७ श्री. यशवंत शंकर धर्माधिकारी, धंतोली, नागपूर १	५०
८ श्री. गणपत महादेव पेंढारकर, रिटायर्ड डिस्ट्रिक्ट अँड सेशन जज्ज, धंतोली, नागपूर	२५
९ श्री. नागेश चिंतामण जोशी, ट्रस्ट प्लॉट, गोकुळपेठ, नागपूर १	११
१० श्री. लक्ष्मण हरि लोकरे, नागपूर	५
११ श्री. बाबुरावजी मुजुमदार, नागपूर (ही देणगी एप्रिल ५३ मध्ये आली)	५

गडकरी स्मारक समिति : मंदिर निधीस देणग्या

१२ सौ. सरलाबाई बुटी c/o श्रीमंत सदाशिवराव बुटी, नागपूर १	२५१
१३ सौ. सरलाबाई भावे, धंतोली, नागपूर १	२०१
१४ श्रीमंती रमाबाई केदार, नागपूर	१०१
१५ न्यायमूर्ति वा. रा. उर्फ काकासाहेब पुराणिक	१०१
१६ श्री. पी. डब्लू. काणे, नागपूर	५०
१७ कुमारी अहिल्या दाते	२५
१८ सौ. शालिनीबाई बक्षी, नागपूर	२५
१९ श्री. एस. बी. कोरडे, नागपूर	११
२० श्री. द. ग. प्रधान, मोदी नं. २, नागपूर १	११
२१ श्री. गणेश यशवंत गुप्ते	१०
२२ सौ. कमलाताई पांढरीपांडे	१०
२३ श्री. द. ग. गोडबोले, अकोला	१०
२४ श्री. आर. एस. भागडे, काटोल	१०
२५ सौ. इंदुताई परांजपे	१०
२६ सौ. इंदुताई मोरेश्वर गोखले, नागपूर	१०
२७ श्री. विनायकराव पाठक, नागपूर	१०
२८ सौ. कमलाबाई वसंतराव किरपेकर, नागपूर	१०
२९ श्री. यशवंत वि. ठोसर, नागपूर	५
३० श्री. वा. के. शेवडे, नागपूर	५
३१ श्री. रा. चि. जुननकर, काटोल	५
३२ श्री. रा. के देशपांडे, काटोल	५
३३ श्री. रा. ल. नाईक, काटोल	५
३४ श्री. जी. एस. अय्यर, काटोल	५
३५ श्री. जी. जी. नारळे, काटोल	५
३६ श्री. बी. पी. तुंबडे, काटोल	५
३७ श्री. भैयाजी पांडे, वकील, काटोल	५
३८ श्री. बाबुराव केकरे, काटोल	५
३९ श्री. सरल मोझरकर, काटोल	५
४० श्री. मु. बा. रोटीवार, काटोल	५
४१ श्री. क. भ. हरजाल, काटोल	३
४२ श्री. पुरुषोत्तम हांडे, काटोल	३
४३ श्री. गिरधारीलाल चंदन, काटोल	३
४४ श्री. वि. मा. पौनीकर, काटोल	३
४५ श्री. गो. अ. भांडारकर, काटोल	३
४६ श्री. व. का. देशमुख, काटोल	१
४७ श्री. भी. स. देशमुख, काटोल	१
४८ श्री. कोटेवार, काटोल	१
४९ श्री. म. स. काळे, काटोल	१
५० श्री. म. ज. लवटावार, काटोल	१
५१ श्री. ग. ऊ. वाघ, काटोल	१
५२ श्री. वा. द. पवार, काटोल	१
५३ श्री. अ. खान, काटोल	१
५४ श्री. द. वा. घाटोळे, काटोल	१
५५ श्री. कुवडे, काटोल	१
५६ श्री. तिडके, काटोल	१
५७ श्री. देशमुख, काटोल	१
५८ श्री. वाचासुंदर, काटोल	१
५९ श्री. पट्टलवार, काटोल	१
६० श्री. म. जै. काळे. काटोल	१

विदर्भ साहित्य संघ

विभाग (अ) मताधिकारी सभासद

१९५४–५५ सालाकरिता

कार्यकारी मंडळाची निवडणूक

सभासदांची यादी १९५३

सभासदांना विशेष सूचना

१. दिनांक १५ ऑक्टोबर १९५३ पर्यंत जे सभासद नोंदलेले आहेत व ज्यांच्याकडे कोणतीहि वर्गणी थकित नाही अशाच सभासदांचा दुरुस्तीच्या घटना नियम नं. १२ (आ) प्रमाणे प्रस्तुत मतदार सभासदांच्या 'अ' आणि 'व' विभागाच्या सूचींत समावेश करण्यांत आला आहे.

२. निवडणुकीस उमेदवार म्हणून उभे राहण्याचा अधिकार सभासद होऊन ज्यांना वि. सा. संघाच्या नियमाप्रमाणे एक वर्ष झालें आहे अशाच सभासदांचीं नांवें घटना नियम नं. १२ (इ) प्रमाणे प्रस्तुत सूचींतील 'अ' मध्ये दर्शविलीं आहेत.

३. या सूचींतील नांवांबद्दल जर कोणा सभासदाची तक्रार असेल तर घटना नियम नं. १२ (अ) प्रमाणे त्यानें दिनांक १५ डिसेंबर १९५३ पर्यंत अध्यक्षांकडे ती केन्द्रीय कार्यालयाच्या पत्त्यावर पाठवावी.

अनवधानतेने कांही नांवांत कमी अधिक फरक पडला असल्यास त्या सभासदांनी तशी सूचना त्वरित देण्याची कृपा करावी, अशी नम्र विनंती आहे.

दि. २७-१०-१९५३
केन्द्रीय कार्यालय
उत्तर अंबाझरी रस्ता, नागपूर १.

ना. रा. शेंडे
सरचिटणीस, वि. सा. संघ.

उपकर्ते

	र. क्र.
श्रीमंत दामोदर विनायक देशमुख, धंतोली, नागपूर १	४७
श्रीमंत लक्ष्मण श्रीधर उर्फ बाबूराव देशमुख, महाल, नागपूर २	१
श्रीमंत सौ. सत्यभामाबाई लक्ष्मणराव देशमुख, महाल, नागपूर २	२

आश्रयदाते

	र. क्र.
श्री. गोविंदराव वि. काणे, सेवानिवृत्त तहसिलदार, मोदी नं. ३, सीताबर्डी, नागपूर १	६४
श्री. त्र्यं. . देशमुख पारवेकर, मंगलालय, हंपयार्ड रोड, नागपूर १	२१
श्री. पु. ग. मराठे, सरचिटणीस, सहकारी संस्था, करंदीकरांचें घर, छोटी धंतोली, नागपूर १	६२
श्री. मॅनेजर, दी नागपूर इलेक्ट्रिक लाईट आणि पॉवर कं. लि., सदर, नागपूर १	६३

सहाय्यक सभासद

	र. क्र.
लोकनायक माधव श्रीहरी अणे, नूलकरांचा वाडा, ३४२ सदाशिव पेठ, पुणें २	३

अनुक्रमणिका

हितचिंतक सभासद

र. रु.

न्या. मू. के. तु. मंगळमूर्ति, ४
हायकोर्ट जज्ज, धरमपेठ, नागपूर १

आजीव सभासद

सौ. पद्मावतीबाई कळमकर, ६०
धरमपेठ, नागपूर १

प्रा. श्रीकृष्ण गोपाळ काशीकर, ५०
राज्यशास्त्र विभाग,
नागपूर विद्यापीठ, नागपूर १

सौ. अनसूयाबाई काळे, ४४
धंतोली, नागपूर १

श्री. आनंद पुरुषोत्तम काळे, ५५
धंतोली, नागपूर १

श्री. काशीनाथ पुरुषोत्तम काळे, ५७
धंतोली, नागपूर १

श्री. पुरुषोत्तम बाळकृष्ण काळे, ५४
धंतोली, नागपूर १

श्री. बाळकृष्ण पुरुषोत्तम काळे, ५६
धंतोली, नागपूर १

प्रा. डॉ. वि. भि. कोलते, १४
७१ वेस्ट सेंट्रल रोड, धंतोली, नागपूर १

श्री. दत्तात्रय नारायण कोल्हटकर, ९६
१० संगमचाळ, सीतावर्डी, नागपूर १

डॉ. गदाधर त्र्यंबक खरे, ८३
रामदासपेठ, नागपूर १

श्री. वि. ल. खरे, बी. कॉम, ३८
वसंत भुवन, धंतोली, नागपूर १

श्री. श्रीकृष्ण विठ्ठल गंधे,
संपादक, 'शारीरिक शिक्षण', ५९
धंतोली, नागपूर १

सौ. प्रभावतीबाई जकातदार, ११९
सिव्हिल लाईन्स, नागपूर १

श्री. पुरुषोत्तम रामचंद्र जोशी, ६९
२४५, सोनीलेन, सीतावर्डी, नागपूर १

श्री. के. के. ठाकूर, ८८
धंतोली, नागपूर १

श्री. रा. शं. डवीर, वकील, ८७
रामदासपेठ, नागपूर १

र. रु.

श्री. पुरुषोत्तम दिवाकर ढवळे, २२
संपादक 'महाराष्ट्र', महाल, नागपूर २

श्री. के. व्ही. तांबे, ॲडव्होकेट, ९०
रामदासपेठ, नागपूर १

श्रीमती द्वारकाबाई देऊस्कर, ९३
धंतोली, नागपूर १

श्री. प्रभाकर जगन्नाथ दिवाडकर, ७०
गोविंद सदन, छोटी धंतोली, नागपूर १

श्री. व्ही. एन. देव, ८९
रिटा० डिस्ट्रिक्ट जज्ज, 'मातृछाया',
धंतोली, नागपूर १

सौ. कुसुमावतीबाई देशपांडे, ३३
धंतोली, नागपूर १

श्री. पुरुषोत्तम यशवंत देशपांडे, ९
हंपयार्ड रोड, धंतोली, नागपूर १

सौ. विमलाबाई देशपांडे, २०
हंपयार्ड रोड, धंतोली, नागपूर १.

श्री. पं. द्वा. देशमुख, ८५
लीगल रीमेंब्रन्सर, सिव्हिल लाईन्स, नागपूर १

श्री. मधुकर लक्ष्मणराव देशमुख, ६६
c/o श्रीमंत बाबूरावजी देशमुख,
महाल रोड, नागपूर २

कु. मंदाकिनी लक्ष्मणराव देशमुख, ६७
c/o श्रीमंत बाबूरावजी देशमुख,
महाल रोड, नागपूर २

प्रा. डॉ. मा. गो. देशमुख, १६
सरनाईकांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १

सौ. सगुणाबाई दामोदरराव देशमुख, ४८
घनतोली, नागपूर १

श्री. रामकृष्ण किसनजी धोटे, ४९
शक्ति ऑफसेट, वर्धा रोड, नागपूर १

श्री. देवराव अंबादास नाईक, ६५
नाईक मॅन्शन, टिळकरोड, नागपूर २

श्री. ए. श्री. पटवर्धन, २३
सुभेदार ब्लॉक नं. ५, कांग्रेसनगर, नागपूर १

श्री. द. स. पराडकर, २५
ज्वाला इंडस्ट्रीज, शांतिनगर,
इतवारी, नागपूर

	र. क्र.
ले. क. भा. त्रि. परांजपे, त्र्यंबकेश्वर, नं. ४६७, मॉरिस कॉलेज मैदानासमोर, छोटी धंतोली, नागपूर १	५८
श्री. के. वी. पळमुले, रिटा. डिस्ट्रिक्ट जज्ज, धंतोली, नागपूर १	९२
डॉ. घोंडो महादेव पालकर, धरमपेठ, नागपूर १	६८
डॉ. शं. दा. पेंडसे, कांग्रेसनगर, धंतोली, नागपूर १	७१
श्री. फुलकुमार पोद्दार, धरमपेठ, नागपूर १	४१
श्री. वी. एल. वांगडे, प्रोप्रायटर, भारत रेडिओ हाऊस, महाल, नागपूर २	४३
मा. श्री. ब्रिजलाल नंदलालजी बियाणी, अर्थमंत्री, म. प्र., नागपूर १	२८
श्री. विश्वनाथराव पूर्णचंद्रराव बुटी, जेलरोड, नागपूर १	७५
श्रीमती ताराबाई बुटी, संगमेश्वर, सीताबर्डी, नागपूर १	३९
प्रा. नारायण केशव वेहेरे, हंपयार्ड रस्ता, कांग्रेसनगर, नागपूर १	१३
श्री. छगनलालजी भरुका, धंतोली, नागपूर १	१२१
श्री. गो. आ. भोंसुले, भोंसुले-श्रौति कं, धनवटे चेंबर्स, सीताबर्डी, नागपूर १	३६
श्री. ग. त्र्यं. माडखोलकर, 'प्रसाद', अभ्यंकर रोड, धंतोली, नागपूर १	१५
श्री. चंद्रशेखर गजानन माडखोलकर, 'प्रसाद', अभ्यंकर रोड, धंतोली, नागपूर १	१०२
सौ. शांताबाई माणकेश्वर, धंतोली, नागपूर १	७६
म. म. प्रि. वा. वि. मिराशी, विष्णुसदन, धरमपेठ एक्स्टेन्शन, नागपूर १	११७
श्री. सदाशिव विश्वनाथराव लिमये, मोदी लाईन नं. ३, लिमयेवाडा, सीताबर्डी, नागपूर १	१२०

	र. क्र.
बॅ. शेषराव वानखेडे, सिव्हिल लाईन्स, नागपूर १	५१
डॉ. वासुदेव गणेश शिंगणापूरकर, वॉकररोड, महाल, नागपूर २	८३
सौ. प्रभावतीबाई राजारामपंत सगदेव, प्रभानिवास, जेलरोड, नागपूर १	७४
श्री. रा. पु. सगदेव, प्रभानिवास, जेलरोड, नागपूर १.	१९
श्री. गोविंदराव श्रौति, 'हिंद फिन', धनवटे चेंबर्स, सीताबर्डी, नागपूर १	९५
सौ. विजया श्रौति, स. नं. ७, दक्षिणामूर्ति रोड, महाल, नागपूर २	३७
श्री. रामचंद्र मार्तंड हजरनवीस, अॅडव्होकेट, धरमपेठ, नागपूर १	८४
कविभूषण अण्णासाहेब खापर्डे, खापर्डेवाडा, अमरावती	१२
श्री. बाबासाहेब खापर्डे, खापर्डेवाडा, अमरावती	११
श्री. अरुणकुमार देशमुख जनुनेकर, डॉ. देव यांची चाळ, न्यु. ए. व्ही. स्कूलजवळ, अमरावती	१८
श्री. द. ना. ठाकूर मॅनेजिंग एजंट, ठाकूर आणि कंपनी, लि०, बडनेरा रोड, अमरावती	७
प्रा. भ. श्री. पंडित, दामले बंगला, स्टेशनरोड, अमरावती	३१
श्री. श्री. स. पेंढारकर, मुधोळकरपेठ, अमरावती	१०
रा. ब. दत्तात्रय वासुदेव शिदोरे, अॅडव्होकेट, अमरावती कॅम्प	६
श्री. ना. ग. इवीर, वकील, गोंदिया (जि. भंडारा)	३४
श्री. वि. अ. लिमये, अॅडव्होकेट, गोंदिया (जि. भंडारा)	१७
श्रीमती सरस्वतीबाई वाईकर, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	४२
श्री. ग. गो. व्यवहारे, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	४५

र. क्र.

शेठ खुशालचंदजी खजांची, २९
चांदा

श्री. कृष्ण विनायक देशपांडे, ८
दिग्रस (जि. यवतमाळ)

सौ. सरस्वतीबाई महाजनी, २७
ताजनापेठ, अकोला

श्री. अ. भा. माटे, ३०
गंगाधर प्लॉटस्, अकोला

श्री. र. गो. ओक, ४०
ओक आश्रम, गोलबाजार, जबलपूर

श्रीमती लक्ष्मीबाई वर्माधिकारी, ५३
पांढुर्णा (जि. छिंदवाडा)

श्री. ज. भि कोलते, ३५
अरुण मुद्रणालय, मलकापूर (जि. बुलढाणा)

श्री. विनायक गोविंद देशपांडे, ७२
इनकमटॅक्स ऑफिसर, वर्धा

श्री. रामेश्वर बजाज, २६
आंजीरोड, वर्धा

र. क्र.

श्रीमंत नारायण व्यंकटेश उर्फ नानासाहेब देशमुख, ५
धी विदर्भ मिल्स लि., एलिचपूर,
(जि. अमरावती)

डॉ. शंकर गोविंद जोशी, ९४
आय. डी. हॉस्पिटल, अमदाबाद

श्री. प्र. श्री. कोल्हटकर, ५२
पोस्ट बॉक्स ५४५, पुणें २

सौ. कमलाबाई सरवटे, ९१
c/o श्री. व्ही. बी. सरवटे,
चेअरमन, इलेक्शन ट्रिब्युनल,
पतियाळा (पेप्सू)

सौ. ताराबाई कुळकर्णी, c/o श्री. वाय. पी. कुळकर्णी, ६१
डी. व्ही. एस. सेंट्रल रेल्वे, सोलापूर

श्री. आ. रा. देशपांडे, ३२
कॉन्स्टीटयूशन हाऊस, नवी दिल्ली

श्री. चिं. द्वा. देशमुख, ४६
अर्थमंत्री, भारत सरकार,
नवी दिल्ली

साधारण सभासद (वा. व. ३ रु. देणारे)

नागपूर जिल्हा

र. क्र.

श्री. गोवर्धनदास अग्रवाल, २१४
सीतावर्डी, नागपूर १

श्री. मदन गोपाल अग्रवाल, २१५
सीताबर्डी, नागपूर १

श्री. रा. प्र. अयाचित, २१९
वॉकररोड, स. नं. ६,
घ. नं. ५६४, नागपूर २

प्रा. गो. वि. असोलकर, २३०
कोठेकरांचा बंगला, धरमपेठ, नागपूर १

श्री. श्रीकांत ना. आगाशे, बी. इ. ३७
असिस्टंट इंजिनिअर, पी. डब्ल्यू. डी,
गॅजेटेड ऑफिसर्स क्वार्टर्स, मेडिकल कॉलेज
हॉस्पिटल, अजनी, नागपूर १

श्री. अनंत दामोदर ओक, २९
साठे यांचा बंगला,
पार्करोड, धंतोली, नागपूर १

श्री. नानासाहेब ओगले, २२३
'महाराष्ट्र' प्रेस, महाल, नागपूर २

प्रा. ना. वि. करवेलकर, १४५
सायन्स कॉलेज. नागपूर १

श्री. पुरुषोत्तम कृष्ण करंदीकर १९०
छोटी धंतोली, नागपूर १

श्री. न. ब. काळे, नगर नाईक १८८
इतवारा, नागपूर २

श्री. ना. ह. कुळकर्णी, ४४
असि. आर्टिस्ट, गोरे बिल्डिंग,
गोरेपेठ, नागपूर १

	र. क्र.
श्री. बा. ना. कुळकर्णी, युनायटेड कमर्शिअल बँक, सीतावर्डी, नागपूर १	४७
श्री. यशवंत शेषराव कुळकर्णी, ट्रान्शीप शेड, अजनी, नागपूर १	२३५
श्री. र. वि. कुळकर्णी, रामदासपेठ, नागपूर १	९०
श्री. शं. वा. कुळकर्णी, शित्रे यांचा बंगला, कांग्रेसनगर, नागपूर १	३
श्री. मधुकर बाळकृष्ण कुंडले, नागजीभाई टाऊन, जोशीवाडी, सीतावर्डी, नागपूर १	२६
प्रा. इंदुताई केळकर, सेंट्रल कॉलिज फॉर वुईमेन, नागपूर १	१९९
श्री. केशव केळकर, रामदासपेठ, नागपूर १	६२
सौ. उषाताई कोलते, धंतोली, नागपूर १	३८
प्रा. पु. वि. खांडेकर, श्रीधाम, जेलरोड, नागपूर १	२४८
श्री. स्कंद शंकर खोत, छोटी धंतोली, नागपूर १	२८३
श्री. पां. बा. गडकरी, ॲडव्होकेट, वाकररोड, नागपूर २	१५२
श्री. पा. ब. गाडगीळ, पंधे निवास, धंतोली, नागपूर १	७१
श्री. पी. वी. गानू, खरे टाऊन, धरमपेठ, नागपूर १	४२
श्री. रा. गो. गोखले, केमकरांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १	१६४
श्रीमती लक्ष्मीबाई गोखले, सीतावर्डी पोलीस स्टेशनजवळ, नागपूर १.	३१
श्री. वासुदेव गोपाळ गोखले, बिल्डिंग इंजिनिअर, वेस्ट पार्क रोड, धंतोली, नागपूर १	४६
सौ. सरलाबाई गोखले, केमकर यांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १	२४९
सौ. इंदुमती गंधे लोथे यांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १	१४८
श्री. वि. हृ. चाटी, टेकडी लाईन, सीतावर्डी, नागपूर १	१९१
प्रा. मधुसूदन अनंत चान्सरकर, गो. से. अर्थ-वाणिज्य महाविद्यालय, नागपूर १	४९
श्रीमती इंदुताई दि. चितळे, ए. आय. आर. प्रेस, नागपूर १	२९५
श्री. विद्याधर वामन चितळे, ए. आय. आर. प्रेस, नागपूर १	२९४
श्री. चिटणीस, राजाराम वाचनालय, सीतावर्डी, नागपूर १	५१
प्रा. वा. कृ. चोरघडे, वझलवार कॉलनी, धरमपेठ, नागपूर १	४८
श्री. वामन बळवंत जामदार, मोतीबाबा जामदार यांचा वाडा, स. नं. ६ महाल, नागपूर २	१४१
श्री. म. का. जुनघरे, आंबेडकर टाऊन, धरमपेठ, नागपूर १	१५
श्री. आनंद गणेश जोग, कांग्रेसनगर, नागपूर १	२८५
श्री. मुकुंद गणेश जोग, गोखले व्हिला, कांग्रेसनगर, नागपूर १	२४६
श्री. नानासाहेब जोग, गोखले व्हिला, धंतोली, नागपूर १	८६
श्री. जगन्नाथ रामचंद्र जोशी, बुटीवाडा, बुटीरोड, सीतावर्डी, नागपूर १	१६५
श्री. सखारामपंत वा. जोशी, राममंदिर गल्ली, महाल, नागपूर २	२२१
सौ. सुषमा लक्ष्मण जोशी, फॉर्म लँड्स्, नवी रामदासपेठ, नागपूर १	१८१
श्री. राम डोके, इतवारी, नागपूर १	१३८
श्री. एच. वी. तोडे, c/o युनिव्हर्सिटी होस्टेल, रूम नं. ४७, ब्लॉक नं. ५, लॉ कॉलेज बिल्डिंग, नागपूर १	१५५

	र. क्र.
श्री. नरसिंह गणेश दामले, पटेल बिल्डिंग, मोदी नं. १, सीतावर्डी, नागपूर १	१४९
श्री. पु. व्यं. दारव्हेकर, c/o श्री. बी. आर. माणकेश्वर, छोटी धंतोली, नागपूर १	१२५
श्रीमती शालिनी देवस्थळे, c/o श्री. पी. एस. समर्थ, मुंशीचे देऊळ रोड, स. नं. ६/८, नागपूर	२१
श्री. मनोहर केशव देशपांडे, नंदाजी बोवाजवळ, रामदासपेठ, नागपूर १	७५
श्री. म. भु. देशपांडे सरनाईकांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १	३०२
श्री. मनोहर महादेव देशपांडे, c/o डी. एस. पुरणकर वकीलांचे घरीं, रामगल्ली, महाल, नागपूर २	२७४
बॅ. गो. वि. देशमुख, धंतोली पार्कसमोर, नागपूर १	४३
श्री. त्रिंबक गोपाळ देशमुख, सरनाईकांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १	२९७
श्री. गो. रा. दोडके, मंगळमूर्ति यांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १	८१
सौ. शांताबाई दंडिगे, टेकडी लाईन, सीतावर्डी, नागपूर १	१९८
श्री. चंद्रशेखर शं. धर्माधिकारी, धंतोली, नागपूर १	१९६
श्री. य. शं. धर्माधिकारी, वकील, धंतोली, नागपूर १	५६
श्री. सिद्धनाथ माधव धामोरीकर, मिनिस्टेरिअल स्टॉफ क्वॉर्टर्स, नं. बी. ९/४ सिव्हिल लाईन्स, नागपूर १	१०५
श्री. ह. ना. नेने, श्री. टी. पी. जोशी P. W. D. ओव्हरसिअर यांचा बंगला, धरमपेठ एक्स्टेशन, नागपूर १	२४
प्रा. ल. श्री. नंदनपवार, पोलीस नाकारोड, स. नं. ७, नागपूर	१४४
सौ. प्रभावतीबाई पटवर्धन, कांग्रेसनगर, नागपूर १	२२०
श्री. ल. वा. पडोळे, 'पूजा प्रकाशन', धंतोली, नागपूर १.	२८८
श्रीमती कमल परांजपे, परांजपे बिल्डिंग, धरमपेठ, नागपूर १	१७७
श्री. र. य. पसारकर, टिळकरोड, धंतोली, नागपूर १	१९
डॉ. बा. मु. पाठक, डेन्टिस्ट, कांग्रेसनगर, नागपूर १	२७
श्री. गणेश सीताराम पाध्ये, अॅडव्होकेट, धंतोली, नागपूर १	१६०
प्रा. के. ज. पुरोहित, डॉ. चितळे यांचा बंगला, गिरीपेठ, नागपूर १	८४
सौ. प्रभावती पुरोहित, डॉ. चितळे यांचा बंगला, गिरीपेठ, नागपूर १	१२१
श्री. माधव शंकर पेंडसे, करंदीकरांचा वाडा, धंतोली, नागपूर १	२१२
सौ. मालतीबाई पेंडसे, c/o डॉ. शं. दा. पेंडसे, कांग्रेसनगर, नागपूर १	१५७
श्री. दि. व. पंडित, अध्यापक, लोकांची शाळा नं. २, महाल, नागपूर २	२८४
श्री. व्यंकटेश नीळकंठ पंडित, 'श्रीधाम', जेल रोड, धंतोली, नागपूर १	५
श्री. ल. वि. पांढरीपांडे, टेकडीलाईन, सीतावर्डी, नागपूर १	८८
कु. ताराबाई प्रधान, नागझीभाई टाऊन, सीतावर्डी, नागपूर १	१८४
सौ. मालतीबाई प्रधान, नागझीभाई टाऊन, सीतावर्डी, नागपूर १	२३४
श्री. प्रिंसिपाल, हिस्लॉप कॉलेज, महाल, नागपूर १	८
श्री. दि. वा. फडणवीस, c/o महाराष्ट्र कचेरी, महाल, नागपूर २	१०१
श्री. सदानंद फुलझेले, सदस्य, नागपूर कार्पोरेशन, धरमपेठ, नागपूर १	१४

र. क्र.

प्रा. श्री. ना. वनहट्टी, १६२
ऑल इंडिया रेडियो, पुणें १

श्री. वें. शा. वलकुंदी, २८
टिकेकर रोड, धंतोली, नागपूर १

श्री. क्रांतदर्शी वुधे, ८२
नार्मल स्कूल क्वार्टर नं. १३,
सीतावर्डी, नागपूर १

श्री. प. वि. वेळवलकर, १६३
व्यवस्थापक, हरिहरेश्वर प्रेस,
महाल, नागपूर २

सौ. शुभांगी चंद्रशेखर वेलेकर, १८०
स्ट्रीट नं. २, धंतोली, नागपूर १

श्री. माणिक के. वैंतुले, १०
मंडल क्रमांक ७, महाल, नागपूर २

सौ. सरलावाई वोधनकर, १६९
c/o डॉ. एल. जे. वोधनकर,
चिटणीसपुरा रोड, महाल, नागपूर २

श्री. अरविंद श्री. वोवडे, ॲडव्होकेट, २९८
सिव्हिल लाईन्स, नागपूर १

श्री. ग. नी. भवाळकर, २०५
महाजन चाळ, सीतावर्डी, नागपूर १

श्रीमती शांतावाई भाटवडेकर, ९३
रामदासपेठ, नागपूर १

श्री. भा. द. भावे, १५४
५६ वेस्ट सेंट्रल रोड, धंतोली, नागपूर १

श्री. भाऊराव भोयर, २१३
c/o डॉ. भगवानदिन चौरसिया,
तेलीपुरा रोड, सीतावर्डी, नागपूर १

श्री. ना. भ. महतकर, २१६
प्रकाशक, 'जीवन प्रकाशन'
नाईक रस्ता, नागपूर २

प्रा. म. वा. मिराशी, १८९
'विष्णुसदन' धरमपेठ, नागपूर १

श्री. शरच्चंद्र मुक्तिवोध, १७१
राममंदिर गल्ली, महाल, नागपूर २

प्रा. भा. ह. मुंजे, १७३
वाकररोड, नागपूर २

र. क्र.

श्री. ल. ह. मेश्राम,
धरमपेठ (टोली), नागपूर १ १२

रा. व. द. कृ. मोहनी, १५६
मोहनींचा वंगला, अंवाझरी रोड, नागपूर १

श्री. मधुकरराव श्री. मंगरूळकर, ॲडव्होकेट, ५२
राममंदिर गल्ली, स. नं. १, महाल, नागपूर २

श्री. हरिहर गोविंद येगावकर, ३३
c/o श्री. आर. के. जोगळेकर,
वुटी प्लॉट्स, धरमपेठ, नागपूर १

सौ. आशा तुकाराम राणे, १५८
संगमचाळ, सीतावर्डी, नागपूर १

श्री. श. वा. रानडे, १९२
धनवटे आश्रममार्ग, सीतावर्डी, नागपूर १

श्री. गोपाळ कृष्ण रावळे, ९
गोरे यांचा वंगला,
छोटी धंतोली, नागपूर १

रा. सा. खं. के. रांगोळे, ३६
धरमपेठ, नागपूर १

सौ. उषाताई लिमये २०३
भागवत वंगला, छोटी धंतोली, नागपूर १

श्री. दे. गो. लांडगे, ३०
मालतीकुंज, धंतोली, नागपूर १

प्रा. व्यं. रा. वनमाली, १९३
टिकेकररोड, धंतोली, नागपूर १

श्री. वसंत कृष्णराव वऱ्हाडपांडे, ६१
जामदार प्रायमरी स्कूलजवळ,
गरुड खांब रस्ता, नागपूर २

सौ. कुसुमताई वानखेडे, १८
c/o वें. वानखेडे, सिव्हिल लाईन्स, नागपूर १

श्री. दामोदर त्रिंवक वैद्य, १४२
वैद्यवाडी, धंतोली, नागपूर १

श्री. सुधाकर वैद्य, १४३
वैद्यवाडी, धंतोली, नागपूर १

श्री. राम शिंदे, १७०
पारशी शाळेच्या मागे गंजीपेठ, नागपूर २

श्री. ना. रा. शेंडे, ४
हनुमान रोड, धरमपेठ, नागपूर १

	र. क्र.
श्री. द. रा. सराफ, ४३४, टेकडीलाईन, सीतावर्डी, नागपूर १	२०
श्री. गं. सा. सहस्त्रबुद्धे, १०१, पश्चिमोद्यानमार्ग, धंतोली, नागपूर १	४०
श्री. व्यंकटेश नारायण सहस्त्रबुद्धे, 'विकास', धंतोली, नागपूर १	१५९
श्री. पुरुषोत्तम रघुनाथ साठे, धंतोली, नागपूर १	२२२
सौ. विजया साने, सोनीलेन, सीतावर्डी, नागपूर १	१९४
श्री. म. ना. सावजी जोशीवाडी, नागझीभाई टाऊन, सीतावर्डी, नागपूर १	८९
प्रा. पां. कृ. सावळापूरकर, 'प्रशांत', मंडल क्रमांक ६, नागपूर २	११
श्री. चंदुलाल सुळे, घ. नं. ५४, नाईक रोड, चिटणीसपुरा, नागपूर २	१०७
श्री. एन. एच. सोनडुले, शिवदासिंग भजेवाला बिल्डिंग, गोकुळपेठ, नागपूर १	२५
श्री. खे. धों. हिरेखण, शिक्षक, सोमवार बझार रोड, वॉर्ड नं. ३ सीतावर्डी, नागपूर १	१८२
श्री. वैकुंठराव इंगळे, वॉर्ड नं. ७, काटोल (जि. नागपूर)	३९
रा. सा. भाऊसाहेब नानासाहेब खळतकर, दिग्रस बुजरुक (त. काटोल, जि. नागपूर)	१७

भंडारा जिल्हा

	र. क्र.
श्री. मधुकर शेषराव इनामदार, खातीपुरा, भंडारा	६५
श्री. ना. ग. उवगडे, मुख्याध्यापक, मन्रो हायस्कूल, भंडारा	८८
श्री. गो. मा. किनखेडे, नायब तहसिलदार, बुटीवाडा, भंडारा	१६८
श्री. वि. गो. केळकर, हलदलपुरी, भंडारा	१७१
श्री. व. र. गोखले, ए. एस. एल. आर. निस्तार ऑ. श्री. बापूजी काइत यांचे वाडयांत, खामतलाव, भंडारा	१६६
श्री. ना. तु. गोसावी, वकील भंडारा	१७८
श्री. ग. आ. चांदे, शिक्षक, श्री गणेश हायस्कूल, भंडारा	१७९
श्री. मधुकरराव हरीभाऊ जोशी, देवधर वार्ड, भंडारा	८९
श्री. विश्वासराव गणपतराव जोशी, महालवार्ड, भंडारा	९४
श्री. मोरेश्वर विश्वनाथ डोंगरे, खामतलाव वार्ड, भंडारा	५९
श्री. ना. खं. तिरपुडे, एम्. एल. ए., वकील, मोठा बाजार, भंडारा	१४८
श्री. ग. ज. तोये, म्यु. हायस्कूल, भंडारा	१०६
श्री. श्री. वा. दाढी, जनपद ऑफीस, टिळकवार्ड, भंडारा	१३८
कु. कुसुम गणपतराव देव, c/o श्री. जी. पी. देव, भंडारा	१७०
श्री. माधव तुकाराम देशपांडे होस्टेल सुप., सरकारी हायस्कूल, भंडारा	६२
डॉ. गं. स. देहाडराय बुधवारी वार्ड, भंडारा	१४२
श्री. शशीकुमार एस्. नशीने c/o श्री. नशीने P. W D. भंडारा	१३१
श्री. भा. ब. निनावे, वकील बस्तरवारी, भंडारा	९२
श्री. एच. एस्. नांदेडकर, ओव्हरसीअर, खातीपुरा, भंडारा	९३

	र. क्र.
श्री. सीताराम शिवराम पनके, खातीपुरा, भंडारा	५१
श्री. भा. आ. पांढरीपांडे, गणेश हायस्कूल, भंडारा	२२२
श्री. प्र. वि. पेंढारकर, S. D. O., P. W. D., भंडारा	१४१
डॉ. गो. शं. पैठणकर, वस्तरवारी वार्ड, भंडारा	६६
श्री. र. कृ. पंडितराव, हलदलपुरी वार्ड, भंडारा	१०५
श्री. धोंडोपंत नारायणराव फणसे, हलदलपुरी वार्ड, भंडारा	१३२
श्री. वासुदेवराव गो. वोरीकर, वैद्यराज, महालवार्ड, भंडारा	९६
श्री. मनोहरराव शामराव वंवेवाले, हलदलपुरी वार्ड, भंडारा	६३
श्री. ल. म. भागवत, वकील, खातीपुरा, भंडारा	१२९
श्री. द. ना. मुजुमदार, वस्तरवारी, भंडारा	८६
श्री. भास्करराव वाळकृष्ण मुलमुले, सवरजिस्ट्रार, खातीपुरा, भंडारा	५५
डॉ. रा. व्यं. राजूरकर, भंडारा.	१७६
श्री. आर. एम्. वाठोडकर, रिटा. सवजज्ज, भंडारा	७५
श्री. गोपाळराव रामचंद्रराव व्यवहारे, खामतलाव, भंडारा	४९
श्री. अनंत व्यंकटेश सहस्त्रबुद्धे, सरकारी मन्रो हायस्कूल, भंडारा	६१
श्रीमती कमलावाई साठे, व्यवस्थापिका, सूतिकागृह, भंडारा	१४६
श्री. स. म. सुभेदार, वकील भंडारा	१७४
श्री. वसंत वाळाजी शव्दे, वस्तरवारी वार्ड, भंडारा	१४५

	र. क्र.
श्री. प्रल्हाद गोपाळराव शेंदुर्णीकर, खातीपुरा, भंडारा	५०
श्री. कृ. न. हलमारे, हलदलपुरी वार्ड, भंडारा	६४
श्री. रा. य. असेरकर, अॅडव्होकेट, रेलटोली, गोंदिया (जिल्हा भंडारा)	८०
श्री. कृ. गो. आकांत, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जिल्हा भंडारा)	३२
श्री. केशवराव लिंगोवाजी इंगळे, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	११
श्री. नी. भा. कठाळे, असिस्टंट डिस्ट्रीक्ट इन्स्पेक्टर ऑफ स्कूल्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	२३
श्री. कृ. स. कानिटकर, रेल्वे कॉलनी, गोंदिया (जि. भंडारा)	१२२
श्री. मधुकरराव गणपतराव कायंदे, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	७७
श्री. के. खं. कुळकर्णी, वकील, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	१२
श्री. द. वा. कोकणे, शिक्षक, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	२०९
श्री. भा. मो. कोलते, वकील, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	८
श्री. दि. ज. गोडवोले, इंपिरिअल वँक लि., गोंदिया (जि. भंडारा)	१५
श्री. प्र. व्यं. घुसे, शिक्षक, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	९
श्री. व. बा. ग्रामस्थ, सर्कल ऑडिटर रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	१६०
श्री. ह. रा. चौथकंठीवार चौरसिया विल्डिंग, आनंदनगर, गोंदिया जि. भंडारा)	२१४
श्री. दि. अ. जोशी इंपिरिअल वँक लि., गोंदिया (जि. भंडारा)	३८
श्री. पुरुषोत्तम रामकृष्ण जोशी, वकील गोंदिया (जि. भंडारा)	१२१

	र. क्र.
श्री. प्र. ना. जोशी कृषिसहाय्यक, गोंदिया (जि. भंडारा)	२०७
श्री. सु. र. डोये, वकील सिव्हिललाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	५
श्री. प्रभाकर शंकर तनखीवाले, वकील गोंदिया (जि. भंडारा)	१५२
श्री. ग. गो. तेलपांडे, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	१३
श्री. द. वि. दातीर, वकील सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	२
श्री. भा. ग. दिवाकर रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	२०५
श्री. क. म. दुबे, साहित्य-विशारद, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	१८
श्री. ज. मु. देशपांडे, मुख्याध्यापक, श्रीसरस्वती महिला, विद्यालय गोंदिया (जि. भंडारा)	२४
श्री. ल. ना. देशपांडे, वकील रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	७
श्री. वा. का. देशमुख, वकील सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (ज. भंडारा)	४
श्री. चं. शं. निमोणकर, शिक्षक लक्ष्मीभुवन, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	३३
श्री. विठ्ठल सीताराम नेरेकर, नाशिककरांचा वाडा, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	७१
श्री. ल. गो. पाठक रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	२०
श्री. मधुकरराव पुराणकर शिक्षक, कॉटेज इंडस्ट्रीजजवळ रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	८३
श्री. र. वि. पंडित, कन्हार टोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	२१३

	र. क्र.
श्री. म. प्र. पंडित c/o ओनामा ग्लास वर्क्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	७३
श्री. सदाशिव गोपाळराव बापट, वकील, गोंदिया (जि. भंडारा)	१५४
श्री. के. रा. बोवडें, जज्ज मॅजिस्ट्रेट, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	२१२
श्री. चिं. या. भागवत, रिटा. हेड सिग्नलर, वार्ड नं. १०, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	११३
श्री. ल. शं. भेदी, शिक्षक, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	२९
श्री. बाळकृष्ण नारायण मार्डीकर, वकील, गोंदिया (जि. भंडारा)	१५३
श्री. म. मो. मैराळ, रीडर, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	१७
श्री. म. रा. मोघे, रेलटोली, गोंदिया, (जि. भंडारा)	६२
श्री. डॉ. मु. र. मोडक, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	४५
श्री. ग. वा. राऊत, सिव्हिल क्लर्क, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	११४
श्री. प्र. स. लोहित, वॅगन ॲलाटमेंट सुपरवायझर, इस्टर्न रेल्वे, गोंदिया (जि. भंडारा)	२२०
श्री. भी. शा. वानखेडे, सिव्हिल जज्ज, गोंदिया (जि. भंडारा)	४१
श्री, ना. मा. वेलणकर, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	४२
श्री. वि. गो. सरूरकर, शिक्ष, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	१०
श्री. ना. दि. साऊरकर, रीडर, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	४३

र. क्र.

श्री. शं. वि. काणे, मुख्याध्यापक, नेहरू हायस्कूल, तुमसर (जि. भंडारा) — १६७

श्री. र. शा. जोशी, म्युनिसिपल नेहरू हायस्कूल, तुमसर (जि. भंडारा) — १९९

श्री. ल. वि. मानकर, मुख्याध्यापक, आदर्श विद्यालय, आमगाव (जि. भंडारा) — १६

र. क्र.

श्री. एल्. एस्. पडोळे, इनचार्ज, व्हेटरनरी डिस्पेन्सरी, कामठा, (त. गोंदिया, जि. भंडारा) — १६५

श्री. त्रि. खं. गंवे, मुख्याध्यापक, तिरोडा, (त. गोंदिया, जि. भंडारा) — २२

वर्धा जिल्हा

र. क्र.

श्री. रामचंद्र माधव उपाध्ये, मालगुजारीपुरा, घ. नं. १८९ स. नं. ९, वर्धा — २

श्री. ना. ल. पोतदार, अ. डि. इन्स्पेक्टर ऑफ स्कूल्स, वर्धा — १६

श्री. बळीरामपंत पंचमराव तांदळे, रामनगर, वर्धा — १

श्री. बा. गं. देव, सिव्हिल जज्ज, वर्धा — १२

र. क्र.

प्रा. पु. गो. निजसुरे, सुपरिंटेंडेंट, नार्मलस्कूल, वर्धा — १८

श्रीमती सुधा गोडबोले, हेडमिस्ट्रेस, गव्हर्नमेण्ट गर्ल्स हायस्कूल, आर्वी (जि. वर्धा) — ८

श्री. शंकर रामजी तडस, शिक्षक, आर्वी (जि. वर्धा) — २४

श्री. यादवराव वळवंतराव हणमंते, शिक्षक, मॉडेल हायस्कूल, आर्वी (जि. वर्धा) — ९

अमरावती जिल्हा

र. क्र.

श्री. दत्तात्रय हरी अग्निहोत्री, सुपरिंटेंडेंट, मराठी नॉर्मलस्कूल, अमरावती — २५

श्री. भा. वि. आपटे, अंबापेठ, अमरावती — १२१

श्री. न. ल. इनामदार, खापर्डे वगीचा, अमरावती — ४२

श्री. अशोक सीताराम अंबाडकर, c/o आ. दे. जुमडे, स्टेशनरोड, अमरावती — ५१

श्री. भि. दे. कारंजकर, वुधवारा, अमरावती — ४१

श्री. वा. शि. काळे, पोंक्षे यांचें घर, मुधोळकर पेठ, अमरावती — ४७

श्री. गजानन लक्ष्मण कुऱ्हेकर, बडनेरा रोड, अमरावती — ८२

श्री. वि. दी. कुळकर्णी दंडे प्लॉट, अमरावती — ११२

र. क्र.

श्री. शिवराम श्रीधर गोखले, खापर्डे वगीचा, अमरावती — १५३

श्री. कृष्णाजी गणेश घैसास, हरिहर निवास, मुधोळकर पेठ, अमरावती — ६२

श्रीमती लीलाबाई चाफेकर, हेडमिस्ट्रेस् गव्ह० गर्ल्स हायस्कूल, अमरावती — ३५

श्री. चिटणीस, अमरावती नगर वाचनालय, अमरावती — ८४

श्री. गजानन विष्णु जोशी, वुटी प्लाटस्, अमरावती — ११४

श्री. पी. टी. जोशी 'त्रिवकाश्रम' नमुना, अमरावती — १८१

श्री. वी. जे. जोशी शिक्षक, श्री समर्थ हायस्कूल, अमरावती — १७८

प्राचार्य डॉ. ज्वालाप्रसाद प्रिंसिपाल, श्री शिवाजी कॉलेज, अमरावती — १०५

	र. क्र.
श्री. रा. ग. झाडगावकर मुधोळकरपेठ, अमरावती	११३
प्रा. सुरेश म. डोळके विदर्भ महाविद्यालय, अमरावती	१००
श्री. मनोहर तल्हार, c/o तल्हार टेलरिंग फर्म, जवाहररोड, अमरावती	२११
कु. सुशीला मल्हारी ताटके स्टेशनरोड, अमरावती	१२५
श्री. ना. क. तांबी अंबापेठ, अमरावती	३७
श्री. म. ना. तेलंग c/o श्री. ब. गो. तेलंग, वकील नमुना, अमरावती	११७
श्री. गो. ग. दवंडे नमुना, अमरावती	१०६
श्री. न. म. दातार मोहगावकरांचें घर, बालाजी प्लॉट, अमरावती	१०९
श्रीमती शकुंतलाबाई दिवाणजी, पंडितांचा वाडा, अंबापेठ, अमरावती	३८
श्री. म. वा. देवघरे मुधोळकरपेठ, अमरावती	३४
श्री. प्र. ह. देवधर अंबापेठ, खत्रीवाडा, अमरावती	१०७
श्री. केशवराव देवराव देशपांडे सहसंपादक, 'उदय', टिळकाश्रम, अमरावती	१७३
प्रा. गणेश त्र्यंबक देशपांडे मुधोळकर पेठ, अमरावती	५८
श्री. सदाशिव गोविंद देशपांडे डिप्.टी. इन्स्टिट्यूट फॉर मेन, अमरावती	१६
सौ. इंदुमती देशमुख, एम्. ए., बी. टी. c/o डॉ. च. ध. देशमुख, विदर्भ महाविद्यालय, कॉलेज कॉलनी, अमरावती	३६

	र. क्र.
श्री. अच्युत दत्तात्रय नाटेकर बडनेरा रोड, अमरावती.	७४
श्री. कृष्णराव नारायण नाफडे मुख्याध्यापक, अॅकेडेमिक हायस्कूल, अमरावती	२६
श्री. त्रिंबक मुकुंद नाशिककर मुधोळकर पेठ, अमरावती	६३
श्री. पद्माकर निमदेव दंडे प्लॉट, अमरावती	४६
श्री. पु. रा. पारनेरकर मुधोळकर पेठ, अमरावती	१३५
श्री. म. भा. पांगारकर, वकील, अमरावती	८०
श्री. द. न. पितळे, डॉ. जोशी यांची चाळ, नमुना, अमरावती	१४९
श्री. बाळ रामचंद्रराव पुट्टेवार डिप्. टी. इन्स्टिट्यूट फॉर मेन, अमरावती	३२
श्री. प्रिंसिपाल, विदर्भ महाविद्यालय, अमरावती	८७
श्री. द. शं. फडके गोपाल टॉकीजजवळ, अमरावती	४३
श्री. ना. शो. बनसोड, बुटी जीन प्लॉट, बडनेरा रोड, अमरावती	१८९
श्री. दिगंबर केशव बपोरीकर जोगळेकर प्लॉटस्, अमरावती	१५४
श्री. उत्तम यादवराव बहुरूपी, भिकारीलाल मिस्त्रींची चाळ अंबापेठ, अमरावती	८५
श्री. रघुनाथ श्यामराव बापट अंबापेठ अमरावती,	१२४
श्री. ना. रा. बामणगावकर, संपादक 'उदय', अमरावती	१०२
श्री. गोविंद मारुती बंड, मुधोळकरपेठ, अमरावती	१३१

	र. क्र.
डॉ. श्री. वि. भागवत, M. B. B. S. बडनेरा रोड, अमरावती	६०
श्री. वासुदेव रामचंद्र भोंदु, मुधोळकरपेठ, अमरावती	१४७
श्री. रामचंद्र यादवराव महाजन, रिटा० डिस्ट्रिक्ट अँड सेशन जज्ज, अमरावती	८
श्री. लक्ष्मणप्रसाद मदारीलाल महाजन, नमुना, अमरावती	१५५
श्री. ह. ना. मुळे, मुधोळकरपेठ, अमरावती	३९
कु. इंदुमती मोटे, c/o एल. आर. मोटे, अमरावती	७७
श्री. म. स. रत्नपारखी वकील, बुधवारा, अमरावती	१०४
श्री. विष्णु रामचंद्र राजवाडे, खापर्डे बगीचा, अमरावती	१४
श्री. द. मा. रानडे, आशा मुद्रण, बडनेरा रोड, अमरावती	४०
श्री. ना. रा. वडोदकर, अंबागेट, अमरावती	४५
कु. प्रमिलाताई वैद्य, परांजपे वकील यांचा बंगला, मालटेकडी रोड, अमरावती	२०
श्री. प्रा. मा. ल. व्यवहारे, खापर्डे बगीचा, अमरावती	१०३
श्री. सुंदरलाल किसनलाल शहा, अंबापेठ, अमरावती	१६१
श्री. महादेव शिवाजी शहाडे, डिप्. टी. इन्स्टिटयूट फॉर मेन, अमरावती	३३

	र. क्र.
श्री. पु. गो. शिराळ, राजा पेठ, अमरावती	४४
श्री. शं. ना. सहस्त्रबुद्धे, मुधोळकर पेठ, अमरावती	९५
श्री. गणपत पैकूजी साखरे, पाटीपुरा, अमरावती	१९१
श्री. ना. चिं. साने ओझरकरांचा वाडा, अंबापेठ, अमरावती	४८
सौ. भानुमतीबाई सिंह मालटेकडी रोड, अमरावती	२१
श्री. सूर्य नारायण सिंह, राजापेठ, अमरावती	१५७
सौ. सरस्वतीबाई हातोले, c/o श्री. हातोले, रबर स्टॅम्प मेकर्स, अमरावती	२०९
श्री. प्र. रा. देशपांडे, अचलपूर (जि. अमरावती)	९४
श्री. लक्ष्मण जनार्दन खरे, वकील, दर्यापूर (जि. अमरावती)	१५०
श्री. श्रीपाद रघुनाथ भाटे, c/o श्री. र. बा. भाटे, कोठारी यांचा वाडा, घ. नं. ७५ वार्ड ६, धामणगाव (जि. अमरावती)	१५१
श्री. डी. जी. देव, जुनीवस्ती, बडनेरा, (जि. अमरावती)	११०
डॉ. वि. गो. दुंग, असि. मेडिकल ऑफिसर वरूड (जि. अमरावती)	९२

यवतमाळ जिल्हा

	र. क्र.
श्री. रा. द. दामले, वकील, टिळकवाडी, यवतमाळ	८
डॉ. यशवंत खुशाल देशपांडे, शारदाश्रम, यवतमाळ	११
श्री. प्रभाकर वासुदेव खानझोडे, वकील, दारव्हा (जि. यवतमाळ)	२१
श्री. शंकर वासुदेव खानझोडे, मुख्याध्यापक दारव्हा (जि. यवतमाळ)	२२

	र. क्र.
श्री. वासुदेव माधवराव डाऊ, वकील, दारव्हा (जि. यवतमाळ)	२९
श्री. गणपतराव कोदाजी दलाल, व्यापारी, दारव्हा (जि. यवतमाळ)	२५
श्री. प्रभाकर माधवराव देशपांडे, वकील, दारव्हा (जि. यवतमाळ)	१३
श्री. कृष्णाजी आप्पाराव पाठक, शिक्षक, दारव्हा (जि. यवतमाळ)	१९
श्री. शामराव गणेश पापळकर, वकील, दारव्हा (जि. यवतमाळ)	१५
श्री. केशव श्रीकृष्ण पांडे, वकील, दारव्हा (जि. यवतमाळ)	२८
श्री. कृष्णाजी अप्पाराव बल्लाळ, अडते, दारव्हा (जि. यवतमाळ)	२०
श्री. उमाकांत यशवंत बाबूरावजी भैद, दारव्हा (जि. यवतमाळ)	१६
श्री. रघुनाथ गणपतराव साधनकर, नायब तहसिलदार, दारव्हा (जि. यवतमाळ)	२४
श्री. नारायण श्रीनिवास द्रविड, वकील, पुसद (जि. यवतमाळ)	१०
श्री. विष्णु चिंतामण नातू, वकील, पुसद (जि. यवतमाळ)	७
श्री. विश्वास गोपाळ देशमुख, रा. विठ्ठळ, त. पुसद (जि. यवतमाळ)	६

बुलढाणा जिल्हा

	र. क्र.
श्री. रामचंद्र लक्ष्मण गुप्ते, जुनी वस्ती, बुलढाणा	२
श्री. रामनाथ राजाराम ओझरकर, अॅडव्होकेट, खामगांव (जि. बुलढाणा)	३४
श्री. ओंकार नारायण इंगळे, वकील, खामगांव (जि. बुलढाणा)	४४
श्री. प्रभाकर वामन उर्ध्वरेषे, देशमुख प्लॉटस्, खामगांव (जि. बुलढाणा)	५१
श्री. गोविंद त्रिंबक खानझोडे, वकील, खामगांव (जि. बुलढाणा)	४०
श्री. विश्वनाथ गोपाळ गडकरी, वकील, खामगांव (जि. बुलढाणा)	४३
श्री. गोविंद त्रिंबक गर्गे, वकील, खामगाव (जि. बुलढाणा)	२२
श्री. द. रा. गोमकाळे, सिव्हिल जज्ज, खामगांव, (जि. बुलढाणा)	५
श्रीमती रत्नप्रभाबाई घारपुरे, सरकारी मुलींचें हायस्कूल, खामगांव (जि. बुलढाणा)	३१
श्री. एम्. के. चांदे, अॅडव्होकेट, खामगांव (जि. बुलढाणा)	३३
श्री. नारायण महादेव जोशी, वकील, खामगाव (जि. बुलढाणा)	१२
श्री. गोविंदराम सीताराम ठोंबरे, वकील, खामगाव (जि. बुलढाणा)	३५
श्री. वि. पु. दीक्षित, हेडमास्तर, सरकारी हायस्कूल, खामगाव (जि. बुलढाणा)	५०
श्री. मनोहर शंकर देशपांडे, वकील, खामगाव (जि. बुलढाणा)	१५
श्री. रामचंद्र शेषराव देशपांडे, वकील, खामगाव (जि. बुलढाणा)	१६
श्री. सो. रा. भाटे, अॅडव्होकेट, खामगाव (जि. बुलढाणा)	२९
श्री. सदाशिव विनायक भिडे, वकील, खामगाव (जि. बुलढाणा)	८
श्री. अनंत देवीदास महाशूर, खामगाव (जि. बुलढाणा)	२८

	र. क्र.
श्री. वि. गि. दीक्षित, उपाध्यक्ष, सार्वजनिक वाचनालय, मेहकर (जि. बुलढाणा)	७
श्री. नागोराव घनश्याम देशपांडे, वकील, मेहेरकर (जि. बुलढाणा)	४७
श्री. दिगंबर गोविंद मायी, वकील, मेहेकर (जि. बुलढाणा)	४९
श्री. कृष्णराव मालचंद्र मुळे, वकील, मेहेकर (जि. बुलढाणा)	४८

चांदा जिल्हा

सौ. ताराबाई ओक, C/o डॉ. दि. वि. ओक, चांदा	२३
श्री. तु. ना. काटकर, ३९९ मानापेठ, चांदा	६
श्री. र. सी. देवईकर, ॲडव्होकेट, चांदा	४
श्री. गो. बा. पुल्लीवार, सुपरिंटेंडेंट, गर्ल्स हायस्कूल, चांदा	७
श्रीमती सुगंधा शेंडे, एम्. ए., ॲडिशनल इन्स्पेक्ट्रेस ऑफ स्कूल्स, गंजवार्ड, चांदा	२०
श्री. ल. आ. दीक्षित, मु. पो. चामोर्शी (ता. गडचिरोली, जि. चांदा)	५
श्री. आ. घुं. चावजी, मु. मोटेगांव, पो. चिमूर, (जि. चांदा)	२१
श्री. वि. वा. जोशी, रेंज ऑफिस, पो. नागभीड (जि. चांदा)	२
श्री. वा. ना. निगम, पो. नागभीड, (जि. चांदा)	१
श्री. हनुमंत गणपतराव पाटील, किल्ला शाळेजवळ, पो. वरोरा (जि. चांदा)	३

अकोला जिल्हा

श्री. प्रल्हाद नारायण खोडे रामदासपेठ, अकोला	१२
श्री. म. वि. पाठक सीता ाई कला महाविद्यालय, अकोला	१४
श्री. पुरुष म बाळकृष्ण साठे मीमांसाभू ग, बी. ए., एलएल्. एम्. ॲडिशनल डिस्ट्रिक्ट सेशन जज्ज, अकोला	१
श्री. मा. चं. बहारदार मुख्याध्यापक, श्री शिवाजी हायस्कूल, आकोट (जि. अकोला)	१३
श्री. पुंडलिक व्यंकटेश खोकले उपाध्यक्ष, श्री गाडगे महाराज विद्यालय, मूर्तिजापूर (जि. अकोला)	६
श्री. हेडमास्तर, मूर्तिजापूर हायस्कूल, मूर्तिजापूर जि. (अकोला)	१०
श्री. लालचंद जिनदास जोशी, रहाळकर वकील, मु. पो. रहाळ (त. वाशिम, जि. अकोला)	४
श्री. पी. डी. शहा, एम्. बी. आश्रम, कारंजा, पो. वीरवाडी (जि. अकोला)	११

जबलपूर जिल्हा

श्री. वा. गो. चिखलीकर, c/o डॉ. एन्. जी. शास्त्री, व्हिक्टोरिया हॉस्पिटल, जबलपूर	२
श्री. विनायक कृष्णराव देशपांडे, ३१३/२ गोलबाजार, जबलपूर	३
प्रा. गो. मो. रानडे, खांडेकर वाडा, दीक्षितपुरा, जबलपूर	१

सागर जिल्हा

	र. क्र.		र. क्र.
श्री. प्रा. दा. ल. अडोणी, सागर विद्यापीठ, सागर	३७	श्री. मधुकर केशव शेटे, लेकचरर, सागर विद्यापीठ, सागर	३८
श्री. लायब्ररियन, युनिव्हर्सिटी ऑफ सागर, सागर	४०	श्रीमती मालतीबाई श्रीखंडे, हेडमिस्ट्रेस, गर्ल्स हायस्कूल, सागर	११

छिंदवाडा जिल्हा

श्री. बा. वि. वरणगावकर एक्स्ट्रॉ असिस्टंट कमिशनर, छिंदवाडा	३	सौ. चंद्रभागाबाई खडक्कार, छिंदवाडा	१

बिलासपूर जिल्हा

श्री. प्रा. ना. बा. शास्त्री गुरुवार बाजार, टिळक नगर, बिलासपूर	१

हुशंगाबाद जिल्हा

श्री. भा. घ. भालेराव अग्रिकल्चरल असिस्टंट, ट्रेनिंग सेंटर पोवारवाडा, (हुशंगाबाद)	१

पुणें जिल्हा

श्री. कार्यवाह, पुणें नगर वाचन मंदिर १८१, बुधवार पेठ, पुणें २	२	श्री. लायब्ररियन, बृहन् महाराष्ट्र कॉलेज ऑफ कामर्स लायब्ररी, पुणें ४	८
श्री. प्रोफेसर इन्चार्ज बी. जे. वाडिया लायब्ररी फर्ग्युसन कॉलेज, पुणें ४	६	श्री. डेप्युटी लायब्ररियन, पुणें विश्वविद्यालय वाचनालय गणेश खिंड, पुणें ७	२०
श्री. अ. ह. लिमये, व्हीनस बुकस्टॉल, अप्पा बळवंत चौक, पुणें २	१	श्री. सीताकांत लाड, ऑल इंडिया रेडिओ, पुणें १	२३

इतर विभाग

श्री. भा. स. देहाडराय, तहसीलदार, रामानुजगंज (जि. सरगुजा)	१३	श्री. लक्ष्मीकांत डवीर, रिक्लेमेशन यार्ड, खडकपूर (ईस्टर्न रेल्वे)	२५
सौ. गीता जनार्दन साने, c/o डी. नरसिंग, टाटा कॉलरीज, जामाडोबा, पो. भागा (प्रांत-बिहार)	२२	प्रा. भीं. गो. देशपांडे, मराठी विभाग, काशी हिंदु विश्वविद्यालय, बनारस (उ. प्र)	७
श्री. यादव मुरलीधर मुळे, नॅशनल लायब्ररी, कलकत्ता	१७	श्री. भा. के. देशमुख, मु. पो. आजेगांव (त. हिंगोली, जि. परभणी)	२१

र. क्र.

सौ. माया सरदेसाई, १६
लेक्चरर, वुइमेन्स कॉलेज,
A/८/२४९/ काची गुडा,
हैद्राबाद (दक्षिण)

श्री. शंकर रामचंद्र वडवे, ९
२८९० दक्षिण दरवाजा,
पंढरपूर, बारसी लाईट रेल्वे,
(जि. सोलापूर)

र. क्र.

श्री. भालचंद्र पुंडलिक आकलेकर, १४
वरचेमाड, उमादांडा, वेंगुर्लें,
(जि. रत्नागिरी)

श्री. ना. र. वोंद्रे, चिटणीस, ११
खानापूर तालुका, सार्वजनिक वाचनालय,
नंदगड, सदर्न रेल्वे (जि. वेळगांव)

कॅ. डॉ. रा. चिं. श्रीखंडे, M. B. B. S., १५
श्री. तुळसीमंजिरी बेलबाग,
मंगळवार, कोल्हापूर

सलग्नसंस्था

श्री. माणिक के. बैतुले, १
कार्याध्यक्ष, भारतीय भाषाध्ययन मंदिर,
मंडल क्रमांक ६, महाल, नागपूर २

विदर्भ साहित्य संघ

विभाग (ब) मताधिकारी सभासद

१९५४–५५ सालाकरिता
कार्यकारी मंडळाची निवडणूक
सभासदांची यादी १९५३

र. क्र.

आश्रयदाते

श्रीमंत बापूसाहेब चिटणवीस, — १०८
न्यू कॉलनी, नागपूर

श्रीमंत एम्. जी. चिटणवीस, — ११०
चिटणवीसपुरा, महाल, नागपूर २

श्री. शंकरराव जोग, — १०६
प्रोपायटर, फुगा फॅक्टरी,
आजनी, नागपूर १

श्रीमंत पी. जी. बुटी, — १०७
जेलरोड, घनतोली, नागपूर १

श्रीमंत भास्करराव बुटी, — १०९
सीताबर्डी, नागपूर १

सहाय्यक सभासद

श्री. विठ्ठलराव जोग, — ११२
फुगा फॅक्टरी, आजनी, नागपूर १

आजीव सभासद

श्री. विनायक नारायण अळेकर, वकील — ९७
नवी शुक्रवारी, नागपूर २

श्री. आ. नी. उधोजी, — ११६
रहाटे कॉलनीजवळ, जेलरोड, नागपूर १

सौ. प्रभावतीबाई खरे, — १०३
रामदास पेठ, नागपूर १

डॉ. के. जी. जोशी, — ७७
सोनी लेन, सीताबर्डी, नागपूर १

र. क्र.

डॉ. वि. ना. थत्ते, — ८१
धरमपेठ, एक्स्टेन्शन, नागपूर १

श्रीमंत मारोतराव दत्ताजी घनवटे, — ७८
शिवराज फाईन आर्ट लिथो वर्क्स,
नागपूर १

श्रीमंत सौ. सुमतिबाई घनवटे, — ७९
शिवराज फाईन आर्ट लिथो वर्क्स,
नागपूर १

श्री. श्री. वा. धावे, ॲडव्होकेट, — १०१
अयाचितबुवा मंदिराजवळ, नागपूर २

श्री. गोपाळराव पाठक, — ९८
पाठक ब्रदर्स, टिळक रोड,
महाल, नागपूर २

सौ. सरलाबाई भावे, — ९९
c/o डॉ. का. द. भावे,
घनतोली, नागपूर १

श्री. एकनाथ जनार्दन मोहरीर, ॲडव्होकेट, — ११८
घनतोली, नागपूर १

श्री. भय्यासाहेब सप्तर्षि — १०४
धरमपेठ, नागपूर १

श्री. विठ्ठलराव रा. गुर्जर, — ११४
खातीपुरा, भंडारा

श्री. ना. रा. जोशी, — ११५
देवधर वार्ड, भंडारा

	र. क्र.
श्री. नारायणराव राजारामपंत हार्डीकर, बस्तरवारी, भंडारा	११३
श्रीमती गंगूताई भिसे, हेडमिस्ट्रेस, गर्ल्स हायस्कूल, आर्वी (जि. वर्धा)	१०५
श्री. गो. वा. चिपळूणकर, डिस्ट्रिक्ट जज्ज, अमरावती	१००
श्री वसंत बाळकृष्ण देशपांडे, ३९६ अ, सदाशिव पेठ, पुणे २	८०

साधारण सभासद (वा. व. ३ रु. देणारे)

नागपूर जिल्हा

श्री. अनिलकुमार अढथाळकर, इतवारी, नागपूर	१२७
सौ. कमल अमृते, सोनी लेन, सीताबर्डी नागपूर १	७९
श्री. रा. बा. अदालतवाले, वॉकर रोड, सर्कल नं. ६, घर नं. ५५८, नागपूर २	२७५
प्रा. व्ही. जी. अयाचित, धरमपेठ, नागपूर १	२४४
श्री. मधुकर बळीरामजी अलगुलवार, श्री. भैय्या काळे यांचे घरीं, काशीबाईचें देवळासमोर, नवी शुक्रवारी, नागपूर २	२०४
सौ. कमलाबाई आठवले, नागपूर स्कूल ऑफ आर्ट, धंतोली, नागपूर १	११७
श्री. चिं. रा. आठवले, गोरक्षण जवळ, नागपूर १	१८७
श्री. वसंतराव वासुदेव आठवले, नागपूर स्कूल ऑफ आर्ट, धंतोली, नागपूर १	११६
श्री. कृ. रा. एलकावार, बी. ए. (आनर्स), डॉ. आकरे यांचे दवाखान्यामागे, ५४ नवी शुक्रवारी रोड, नागपूर	२३२
सौ. नलिनी ओगले, c/o श्री. ना. गो. ओगले, 'महाराष्ट्र' कचेरी, महाल, नागपूर २	२९३
श्री. दिगंबर प्रभाकर ओगले, नागपूर ग्लास वर्क्स, नागपूर २	२९२
श्री. म. मा. उदापूरकर, गुलाबसावचा बंगला, खरे टाऊन, नागपूर १	२४३
श्री. हिरालाल गजाननराव उंदूरवाडे, ईस्टर्न रेल्वे क्वॉर्टर्स, ९६/३, बेझनबाग, नागपूर	१६७
सौ. सिंधु करंदीकर, सीताबर्डी, नागपूर १	१
श्री. श्रीधर गणेश कर्वे, नागपूर चर्म-कार्यालय, टिळक रोड, नागपूर २	२२४
श्री. नारायण मोरेश्वर काटदरे, ताराबाई बुटींची चाळ, मुरलीधर देवळापाशीं, सीताबर्डी, जेलरोड, नागपूर १	१०९
सौ. प्रमिला काठीकर, महाल, नागपूर २	२६४
प्रा. य. द. काणे, रामदासपेठ, नावलेकरांचा बंगला, नागपूर १	१४६
श्री. विश्वास रघुनाथ कानडे, 'बलवंत निवास', धरमपेठ, नागपूर १	९२
श्री. म. शं. कानेटकर, ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १	२६८
श्री. श्रीपाद गंगाधर कावळे, ए. जी. ऑफीस, डी. एस. ई., नागपूर १	९१

र. क्र.

श्री. के. ब. कावरे, १२४
१४ डी /४ मिनिस्टेरिअल स्टॉफ क्वॉर्टर्स,
नागपूर १

सौ. सुभगाबाई काशीकर, २७८
c/o डॉ. काशीकर,
मॉडेल मिल्स रोड, नागपूर १

श्री. त्रिंबक गजानन काळी, २६५
नाईक रोड, महाल, नागपूर २

श्री. शंकर नरहर काळे, १०२
लिमयेवाडा, सोनीलेन,
सीताबर्डी, नागपूर १

श्री. मा. मा. उर्फ मामासाहेब किनखेडे, ३०१
वकील, बेक्स फील्ड,
सिव्हिल लाईन्स, नागपूर १

श्री. कृष्णराव कुळकर्णी, १२२
डी ५/१ मिनिस्टेरिअल क्वार्टर्स,
नागपूर १

श्री. गंगाधर गणपतराव कुळकर्णी, वकील, १७५
धरमपेठ, नागपूर १

श्री. ल. रा. कुळकर्णी, ३५
छोटी धनतोली, नागपूर १

श्रीमती रमाबाई तुकाराम केदार, २३६
काटोल रोड, नागपूर १

श्री. र. ग. केळकर, ६८
रामदासपेठ, नागपूर १

सौ. इंदुमती कोरके, २१०
टकले यांचा बंगला, रामदासपेठ, नागपूर १

श्री. यशवंतराव कोरके, २११
टकले यांचा बंगला, रामदासपेठ, नागपूर १

श्री. मधुसूदन कोरडे, १३२
ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १

श्री. गोविंद शिवराम कोलारकर, २५४
भिडे रोड, सीताबर्डी, नागपूर १

र. क्र.

श्री. आ. द. कोल्हटकर, १८५
दुपल्लीवारांचा बंगला,
मेनरोड, धरमपेठ, नागपूर १

श्री. टी. व्ही. कौशिककर, ३०४
छोटी धंतोली, नागपूर १

श्री. मधुकर नारायण कांडोरे, ३२
श्री. रामचंद्रराव बुटीवाडा,
सीताबर्डी, नागपूर १

श्री. वा. रा. कांत, २५९
ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १

श्री. वामन केशव खेडकर, १७९
c/o श्री. एस. के. खेडकर,
बनसोड यांचा बंगला,
धरमपेठ एक्सटेनशन, नागपूर १

श्री. मनोहर खोलकुटे, ६३
ऑल इंडिया रेडीओ, नागपूर १

श्री. दि. मा. खैरकर, २३
सेक्रेटरी, स्वस्तिक हायस्कूल,
नवा नकाशा, नागपूर

श्री. द. ल. खोलकुटे, २०८
दीक्षितांचा वाडा, धंतोली, नागपूर १

श्री. रा. सी. खोलकुटे, २६१
राजविलास टॉकिजजवळ, महाल, नागपूर २

श्री. ब. गो. गर्गे, ६६
'वीणा प्रकाशन' सीताबर्डी, नागपूर १

श्री. गोपाळ त्र्यंबक गाभे, १७८
भालेरावांचें घर, ७५९ गोकुळपेठ, नागपूर १

श्री. बी. जे. गायकवाड, १३
आंबेडकर टाऊन, धरमपेठ, नागपूर १

सौ. उज्ज्वला द. गोडबोले, २३७
वाडेगांवकरांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १

श्री. द. कृ. गोडबोले, ८५
वाडेगांवकरांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १

	र. क्र.
श्री. ना. का. गोडबोले, ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १	१३०
सौ. मालती गोडबोले, ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १	८३
श्री. के. शं. गोगटे, ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १	२५७
श्री. ह. वा. गोंडाणे, १२७ टिकेकर रोड, छोटी घनतोळी, नागपूर १	९४
श्री. श्याम नारायण घुसे, बुरडगल्ली, सीतावर्डी, नागपूर १	२०२
सौ. पद्मावतीबाई चिटणवीस, बैरामजी टाऊन, नागपूर १	१०६
श्री. रा. पु. चितळे, महाजनचाळ, सीतावर्डी, नागपूर १	२५२
श्री. शां. स. चिने, आदर्श ब्लाक, खरे टाऊन, नागपूर १	२००
श्री. बाबूराव चिमोटे, संगमचाल, सीतावर्डी, नागपूर १	२१८
श्री. मधुकर चिंचवडकर, साठे यांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १	२३८
श्री. वासुदेव चोरघडे, c/o श्री. रा. सी. खोलकुटे, राजविलास टाकीजजवळ, महाल, नागपूर २	२६२
श्री. मी. रं. जवाजी, सेक्रेटरिएट, P. W. D., नागपूर १	२४०
श्री. माधव गोपाल जामदार, मोतीबाबा जामदार यांचा वाडा, स. नं. ६, महाल, नागपूर २	१४०
डॉ. कमलाबाई जोशी, सोनीलेन, सीतावर्डी, नागपूर १	११८
प्रा. के. मो. जोशी, ९६, टेक्नालॉजी इन्स्टिटयूट रोड, धरमपेठ, नागपूर १	१२८

	र. क्र.
श्री. पांडुरंग मालचंद्र जोशी, ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १	७८
श्री. प्रभाकर गोविंद जोशी, छोटी धनतोली, नागपूर १	२३९
प्रा. रत्नकुमार जैन, गोविंदराम वाणिज्य विद्यालय, (कामर्स कॉलेज), नागपूर १	१७२
प्रा. व. शा. जैन, डॉ. चितळे यांचा बंगला, गिरीपेठ, नागपूर १	२०९
श्री. हरिश्चंद्र जयराम ठाकरे, डॉ. चितळे यांचा बंगला, गिरीपेठ, नागपूर, १	१११
श्री. प्रभाकर शंकर ठाकूर, पार्कजवळ, धंतोली, नागपूर १	१३६
प्रा. पुरुषोत्तम नारायण ठाणेकर, नाईक झेंडा, महाल, नागपूर २	५३
प्रा. य. वि. ठोसर, आर. बी. जोशी यांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १	२८६
श्री. मधुकर शामराव डांगे, विश्वेश्वर सदन, खरे टाऊन, नागपूर १	११२
सौ. शालिनीबाई ढवळे, c/o श्री. पुरुषोत्तम दिवाकर ढवळे, संपादक 'महाराष्ट्र', महाल, नागपूर २	२९०
श्रीमती कोकीळाबाई रा. ढोबळे, ढोबळे यांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १	११५
श्री. रा. ग. ढोबळे, धंतोली, नागपूर १	११४
श्री. प्रा. गोविंद रा. तत्ववादी, धरमपेठ, नागपूर १	२२७
श्री. भृंग तुपकरी, ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १	१२९
श्री. लक्ष्मीकांत वासुदेव तेलंग, C/o रीगल थिएटर, नागपूर १	२८७

र. क्र.

श्री. चिंतामण नारायण ढुंडेकार, ९७
मातादीन दरोग्याचे घराजवळ,
नबाबपुरा, स. नं. ६।८, नागपूर

श्री. द. सी. देव, ७३
ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर

श्री. ना. वि. देवरस, १२०
मनी ऑर्डर सेक्शन,
डी. ए. जी. पी. टी. नागपूर १

श्री. केशव गोविंद देवपुजारी, १००
माधवराव बंगाले यांची चाळ,
धरमपेठ, नागपूर १

श्री. ग. स. देशपांडे, २९९
काळे भुवन, धंतोली, नागपूर १

श्री. द. ल. देशपांडे, १५३
मेडिकल कॉलेज कॉलनी, नागपूर १

श्री. पुरुषोत्तम प्रल्हाद देशपांडे, ७२
शेष बिल्डिंग, पाताळेश्वर रोड,
महाल, नागपूर २

श्री. म. ल. देशपांडे, १७४
c/o श्री. बी. एम. देव,
श्री. बगे यांचा बंगला, धरमपेठ, नागपूर १

श्री. ना. या. देशमुख, ३००
सरनाइकांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १

श्री. अनंत द्रवीड, २५६
मोदी नं ३, सीताबर्डी, नागपूर १

सौ. यशोदाबाई धर्माधिकारी, १९७
धंतोली, नागपूर १

आचार्य शं. त्र्यं. उर्फ दादा धर्माधिकारी, २१७
धंतोली, नागपूर १

श्री. खेमराज नाकतोडे, ३०३
ॲग्रिकलचरल रिसर्च इन्स्टिटयूट, नागपूर १

प्रा. गजानन कृष्ण पटवर्धन, २३१
श्री. ब. रा. मंडलेकरांचे घरीं,
वॉकररोड, नागपूर २

र. क्र.

श्री. मो. स. परांजपे, २९६
नवी रामदासपेठ, नागपूर १

प्रा. के. के पखळकर, २७२
न्यू कॉलनी, नागपूर १

श्री. अरविंद पळसुले, १६८
c/o कमलाबाई विद्वांस,
पटवर्धन शाळेसमोर, सीताबर्डी, नागपूर १

सौ. कमलिनी पागे, २
सीताबर्डी, नागपूर १

श्री. श्री. ज. उर्फ बाळासाहेब पाठक, २२५
मॉडेल मिल रोड, महाल, नागपूर २

श्री. शंकरराव व. पाध्ये, १०३
महाल, नागपूर २

श्री. कु. वि. पुराणिक, १३९
गोकुळपेठ, नागपूर १

श्री. वसंत प्रल्हाद पंडित, १६१
मिनिस्टेरिअल क्वार्टर्स,
ब्लॉक $C\frac{3}{3}$, नागपूर १

श्री. मनोहरराव पंडे, २५३
हॅन्डिक्रॅफ्ट स्कूल समोर, सीताबर्डी, नागपूर १

श्री. वसंत त्र्यंबक पांडे, ५७
कलेक्टर ऑफ सेंट्रल एक्साईज,
पोस्ट बॉक्स नं. ८१, नागपूर

श्रीमती सुमन एन. पांडे, ५०
c/o कु. सुधा वाईकर,
डी. ए. जी. पी. टी. ऑफिस, नागपूर १

श्री. प्रशांत पांडे, ८०
ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १

श्रीमती कमलिनी पिंगळे, २९६
c/o श्री. महादेवकर यांचा बंगला,
रामदासपेठ, नागपूर

श्री. द. नि. पिंगळे, १३४
रामकृष्ण आश्रमाजवळ, धंतोली, नागपूर १

प्रा. ग. प्र. पिंपरकर ५५
रमा निवास, धरमपेठ, नागपूर १

	र. क्र.
श्री. राजाभाऊ पेंडसे, पेंडसे यांचा वाडा, जाटतरोडी, नागपूर २	२६३
सौ. उमाबाई फडणीस, C/o फडणीस ॲडव्होकेट, गोकुळपेठ, नागपूर १	११९
श्री. स. फत्तरकिने, बुद्देव वाडा, चिटणीसपुरा, नागपूर २	२६७
श्री. शं. वा. फलटणकर, गोखलेवाडा, मोदी नं. १ सीताबर्डी, नागपूर १	२५१
श्रीमती शारदा फुलझेले, आंबेडकर टाऊन, धरमपेठ, नागपूर १	९९
श्री. पां. ना. बनहट्टी, छोटी धंतोली, नागपूर १	२७०
प्रा. एस. डी. बाळ, धरमपेठ, नागपूर १	२७३
डॉ. मु. पै. बुरडकर, मॉडल मिल रोड, महाल, नागपूर २	२७१
श्री. भालचंद्र बुट, श्री. वी. जी. ठाकरे यांचा बंगला, रामदासपेठ, नागपूर १	१३१
श्री. दि. वा. बेन्नूरवार, सेक्रेटरिएट, पी. डब्लू. डी. नागपूर १	२४२
श्री. केशव बोकाडे, ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १	६५
श्री. भा. ल. भांबूरकर, १२७ तेलीपुरा, सीताबर्डी, नागपूर १	८७
श्री. वसंत नारायण भागडीकर, साठे यांचा बंगला, गिरीपेठ, नागपूर १	५९
सौ. प्रमिलाबाई भागवत, काळे भुवन, धंतोली, नागपूर १	१६६
श्री. गजानन रामचंद्र भावे, धरमपेठ, नागपूर १	१५०
श्री. के. ग. भि॑डे, रामदासपेठ, नागपूर १	१२६

	र. क्र.
प्रा. माधव रामचंद्र भिडे, बुटीची चाळ, सीताबर्डी, नागपूर १	१२३
प्रा. वि. ग. भिडे, डॉ. चांदोरकरांचा बंगला, धंतोली, नागपूर १	१४७
श्री. घ. कृ. भिसे, 'वीणा प्रकाशन', सीताबर्डी, नागपूर १	६७
श्री. वसंत वामनराव मनु, महारपुरा, सीताबर्डी, नागपूर १	३४
श्रीमती कुसुम मराठे, लेक्चरर, वुइमेन्स कॉलेज, नागपूर १	१०८
श्री. वसंतराव गोविंदराव महाजन, स्वस्तिक स्टोअर्स, महाल, नागपूर २	१४०
श्री. कृष्णराज महानुभाव, गोरक्षण प्रेस, जेलरोड, नागपूर १	२४१
श्री. प्रभाकर ब. माचवे, ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १	२५८
डॉ. हरि नरहर मांडके, गोकुळपेठ, नागपूर १	२२६
श्रीमती प्रमिलाबाई मुथा, पतकींचा बंगला, रामदासपेठ, नागपूर १	२०६
श्री. दत्तात्रय माधवराव मुनशी, कॉमर्स कॉलेज, नागपूर १	६०
श्री. भ. प्र. मोहरीर, छोटी धंतोली, नागपूर १	२३३
श्री. वसंत मोहरील, रामजी पोद्दारांची माडी, स. नं. ६, उमरेड रोड, महाल, नागपूर, २	२४५
श्री. कुंडलराय मोहेकर, संपादक 'सुषमा', धरमपेठ, नागपूर १	१६
श्री. ग. शं. म्हैसाळकर, रामदासपेठ, नागपूर १	२९१
श्री. राजेश्वर म्हैसाळकर, सोमलवार होस्टेल, धंतोली, नागपूर १	२०१

र. क्र.

श्री. गो. अ. रत्नपारखी, १३५
शिक्षक, पटवर्धन हायस्कूल, नागपूर १

श्री. गणपतराव सीताराम राऊत, ९८
लालाचा बगीचा, विहिरीसमोर,
खलाशी लाईन, नागपूर

कु. शांता राजे, १९५
डॉ. मोडक, डी. पी. आय. यांचे बंगल्याजवळ,
सिव्हिल लाईन्स, नागपूर १

श्रीमती माया रानडे, १८६
१०४ ईस्ट हायकोर्ट रोड,
लेंड्रा वेस्ट ले आऊट, नागपूर १

श्री. रा. य. रुद्राक्ष, २८२
महाराष्ट्र ऑफिस शेजारी,
महाल, नागपूर २

श्री. वसंतराव लुले, १८३
फ़ोटो एनलार्जिंग हाऊस, नागझीभाई
टाऊन, सीताबर्डी, नागपूर १

श्री. दिनकर विष्णु लेले, १३३
रेगे यांचा बंगला, रामदासपेठ, नागपूर १

श्री. श्रीपाद गणेश लेले, २५५
महाजनचाळ, सीताबर्डी, नागपूर १

श्री. विनायक लोहोकरे, ६४
ऑल इंडिया रेडीओ, नागपूर १

श्री. व. शा. वरखेडकर, २०७
घरमपेठ, नागपूर १

श्री. कृ. ना. वानखेडे, २६०
ऑल इंडिया रेडिओ, नागपूर १

श्री. मा. ग. वानेर, १७६
c/o श्री. लक्ष्मणराव जबलपुरेचा वाडा,
चित्रा टॉकीजजवळ, चिटणीसपार्क,
नागपूर २

श्री. मधुकर शंकर वावगावकर, ११०
c/o रमेश वावगावकर अकाउंटस् ब्रँच,
एस्टॅब्लिशमेंट सेक्शन, सिव्हिल
सेक्रेटरिएट, नागपूर १

र. क्र.

श्री. आर. टी. वाहणे, २२
पो. वेझनबाग, नागपूर ४

श्री. पु. गो. वेलणकर, २५०
घरमपेठ, नागपूर १

श्री. सुरेश सीतारामजी वंजारी, ९५
वेझनबाग, नागपूर ४

श्री. वि. श्री. विंझे, ४५
महाजनचाळ, सीताबर्डी, नागपूर १

श्री. उद्ध आबाजी शास्त्री, २८०
संगमचाळ, सीताबर्डी, नागपूर १

सौ. तारा शास्त्री, ७०
रामदासपेठ, नागपूर १.

सौ. विमलाबाई शास्त्री, २७९
संगमचाळ, सीताबर्डी, नागपूर १

श्री. शं. बा. शास्त्री, ६९
रामदासपेठ, नागपूर १

श्री. एम. ए. सायखेडकर, २७७
c/o डॉ. एस. डब्लू. चितळे,
गिरी प्लॉट, घरमपेठ, नागपूर १

श्री. आर. जी. सुखदाणी, २८१
घाटरोड, नागपूर १

सौ. वसुंधरा सोमण, २७६
साठे बंगला, गरीपेठ, नागपूर १

प्रा. स. वि. सोमण, २२९
पाठक यांचा बंगला, घरमपेठ, नागपूर १

कु. सुशीला सोमपूरकर, ७७
१ ली मोदी, सीताबर्डी, नागपूर १

सौ. इंदिराबाई श्रीगंडीवार, २६९
c/o श्री. या. न. श्रीगंडीवार,
आवदेव गल्ली, स. नं. ७, नागपूर २

साहित्याचार्य बाळशास्त्री हरदास, २८९
दक्षिणामूर्ति चौक, नागपूर २

श्री. मधुकर वामनराव हस्तक, ५४
C/o के. एच. लिमये,
खरे टाऊन, नागपूर १

	र. क्र.
श्री. र. न. हेरे, फोरमेन, अशोक मुद्रणालय, धरमपेठ, नागपूर १	६
श्री. ग. रा. क्षीरसागर, अध्यापक, सोमलवार ॲकेडेमी, रामदासपेठ, नागपूर १	९६
श्री. गोपाळ गिरडकर, उमरेड, (जि. नागपूर)	१३७
श्री. अंबादास विनायक चक्रदेव, वकील, उमरेड, (जि. नागपूर)	३०५

भंडारा जिल्हा

श्री. या. मो. अंधारे, c/o जी. वी. देव, वकील, भंडारा	१०४
श्री. म. वि. केळकर, ॲग्रि० असिस्टंट, खामतलाव वार्ड, भंडारा	१३६
श्री. दत्तात्रेय विनायक कोलते, बस्तरवारी, भंडारा	४८
श्री. वा. प्र. खासनवीस, भंडारा पोस्ट ऑफिस, भंडारा	८५
श्री. ज. सी. गादेवार, मॅनेजर, आदर्श टॉकीज, भंडारा	९९
श्री. श्री. मा. गिन्हे, खातीपुरा, भंडारा	१७३
श्री. मनोहर सखाराम गुजर, मन्रो हायस्कूल, भंडारा	७४
श्री. गो. मुं. गुप्ता, सरकारी हायस्कूल, भंडारा	६९
श्री. वि. ल. गोल्हर, तहसिलदार, भंडारा	१६९
श्री. श्री. पं. घुशे, महाल वार्ड, भंडारा	९५
सौ. रजनी चक्रदेव, खातीपुरा, भंडारा	१२५
श्री. बृजभानसिंह चौहान, मन्रो हायस्कूल, भंडारा	८७
श्री. मुकुंद आ. झिंजर्डे, c/o श्री. अ. स. झिंजर्डे, वकील, भंडारा	१७२
श्री. म. मा. टेंभेकर, c/o श्री. दामले गुरुजी, भंडारा	१८३
श्री. कृ. दा. ठाकूर, एम्. एल्. ए. खातीपुरा, भंडारा	५३
श्री. मारोतराव ढगे खातीपुरा, भंडारा	१०७
श्री. मो. र. ढोमणे, टिळकपुरा वार्ड, खातीपुरा, भंडारा	१२४
श्री. मा. तु. दलाल, वकील, कोष्टीपुरा, भंडारा	९१
श्री. रामचंद्र चिंतामण दातार नायब तहसिलदार, भंडारा	६७
श्री वसंतराव भगवंतराव देशपांडे, पोलिसस्टेशन ऑफिसर, भंडारा	५८
श्री. ज. सि. घोटे, फुड डिपार्टमेंट, बस्तरवारी वार्ड, भंडारा	१३९
श्री. शरदकुमार के. पानुरकर, c/o केशवराव पानरकर, भंडारा	१४३
श्री. लक्ष्मीनारायण पांडे, वकील, भंडारा	२०३
श्री. शरद माधवराव पांढरीपांडे, महाल वॉर्ड, भंडारा	९०
श्री. शंकर भ. पुनवटकर, म्युनिसिपल ऑफिस, भंडारा	१३४
श्री. वि. स. पेटकर, वकील, भंडारा	६८

नाव व पत्ता	र. रु.
श्री. वा. ह. फाटक, बस्तरवारी वॉर्ड, भंडारा	१०२
श्री. बी. आर. फुलसंगे, लहान बाजार, भंडारा	५७
श्री. गं. वि. वढे, इ. ए. सी. भंडारा	१७७
श्री. वा. ज. भूत, म्यु. हायस्कूल, भंडारा	१०७
श्री. ग. ज. भृशुंडी, हलदलपुरी वार्ड, भंडारा	१२७
श्री. आनंद रामचंद्र मानापुरे, बस्तरवारी, भंडारा	८४
श्री. जे. वी. मुथा, ब्रास मेटल मर्चंट, मोठा बाजार, भंडारा	१३३
श्री. श्रीराम भिकाजी मेश्राम c/o श्री. एकवोटे, बस्तरवारी वार्ड, भंडारा	६०
श्री. वि. कृ. मोघे, भंडारा	२०४
श्री. द. भ. मोहिले, वकील, महालवार्ड, भंडारा	१३५
डॉ. रामलाल राजभोज मोठा बाजार, भंडारा	५४
श्री. द. गो. रानडे, हलदलपुरी वार्ड, भंडारा	१२६
श्री. वा. भा. लोखंडे, श्रीगणेश हायस्कूल जवळ, खातीपुरा, भंडारा	१३७
श्री. आनंद मुकुंद व्यवहारे, c/o श्री. म. शा. वंववाले, हलदलपुरी, भंडारा	१४४
श्री. अ. वा. साठे, श्रीगणेश हायस्कूल, भंडारा	१३०
श्री. सुधाकर श्री. सालोडकर, c/o श्री. सालोडकर, इ. ए. सी., भंडारा	१४०
श्री. नंदलालजी गणपतसाव सावकार, खातीपुरा, भंडारा	५२
डॉ. गो. ग. सावरकर, भंडारा	१७५
श्री. प्र. दा. सोमण, सर्कल ऑडिटर, c/o श्री. बुचे वकील, भंडारा	१०१
श्री. श. दे. सोलके, नायब तहसिलदार, भंडारा	९७
श्री. श्री. पां. हरदास, कोऑपरेटिव्ह बँक, भंडारा	१४७
श्री. भा. ना. हर्डीकर भंडारा	१२१
श्री. आर. आर. हर्देनिया छोटा बाजार, भंडारा	५६
श्री. गोविंदराव अर्जुनराव हलमारे, डी. सी. ऑफीस, भंडारा	१००
श्री. वासुदेव रामचंद्र अत्रे, ट्रेन एक्झामिनर, ईस्टर्न तेल्वे, गोंदिया (जि. भंडारा)	८२
श्री. ना. जा. आकांत, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	४६
श्री. दिनकर रामचंद्र आमटे, शिक्षक, राममंदिरासमोर, रामनगर, गोंदिया (जि. भंडारा)	३७
श्री. य. शि. ओक, वकील, रेलटोली, गोंदिया (जि भंडारा)	७९
श्री. ल. शे. इंगळे, एक्साईज डिपार्टमेंट, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	२११
श्री. मु. के. कुसरे, विठ्ठलनगर, गोंदिया (जि. भंडारा)	२०[illegible]
श्री. रमेश कोतवाल, कोतवाल कॉलनी, गोंदिया (जि. भंडारा)	११८
श्री. म. पु. कोहपरे, रीडर, सिव्हिल लाइन्स, गोंदिया (जि. भंडारा)	४५

र. क्र.

श्री. रा. आ. खोब्रागडे, शिक्षक, रेलटोली गोंदिया (जि. भंडारा) ३५

श्री. पंढरीनाथ गोपाळराव गायकवाड शिक्षक, गोंदिया खुर्द, गोंदिया (जि. भंडारा) १६४

श्री. भा. ल. गांजापुरे, सेंट्रल एक्साईज, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा) २१५

श्री. दि. तु. गिजरे रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा) ११६

श्री. गेंदालाल, नायब-नाझर, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा) १०९

श्री. मुल्ला मिन्हाजुद्दीनखाँ चतुर्वेदी सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा) २६

श्री. क. के. चिमोटे इंपीरिअल बँक ऑफ इंडिया, गोंदिया (जि. भंडारा) १४

श्री. पां. ब. जकाते, नायब तहसिलदार. सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा) ७६

श्री. मा. शा. जोशी, रेंज ऑफिसर, गोंदिया (जि. भंडारा) २०६

श्री. म. बा. टेंभेकर, वकील, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा) १११

श्री. ल. म. टेंभेकर, रेलटोली गोंदिया, २०८

श्री. सावळाराम बाळकृष्ण डोये, वकील, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा) ३

श्री. वि. पां. डोंगरे, वकील, ओल्ड गोंदिया वार्ड, गोंदिया (जि. भंडारा) ११२

श्री. विनायक यादव ढवळे, शिक्षक, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा) ३१

श्री. वसंत पुरुषोत्तम तापस मनोहर कॉलनी, गोंदिया (जि. भंडारा) २१६

श्री. माधव हरी तेलंग, शुक्रवाँड, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा) १५७

र. क्र.

श्री. गोपिनाथ वासुदेव देव, सेलटॅक्स इन्स्पेक्टर, गोंदिया (जि. भंडारा) १५६

श्री. आ. त्र्यं. देशपांडे, शिक्षक, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा) २५

श्री. पु. शं. देशमुख, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा) ४७

श्री. प्र. व्यं. देशमुख, पंजाब नॅशनल बँक, गोंदिया (जि. भंडारा) २०१

श्री. वा. मो. देशपांडे, कॉटेज इंडस्ट्रीज, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा) ८१

श्री. दिगंबर लक्ष्मण देवपुजारी, नायब तहसिलदार, गोंदिया (जि. भंडारा) १५९

श्री. तु. सा. निवारते, असि. फुड ऑफिसर, गोंदिया (जि. भंडारा) ७८

श्री. श्रीधर शंकर पटवर्धन, इलेक्ट्रिक सुपरवाईझर, गोंदिया (जि. भंडारा) १५०

श्री. विष्णु जनार्दन परांजपे, एक्झामिनर, ईस्टर्न रेल्वे, गोंदिया (जि.भंडारा) २७

श्री. न. वा. पाळेकर, मुख्याध्यापक, जे. मा. हायस्कूल, गोंदिया (जि. भंडारा) २८

श्री. प्रमोदकुमार पांडे, वकील, बजाज वार्ड, गोंदिया (जि. भंडारा) १

श्री. म. वि. पंचभाई शिक्षक, सिव्हिल लाईन्स, गोंदिया (जि. भंडारा) ३४

श्री. पु. वि. फडनवीस, कॅरेज क्लार्क, ईस्टर्न रेल्वे गोंदिया (जि. भंडारा) ११०

श्री. ब. सं. बढे, रामनगर, गोंदिया (जि. भंडारा) ११७

श्री. ज. सो. बनसोड, शिक्षक, श्रीनगरवार्ड, गोंदिया (जि. भंडारा) १९

श्री. न. द. बोरकर, एजंट, इंपीरिअल बँक, गोंदिया (जि. भंडारा) १५१

	र. क्र.
श्री. ज्ञा. द. भावे, क्लर्क, माताटोलीवार्ड, गोंदिया (जि. भंडारा)	११९
श्री. विश्वासराव जयचन्द्र भांडारकर, सिग्नल टोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	१२०
श्री. माधव डी. भोवरे, म्युनिसिपल हायस्कूल, गोंदिया (जि. भंडारा)	२०२
श्री. वसंतकुमार हिरालाल मातुरकर, c/o श्री. एच्. एम्. मातुरकर आनंद नगर, गोंदिया (जि. भंडारा)	१५८
श्री. एस्. ए. मानकर, शिक्षक, मनोहर म्युनिसिपल हायस्कूल, गोंदिया (जि. भंडारा)	१५५
श्री. वसंत श्रीधर मंगरूळकर, नायब तहसिलदार, गोंदिया (जि. भंडारा)	१४९
श्री. कृष्णराव गोविंदराव व्यवहारे रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	२१८
श्री. आर. जी. शिवणकर, शिक्षक, रेलटोली, गोंदिया (जि. भंडारा)	३६
श्री. प्रभाकर छोटुभाई क्षत्रिय, भिकुसा यमासा क्षत्रिय कं. गोंदिया (जि. भंडारा)	२१९
श्री. एन्. जे. कटकवार, म्युनिसिपल नेहरू हायस्कूल, तुमसर (जि. भंडारा)	१९८
श्री. वा. मा. कोंडेवार, तुमसर (जि. भंडारा)	१८२
श्री. वि. मा. गचके, मॅनेजर लक्ष्मी बँक, तुमसर (जि. भंडारा)	१९२
श्री. ल. कृ. गाडगीळ, c/o R. B. SD. सेठ, तुमसर (जि. भंडारा)	१८८
श्री. विद्याकुमार जैन, c/o R. B. S. S. D. तुमसर (जि. भंडारा)	१९५
श्री. म. कृ. टोंगू, c/o श्री. टोंगू, पोष्टमास्तर तुमसर (जि. भंडारा)	१८४
श्री. गो. रा. देशपांडे, सर्कल इन्स्पेक्टर पोलीस, तुमसर (जि. भंडारा)	१८०
श्री. बाबुराव पांडुरंग निखाडे, जयहिंद स्टोर्स, तुमसर (जि. भंडारा)	१८५
श्री. ना. गु. पाटील, सेंट्रल अेक्साइज इन्स्पेक्टर, तुमसर (जि. भंडारा)	९८
श्री. शरच्चंद्र गणेश वापट, तुमसर, (जि. भंडारा)	१९१
श्री. तुळशीरामजी टिवरूजी बावनकर, बावनकर मेडिकल स्टोअर्स, तुमसर (जि. भंडारा)	१८६
श्री. सि. पै. बिसन, लक्ष्मी बँक, तुमसर (जि. भंडारा)	१९३
श्री. वाय. के. भुनरवार, सबइन्स्पेक्टर, तुमसर (जि. भंडारा)	२००
श्री. के. के. भुरे, मालवीय वार्ड, तुमसर (जि. भंडारा)	१९६
श्री. रा. मा. भुरे, शान्तीभुवन, तुमसर (जि. भंडारा)	१८७
श्री. आ. मा. माकडे, टिळक राष्ट्रीय विद्यालय, तुमसर (जि. भंडारा)	१८१
श्री. डब्ल्यू. व्ही. मुजुमदार, सेक्रेटरी, म्युनिसिपल कमिटी तुमसर (जि. भंडारा)	१९७
श्री. रामदास अंबादास वानखेडे, A. F. P. I. तुमसर (जि. भंडारा)	१९०
श्री. के. वी. शेंडे, तिलकवार्ड, तुमसर (जि. भंडारा)	१९४

	र. क्र.
श्री. वसंत पांडुरंग खोब्रागडे, समाजशिक्षक (सोशल एज्युकेशन) तिरोडा, त. गोंदिया (जि. भंडारा)	२२३
श्री. प्रभाकरराव नारायणराव काशीकर, शिक्षक, आदर्श विद्यालय, आमगाव (जि. भंडारा)	१६१
श्री. विश्वनाथ वामन जोशी सेंट्रल एक्साईज, आमगाव (जि. भंडारा)	२१७
श्री. त्रिंवक रामचंद्र देशपांडे, शिक्षक, आदर्श विद्यालय, आमगाव (जि. भंडारा)	१०८
श्री. नारायणराव वहेकार, पो. सालेकसा, आमगाव खुर्द, त. गोंदिया, (जि. भंडारा)	३९
श्री. सीताराम नत्थूजी मेंढे, शिक्षक, आदर्श विद्यालय, आमगाव (जि. भंडारा)	१६२
श्री. भोलानाथभाऊ मल्हारभाऊ जमीदार अंजोरा, पोष्ट अंजोरा, त. गोंदिया (जि. भंडारा)	२१
श्री. प्रेमलाल सुकलाल कटरे हेडमास्तर, प्रायमरी शाळा, मोहगांव-बुजरूक पो. गोरेगाव, त. गोंदिया (जि. भंडारा)	१६३
श्री. श्रीकृष्णभाऊ फुंडे सिंधीटोली (तिरखेडी), पो. सालेकसा, त. गोंदिया (जि. भंडारा)	४०
श्री. जयपाल हिरालाल टेंभेकर, पो. मुर्री, व्हाया गोंदिया, मु. मुर्री उर्फ नगपुरा (जि. भंडारा)	१२३
श्री. मनोहर यादवराव गणोरकर, शिक्षक, समर्थ विद्यालय, लाखनी (जि. भंडारा)	

वर्धा जिल्हा

सौ. अरुणा अलोणी, c/o श्री. प्रभाकर नारायण अलोणी यांचा बंगला, वर्धा	१४
श्री. र. वि. करंदीकर, वकील, सर्कल नं. ५, वर्धा	११
श्री. शंकर बालाजी कुर्वे, क्रॅडॉक हायस्कूल, वर्धा	५
श्री. गोपाळ मो. कोलते, बी. ए., बी. टी. c/o श्री. एम्. डी. कोलते अॅडव्होकेट, वर्धा	१७
श्री. रामचंद्र नागोराव घोडखांदे, शिक्षक, जैनमंदिराजवळ, रामनगर, वर्धा	४
सौ. राधाबाई देशमुख, c/o श्री. माधवराव देशमुख, परांजपे यांची चाळ, वर्धा	२३
सौ. छाया पनके, केळकरवाडी, वर्धा	२०
श्री. नरहर केशव पुराणिक, सबरजिस्ट्रार रामनगर, वर्धा	६
सौ. रमाबाई पेंडके, c/o श्री. आ. दि. पेंडके, अॅग्रिकल्चर असिस्टंट, वर्धा	२२
सौ. शकुंतला भाके, c/o श्री. वा. दा. भाके, वकील, वर्धा	१५
श्रीमती कृष्णाबाई भावे, व्यवस्थापिका, सूतिकागृह, वर्धा	३
श्री. मधुकर रघुनाथ अभ्यंकर, आर्वी, (जि. वर्धा)	३१
श्री. दे. गो. काळे, क्षीरसागरवाडा, आर्वी (जि. वर्धा)	२१
श्री. कृ. के. कोल्हेकर, आर्वी (जि. वर्धा)	३२
श्रीमती कमल खानखोजे, आर्वी (जि. वर्धा)	२९

	र. क्र.
श्रीमती सुशीला जावळीकर, आर्वी (जि. वर्धा)	२६
श्रीमती लीला टाकसाळ, आर्वी (जि. वर्धा)	२७
श्रीमती मनोरमा दापूरकर, आर्वी (जि. वर्धा)	२८
सौ. कुंदा विद्वांस, आर्वी (जि. वर्धा)	३०
श्रीमती मालती सहस्त्रभोजनी, आर्वी (जि. वर्धा)	२५
सौ. नलिनी देशपांडे, c/o श्री. केशवराव देशपांडे, मालगुजार, आंजी (जि. वर्धा)	१३
श्री. जमनालाल व्यास, साहित्यरत्न, सिंदी (जि. वर्धा)	१९
श्री. अ. अ. कुरैशी, मुख्याध्यापक, c/o शेखजमाल, व्हॅक्सिनेटर, मटनमार्केटजवळ, हिंगणघाट, (जि. वर्धा)	७

अमरावती जिल्हा

	र. क्र.
श्री. ज. सि. अकर्ते, वकील, स्टेशन रोड, अमरावती	८८
सौ. विजया अत्रे, मुधोळकर पेठ, अमरावती	२८
श्री. माधवराव आठवले, चांडक ब्लॉक्स, अमरावती कँप, अमरावती	१२२
प्रा. मधुकर रघुनाथ आष्टीकर, अंबापेठ, अमरावती	१३
श्री. देवदत्त माधव ओक, लेक्चरर–डिप्. टी. इन्स्टिट्यूट फॉर मेन, अमरावती	८३
श्री. श्री. पु. कठाळे, अध्यापक, सेठ फत्तेलाल लाभचंद हायस्कूल, धामणगाव रेल्वे, अमरावती	८६
श्री. हरीभाऊ कलोती, बुधवारा, अमरावती	१३६
श्री. देवीदास सखाराम कविमंडन, सुभाष चौक, सराफा, अमरावती	९८
श्री. का. त्रि. कापरेकर मुधोळकर पेठ, अमरावती	११६
श्री. ना. द. काशीकर, बालाजी पेठ, अमरावती	१४६
श्री. बाळ यशवंत काळे, नमुना, अमरावती	९९
श्री. लक्ष्मण देवराव काळें, घर नं. ६ ११/४ बालाजी प्लॉटस्, अमरावती	३
श्री. पी. एस्. कुळकर्णी खत्रीवाडा, अमरावती.	१०८
कुं. ललिता त्र्यंबक कुळकर्णी, मोटे कंपाऊंड, अमरावती,	१२७
श्री. त्रिंबक शंकर केतकर, वडनेरा रोड, अमरावती	८१
श्रीमती सुशीताई केळकर, जोशी यांचा बंगला, जोगळेकर प्लॉट्स, अमरावती	१८
श्री. व. र. कोलते, चांडक बिल्डिंग, गव्हर्मेंट हायस्कूलसमोर, अमरावती कँप, अमरावती	१३७
डॉ. केशव दत्तात्रय कोलवाडकर, सुभाष रोड, अमरावती	७५
श्री. श्रीपाद दत्तात्रय खडकीकर, प्राध्यापक, डिप्. टी. इन्स्टिट्यूट फॉर मेन अमरावती	९
श्री. देवबा केशव खर्चे, डिप्. टी. इन्स्टिट्यूट फॉर मेन, अमरावती	६८

र. क्र.

कु. कुसुम कृष्णराव खांडेकर, पटवारीपुरा, अमरावती — १२६

प्रा. प्रभाकर शंकर खांडेकर, अंबापेठ, अमरावती — ११

श्री. दत्तात्रय नारायण खेर, टिळकनगर, अमरावती — १८०

श्री. विश्वनाथ कृष्णय्या गणकर, राजापेठ, अमरावती — १९२

सौ. ताराबाई गणोरकर, अमरावती कॅंप, अमरावती — १८२

श्री. द. त्र्यं. गर्गे, शिक्षक, न्यू हायस्कूल, सोमण कॉन्ट्रॅक्टरचा बंगला, अमरावती — १८६

श्री. ओंकार गणपत गावंडे, डिप्. टी. इन्टिटयूट फॉरमेन, अमरावती — ६९

श्री. वल्लभदास ग्यासिलाल गुप्ता, प्रभात टॉकीजचे मागे, अमरावती — १४२

सौ. सुशिला गोखले, खापर्डे बगीचा, अमरावती — ३०

श्री. वामन बळीराम चिमणपुरे, भाजी बाजार, अमरावती — ११५

श्री. वसंत शिवराम चुके, मुधोळकरपेठ, अमरावती — १४८

श्री. वसंत रघुनाथ चौधरी, अंबापेठ, अमरावती — २३

कु. मायाताई छत्रे, जोगळेकर प्लॉटस्, जोशी यांचा बंगला, अमरावती — १७०

श्री. जी. एल्. जगताप, c/o श्री. ए. डी. जुमडे, स्टेशन रोड, अमरावती — १४३

श्री. ना. भू. जवादिवार, अंबापेठ, अमरावती — १२३

प्रा. प्रभाकर जनार्दन जागीरदार, शिवाजी कॉलेज, अमरावती — ७६

श्री. आ. दे. जुमडे, स्टेशनरोड, अमरावती — ५०

श्री. श्रीकांत जोग, वकील, खांडेकर बंगला, मुधोळकरपेठ, अमरावती — ५२

प्रा. कुसुम भास्कर जोशी, डिप्. टी. इन्स्टिटयूट फॉर वुइमेन, अमरावती — १९

श्री. शंकर विष्णु जोशी, प्रोप्रायटर, विशंग स्टोअर्स, बडनेरा रोड, अमरावती — २७

श्री. वि. उ. ठाकरे, माणिकबाई बिल्डिंग, टिळकनगर, अमरावती — ५३

कु. कमल डांगे, c/o श्री. डांगे, इर्विन हॉस्पिटलजवळ, अमरावती — ७८

श्री. रूपराव पंजाबराव तायडे, डिप्. टी. इन्स्टिटयूट फॉर मेन, अमरावती — ६६

श्रीमती सरला श्री. दाणी, लेक्चरर, डिप्. टी. इन्स्टिटयूट फॉर वुइमेन, अमरावती — २२

श्री. दामोदर कृष्ण देवरस, पेंडके गल्ली, बुधवारा, अमरावती — ९३

सौ. सुशीला विष्णु देवरस, एम्. ए. विदर्भ महाविद्यालय, अमरावती — १५२

श्री. प्र. रा. देशमुख, c/o श्री. लक्ष्मीनारायण वल्लभदास, रुक्मिणीनगर, अमरावती — १८५

श्री. माधवराव रामचंद्र ऊर्फ दादासाहेब देशमुख, बडनेरा रोड, अमरावती — ६५

श्री. व्यंकटेश हणमंत देशमुख, सबनीस प्लॉटस्, अमरावती — १६०

श्री. भीमराव देशपांडे, वकील, वकील लाईन, नमुना, अमरावती — १२०

श्री. यशवंत हणमंत देशपांडे, वकील, अंबापेठ, अमरावती — १८३

	र. क्र.
प्रा. वसंत तुळशीराम देशपांडे, मुधोळकरपेठ, अमरावती	६४
सौ. शालिनीबाई यशवंतराव देशपांडे, c/o यशवंत मार्तंड देशपांडे, डॉ. गंधे यांचा बंगला, समर्थ हायस्कूलजवळ, अमरावती	५
श्री. हरिहर वामन देशपांडे, राजापेठ, अमरावती	१५९
श्री. श्रीनिवास नीळकंठ देशपांडे, नमुना, अमरावती	१३०
श्री. माधव विश्वनाथ नवसाळकर, समर्थ हायस्कूलजवळ, अमरावती	६
श्री. एम्. एस्. निपाणकर, शिक्षक, श्रीसमर्थ हायस्कूल, अमरावती	१७७
श्री. डाह्याभाई पडीया, सुंदर स्टोअर्स, भुसारी गेट रोड, अमरावती	१८४
डॉ. आनंद पांडुरंग पडोळे सुभाष रोड, अमरावती	१९०
श्री. एस्. वाय्. पतकी, मुधोळकरपेठ, अमरावती	१११
श्री श्री. ब. पसारकर, जुन्या कोतवालीजवळ, बुधवारा, अमरावती	१७५
श्री. नामदेव खंडू पाटील, डिप्. टी. इन्स्टिट्यूट फॉर मेन, अमरावती	७१
श्री. पुरुषोत्तम आनंदराव पाटील, एम्. कॉम. एल्एल्. बी. श्रीशिवाजी कॉलेज, अमरावती	१४५
डॉ. नारायण त्रिबक पातुरकर, जनार्दनपेठ, अमरावती	२९
श्री. आर. जी. पाथरकर, फेजरपुरा, अमरावती	१४१
सौ. शांताबाई पावणस्कर, मालटेकडी रोड, अमरावती	१३८
श्री. नारायण त्र्यंबक पांडें, ॲडव्होकेट, नमुना, अमरावती	७९

	र. क्र.
श्री. सुभाष शंकरराव पांडे, डिप. टी. इन्स्टिटयूट फॉर मेन, अमरावती	७२
प्रा. श्रीराम सदाशिव पांडे, वाटेकरांचा बंगला, मुधोळकरपेठ, अमरावती	६१
श्री. मो. रा. पुनसे, मॅनेजर, माणिक मुद्रण, अमरावती	१७१
श्री. जी. पुरुषोत्तमदास श्रीगुरुदेव प्रकाशन, अमरावती	१७२
प्रा. कृष्णाजी व्यंकटेश पेशकार, अंबापेठ, अमरावती	१२
श्री. प्रभाकर नारायण पेंढारकर, मुधोळकर पेठ, अमरावती	१५
श्री. श्रीकृष्ण धोंडोपंत फणसे, सबनीस यांचा बंगला, मालटेकडी रोड, अमरावती	३१
श्री. आत्माराम विठोबा बोढाले, डिप्. टी. इन्स्टिटयूट फॉर मेन, अमरावती	७०
श्री. वासुदेव मनोहरराव बोधनकर, प्राचार्य, डिप्. टी. इन्स्टिटयूट फॉर मेन, अमरावती	२४
श्री. र. ल. बंगाले, बुटी प्लॉट्‌स, अमरावती	१७४
श्री. एम्. बी. भावे, शिक्षक, ॲकेडेमी हायस्कूल, अमरावती	१०१
सौ. कमल मायदेव विंध्य प्रॉडक्टस्, अमरावती	१२८
श्री. मगनलाल पुरुषोत्तम मिस्त्री, अंबापेठ, अमरावती	१५६
श्री. दे. सू. मेहेरे, गांधी चौक, नमुना, अमरावती	१७०
श्री. अंबादास राघव मोहगावकर, बालजी प्लॉटस, अमरावती	१३२
कु. सुमन मोहरील, डोळे चाळ, खापर्डे बगीचा, अमरावती	१४०

अनुक्रमणिका

र. क्र.

श्री. गौतम दामोदर म्हैसाळकर, १८८
अंबापेठ, अमरावती

श्री. विष्णु दामोदर म्हैसाळकर, १८७
अंबापेठ, अमरावती

श्री. नि. त्र्यं. राजदेरकर, १७६
मुख्याध्यापक, श्रीसमर्थ हायस्कूल,
अंबापेठ, अमरावती

श्री. भास्कर गिरिधर राणे, १३४
आशा प्रेसजवळ, बडनेरा रोड, अमरावती

श्री. केशव नीळकंठ लेले, १५८
प्रोप्रायटर, हिंद स्टोअर्स, प्रकाशक, अमरावती

श्री. श्याम दशरथ लोहवरे, १४४
साहित्य विशारद (प्रयाग)
प्रधान संपादक, गुरुदेव, अमरावती

श्री. मनोहर आत्माराम वरखेडकर, १६८
मनोहर क्लॉथ स्टोअर्स, अमरावती

श्री. जनार्दन गोविंदराव वाडेगावकर, ४
मुधोळकर पेठ, अमरावती

श्री. उत्तमराव सदाशिवराव शिंदे, ५९
बुटी प्लॉटस्, अमरावती

श्री. नारायण जनार्दन सराफ, ७
अग्निहोत्री वाडा, राजकमल चौक, अमरावती

श्री. प्रभाकर बाळकृष्ण सोवळे, १७९
टिळकनगर, अंबापेठ, अमरावती

श्री. त्रिंबक गिरराव संगवई, १०
मुधोळकरपेठ, अमरावती

श्री. शामराव रोडबाजी श्रोते, ६७
डीप्. टी. इन्स्टिटयूट फॉर मेन, अमरावती

कु. विमल हिरूरकर, १३९
खापर्डे बगीचा, अमरावती

श्री. रा. ब. खोडस्कर, ५६
करजगाव, (त. अचलपूर जि. अमरावती)

श्री. कृ. वा. तारे, १६४
बिलनपुरा, अचलपूर शहर (जि. अमरावती)

र. क्र.

श्री. एन्. एस्. देशपांडे, १३३
बिलनपुरा, अचलपूर शहर
(जि. अमरावती)

श्रीमंत ल. वि. देशमुख, १६५
बिलनपुरा, अचलपूर शहर (जि. अमरावती)

श्री. रामभाऊ फडकारे, ५७
करजगाव (त. अचलपूर, जि. अमरावती)

श्री. मनोहर प्र. मोहरीर, १६२
कँपरोड, अचलपूर शहर (जि. अमरावती)

श्री. सौ. इंदिराबाई शिरपूरकर, ९७
c/o श्री. ना. वा. शिरपूरकर,
सिव्हिल जज्ज, अचलपूर
(जि. अमरावती)

श्री. पुं. द. बारबुद्धे, १६७
बिलनपुरा, अचलपूर शहर (जि. अमरावती)

श्री. वा. द. सोनार, ५४
करजगाव, (त. अचलपूर, जि. अमरावती)

श्री. राम शेवाळकर, ९६
प्रकाश कला मंदिर, अचलपूर (जि. अमरावती)

श्री. प्र. वा. शेवाळकर, १६३
प्रकाश कला मंदिर,
अचलपूर शहर (जि. अमरावती)

श्री. मा. बा. वालखडे, ५५
करजगाव (त. अचलपूर, जि. अमरावती)

श्री. माधव रामराव हिंगणीकर, १६६
बिलनपुरा, अचलपूर शहर (जि. अमरावती)

श्री. पंजाब सीतारामजी नेरकर, ८९
शिक्षक, शंकरराव विद्यालय, मु. पो. करजगाव,
(त. अचलपूर, जि. अमरावती)

श्री. जयकुमार भीमराव इंगळे, ११८
रा. कावली, पो : अशोकनगर via–
धामणगाव (त. चांदूर, जि. अमरावती)

श्री. नि. श. पाटील, ४९
c/o डॉ. करंदीकर, सोनेगाव,
(त. दर्यापूर, जि. अमरावती)

र. क्र.

सौ. मायादेवी गानू, १२९
जालसाहेबांचा बंगला, रेल्वे स्टेशनजवळ,
बडनेरा (जि. अमरावती)

श्री. काशीनाथ बाजीराव देशमुख, ९१
मु. पो. बेलोरा, via–चांदुरबाजार,
(जि. अमरावती)

श्री. जानराव लक्ष्मणराव इखे, ११९
रा. भांबोरा, पो. नेरपिंगळाई (जि. अमरावती)

श्री. बाबा मोहोड, ९०
मु. पो. माधान, (जि. अमरावती)

श्री. रामदास तुकाराम पाटील, हेडमास्तर, ७३
दादा भामोदकर आय्. ई. एस्. स्कूल,
खाऊर (जि. अमरावती)

श्री. शं. व्यं. निर्मळ, १६९
मु. पो. वलगाव (जि. अमरावती)

श्री. बाळकृष्ण गोपाळराव गर्गे, १९७
अध्यापक, सरकारी हायस्कूल,
चांदूर रेल्वे-स्टेशन (जि. अमरावती)

श्री. रूपराव बापूराव कडू, २०६
मुख्याध्यापक, छत्रपति हायस्कूल,
धामणगाव (जि. अमरावती)

श्री. अण्णासाहेब नामदेवराव घोडे, १९४
शिक्षक, से. फ. ला. हायस्कूल,
धामणगाव (जि. अमरावती)

श्री. गजानन नारायणराव झामरे, २०८
अध्यापक, से. फ. ला. हायस्कूल,
धामणगाव (जि. अमरावती)

र. क्र.

श्री. पद्माकर केशवराव तांबेकर, २०३
शिक्षक, से. फ. ला. हायस्कूल,
धामणगांव (जि. अमरावती)

श्री. राजाभाऊ वामनराव दाणी, २०२
अध्यापक, से. फ. ला. हायस्कूल,
धामणगाव (जि. अमरावती).

कु. कुसुमताई विश्वंभरराव देशपांडे, २०१
शिक्षिका, हिराबाई गोईनका कन्या शाळा,
धामणगांव (जि. अमरावती)

श्री. नारायणराव शेषराव देशपांडे, २००
वॉर्ड नं. ९, दत्तापूर (जुनी वस्ती)
धामणगांव (जि. अमरावती)

श्री. म. गो. पलकंडवार, १९६
कारकून, से. फ. ला. हायस्कूल,
धामणगांव (जि. अमरावती)

श्री. र. बा. भाटे, १९५
मुख्याध्यापक, हिराबाई गोयनका कन्या
विद्यालय, धामणगांव (जि. अमरावती)

श्री. नारायण विनायकराव महाजनी, २०७
अध्यापक, से. फ. ला. हायस्कूल,
धामणगांव (जि. अमरावती)

श्री. सुरेंद्र पी. मैशेरी, २०५
c/o श्री मैशेरी ब्रदर्स, बुकसेलर्स,
धामणगांव (जि. अमरावती)

श्री. जीवनकुमार ख. राठी, २०४
शिक्षक छत्रपति हायस्कूल,
धामणगांव (जि. अमरावती)

यवतमाळ जिल्हा

श्री. प्रभाकर यशवंत दातार, ४
चापमन वाडी, यवतमाळ

श्री. म. बा. नालमवार, ३२
अन्न प्राप्ति निरीक्षक, यवतमाळ

श्री. ना. ना. हूड, वकील, १२
यवतमाळ

श्री. रामकृष्ण एकनाथ गरुड, २७
दारव्हा (जि. यवतमाळ)

श्री. बाबाराव तुकारामजी ठाकरे, १७
मु. रामगाव, पो. दारव्हा (जि. यवतमाळ)

श्री. हणमंतगीर महादेवगीर निंभेकर, १८
मु. निंभा, पो. दारव्हा (जि. यवतमाळ).

	र. क्र.
श्री. उस्मान एन्. पठाण, मु. पो. नेरपरसोपंत, वार्ड पठाणपुरा, (त. दारव्हा, जि. यवतमाळ)	५
श्री. श्रीरंग श्रीनिवास पवारकर, म्युनिसिपल सेक्रेटरी, दारव्हा, (जि. यवतमाळ)	२६
डॉ. माधवराव पद्मावार, मु. दिग्रस (त. दारव्हा, जि. यवतमाळ)	१
कु. शां. गु. माळवे, दिग्रस (त. दारव्हा, जि. यवतमाळ)	२
श्री. के. वी. खैरकर मु. पो. खैरी, व्हाया हिंगणघाट, (जि. यवतमाळ)	९
श्री. माधव कृष्ण एलकुंचवार वणी (जि. यवतमाळ)	१४
श्री. बालाजी केशव तत्ववादी, मुख्याध्यापक, शि. प्र. मंडळ हायस्कूल, वणी (जि. यवतमाळ)	३१
श्री. मनोहर भास्कर नावलेकर, वकील, वणी (जि. यवतमाळ)	१३
कु. पूर्णाबाई बोरकर, हेडमिस्ट्रेस, स. मु. इन्डियन मिडलस्कूल वणी (जि. यवतमाळ)	३
श्री. दे. गि. राऊत, मुख्याध्यापक, सरकारी माध्यमिक शाळा, वणी (जि. यवतमाळ)	३०

बुलढाणा जिल्हा

श्री. पुरुषोत्तम गोविंद एकबोटे, खामगाव (जि. बुलढाणा)	४५
श्री. राजाराम गणपतराव कलोरे, शिक्षक, न्यू इरा हायस्कूल, खामगाव (जि. बुलढाणा)	१९
श्री. सुंदरराव मोरेश्वर कोठारी, वकील, खामगाव (जि. बुलढाणा)	११
श्री. भगवानदास द्वारकादास गुजराथी, हेडमास्तर, नॅशनल हायस्कूल, खामगाव (जि. बुलढाणा)	२३
श्री. अ. बा. चितळे, मुख्याध्यापक, सरकारी हायस्कूल, खामगाव (जि. बुलढाणा)	४६
श्री. त्र्यंबक प्रल्हादराव जाधव, वकील, खामगाव (जि. बुलढाणा)	१४
प्रा. पद्माकर दत्तात्रय डावरे, खामगाव (जि. बुलढाणा)	३९
प्रा. विष्णु एकनाथ तारे, खामगाव (जि. बुलढाणा)	३८
श्री. रघुनाथ केशव दाणी, वार्ड नं. २, खामगाव (जि. बुलढाणा)	१
श्री. सदाशिव धोंडदेव देडे, मुलींचें सरकारी हायस्कूल खामगाव (जि. बुलढाणा)	३२
प्रा. मंगेश विनायक नाईक, खामगाव (जि. बुलढाणा)	३७
श्री. श्रीधर परशराम पाचपोर, वकील, खामगाव (जि. बुलढाणा)	१३
श्री. भाऊराव गणपतराव पाटील, राष्ट्रीय विद्यालय, खामगाव (जि. बुलढाणा)	१
डॉ. पुरुषोत्तम महादेव पारसनीस, खामगाव (जि. बुलढाणा)	२७
प्रिन्सिपल, जी. एस. कॉलेज ऑफ कॉमर्स आणि ॲग्रिकल्चर, खामगाव (जि. बुलढाणा)	४
श्री. रंगनाथ रामचंद्र बक्षी, शिक्षक, नॅशनल हायस्कूल, खामगाव (जि. बुलढाणा)	२५

र. क्र.

श्री. वि. शं. बेनोडेकर, ९
सिव्हिल लाइन्स, खामगांव (जि. बुलढाणा)

श्री. वसंत व्यंकटेश भडंग, वकील, १७
खामगांव (जि. बुलढाणा)

श्री. गोविंदराव रतनलाल भाटिया, २६
खामगाव (जि. बुलढाणा)

सौ. कमलाबाई भाटे, ३०
खामगाव (जि. बुलढाणा)

श्री. रामचंद्र महादेव महाजन, शिक्षक, २४
नॅशनल हायस्कूल, खामगांव (जि. बुलढाणा)

श्री. एल्. ए. मानेकर, ६
मु. पो. देऊळगावराजा (जि. बुलढाणा)

श्री. विश्वनाथ भाऊराव मेतकर, वकील, ४१
खामगाव (जि. बुलढाणा)

र. क्र.

श्री. गोपाळ केशव सहस्रबुद्धे, २१
इम्पीरियल बँक, खामगाव (जि. बुलढाणा)

डॉ. व्यंकटेश रघुनाथ साने, ३६
खामगाव (जि. बुलढाणा)

श्री. शंकर गणेश सुरडकर, A. S. C. २०
खामगाव (जि. बुलढाणा)

श्री. द्वारकानाथ नरसिंह सोमण, वकील, ४२
खामगाव, (जि. बुलढाणा)

श्री. ना. के. महाजन, १०
चिखली (जि. बुलढाणा)

श्री. हेडमास्तर, इ. एस्. हायस्कूल, ३
साखरखेर्डा (जि. बुलढाणा)

चांदा जिल्हा

सौ. पद्मा अलोणी, २५
c/o श्री. वा ल. अलोणी, शिक्षक,
न्यू इंग्लिश हायस्कूल, जटपुरा, चांदा

श्री. बबुताई खानझोडे, १७
गंजवार्ड, चांदा

सौ. मालती तामट्टू, ३१
c/o श्री. तामट्टू वकील,
एकोरी वार्ड, चांदा

सौ. नलिनी ग. देवईकर, ९
एकोरी वार्ड, चांदा

श्री. मोरेश्वर रघुनाथ द्रेवईकर, २२
महाल, गांधीरोड, चांदा

सौ. शकुंतलाबाई देवईकर, १५
एकोरी वार्ड, चांदा

कु. सुधा त्रिंबकराव देशपांडे, १२
एकोरी वार्ड, चांदा

श्री. वि. व्यं. देशमुख, २४
मॉडेल हायस्कूल, चांदा

सौ. सुमन नाईक, २८
c/o श्री. नाईक, इ. ए. सी.
सिव्हिल वार्ड, चांदा

सौ. सुधा पांडे, २७
फूड इन्स्पेक्टर, पडोळे यांचा वाडा,
जटपुरा, चांदा

सौ. शालिनीबाई पुराणिक, १०
c/o डॉ. वा. ग. पुराणिक, जेलरोड, चांदा

सौ. नलिनीबाई बोझावार, १३
गोलबाजार, चांदा

सौ. मालती भागवत, ११
एकोरी वार्ड, चांदा

सौ. इंदिराबाई भृगुवार, १९
एकोरी वार्ड, चांदा

र. क्र.

सौ. वाराणशीवार, गंजवार्ड, पतरंगे चाळ, चांदा — १६

सौ. मालती शिवलकर, c/o शिवलकर, ॲग्रीकल्चर असिस्टंट सिव्हिल वार्ड, चांदा — २९

श्री. ग. वि. सहस्त्रबुद्धे, गोलबाजार, चांदा — १४

सौ. आशाबाई श्रीगडीकर, एकोरी वार्ड, चांदा — ३२

र. क्र.

सौ. ताराबाई इस्तक, c/o श्री. भय्यासाहेब इस्तक, ॲडव्होकेट, चांदा — २६

श्री. सदाशिवराव यादवराव काकडे, वकील, पो. वरोरा (जि. चांदा) — ८

सौ. प्रभावतीबाई पिंपळखरे, पो. वरोरा (जि. चांदा) — १८

सौ. विमलाबाई वझलवार, c/o श्री. गं. बा. वझलवार, पो. बल्लारशा (जि. चांदा) — ३०

अकोला जिल्हा

श्री. रतनलाल अगरवाल, मॉडर्न बुक स्टोअर्स, अकोला — २

सौ. शकुंतला ह. पाटील, गव्हर्मेंट गर्ल्स हायस्कूल, अकोला — ७

श्री. नीलदत्त वैद्य, राजस्थान भवन, अकोला — ३

सागर जिल्हा

श्री. म. मा. आगवण, कंपनी कमांडंट, होमगार्डस, सागर — १९

प्रा. विनायक महादेव आपटे, सागर विश्वविद्यालय, सागर — १४

श्री. कृ. ना. कुन्हेकर, L. S. G. D. देवकरांचा वाडा, रामपुरा, सागर — २७

कु. मैनाताई केकरे, अध्यापिका, गव्हर्मेंट गर्ल्स हायस्कूल, सागर — ३५

श्री. गोपाळ काशीनाथ खेर, पत्र प्रतिनिधि, परकोटा, सागर — २

श्री. गं. रा. खेर, वकील, लक्ष्मीपुरा, सागर — २३

सौ. मंदाकिनी प्रभाकरराव खेर, लक्ष्मीपुरा, सागर — १३

श्री. हेमकांत हरि चौधरी, सब एजंट, सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया, सागर — ७

डॉ. दत्तात्रय प्रभाकर जटार, लक्ष्मीपुरा, सागर — १

श्री. नारायण मोरेश्वर जोशी (सडकेवाले) कटरा बाजार, सागर — २०

श्री. का. म. टोळे, वकील, लक्ष्मीपुरा, सागर — २१

श्री. दत्तात्रय सीताराम देऊरकर, गोपालगंज ३४।अ, सागर — ३१

श्री. शा. नी. देशपांडे, रामपुरा, सागर — १८

श्री. व्ही. एस. देशपांडे, एम्. ए., एलएल्. एम्. A. D. I. कँटॉनमेंट, सागर — ३९

श्रीमती नर्मदाबाई देसाई, अध्यापिका, पोद्दारवाडा, गणेशपुरा, बारियाघाट, सागर — ३३

सौ. कमलाबाई नगरकर, परकोटा, सागर — ५

	र. क्र.
श्री. मनोहर गोविंद नाखरे, ऑल कॉट प्रेस, सागर	२६
डॉ. गोपाळ श्रीधर पाठक, एल्. एम्. पी. रामपुरा, सागर	२७
श्री. चिंतामणराव पिंपळापुरे, परब्याऊ, सागर	३०
श्री. गणेश सीताराम वोंद्रे, c/o श्री. नवात्थे वैद्य, गणेशपुरा, सागर	३२
सौ. वनमालाबाई भवाळकर, एम्. ए. सागर विश्वविद्यालय, सागर	१६
सौ. कस्तुराबाई मांजरेकर, वसंत लॉज, सागर	९
सौ. इंदिराबाई मुळे, c/o शं. गो. मुळे, लक्ष्मीपुरा, सागर	१७
श्री. विनायक सदाशिव मुळे, हेड कॅशियर, इंपिरियल बँक ऑफ इंडिया, सागर	८
डॉ. जगन्नाथ दत्तात्रय रानडे, प्राध्यापक, सागर विश्वविद्यालय, सागर	१५
श्री. आनंद नारायण रिंगे, रिंगेवाडा, लक्ष्मीपुरा, सागर	३६
श्री. गोविंद काशीनाथ लोकस, वकील, परकोटा, सागर	४
सौ. मनोरमाबाई शंकरराव लोकस, महिला वस्तु भांडार, परकोटा, सागर	३
डॉ. श्री. वि. शास्त्री, गोपालगंज, सागर	६
डॉ. पुरुषोत्तम गोपाळ सप्रे, सागर	१०
श्री. नारायण श्रीधर सर्वटे, वकील, लक्ष्मीपुरा, सागर	२४
कु. तारा सुभेदार, अध्यापिका, सुभेदारवाडा, लक्ष्मीपुरा, सागर	३४
श्री. यशवंतराव सुभेदार, सुभेदार वाडा, लक्ष्मीपुरा, सागर	१२
श्री. मधुकर शंकर श्रीखंडे, सुभेदारवाडा, लक्ष्मीपुरा, सागर	२९
सौ. विमलाबाई श्रीखंडे, एम. ए. c/o श्री. म. रा. श्रीखंडे, चक्रघाट, सागर	२२
श्री. मनोहर सदाशिव हर्डीकर हर्डीकरांचा वाडा, लक्ष्मीपुरा, सागर	२८

रायपूर जिल्हा

श्री. राजेंद्र केशव सराफ, c/o श्री. के. आ. सराफ Dy. S. P. & R. T. A. रायपूर	२
सौ. शांताबाई निमोणकर, c/o श्री. मो. निमोणकर, वकील, महासमुन्द (जि. रायपूर)	१

छिंदवाडा जिल्हा

श्री. वि. गो. रुक्मांनद, बी. ए. शिक्षक, रामराव धर्माधिकारी हायस्कूल, पांढुर्णा (जि. छिंदवाडा)	२

नेमाड जिल्हा

श्री. म. त्र्यं. देव, असिस्टंट अकाउंटंट, नेपा मिल्स, नेपानगर (जि. नेमाड)	१

दुर्ग जिल्हा

र. क्र.

डॉ. शांताबाई हळदे, १
W. A. M. O. खैरागड (जि. दुर्ग)

पुणें जिल्हा

श्री. मधुकर नरहर वांकर, १९
१२०३ कसबा पेठ, पुणें २

डॉ. नरहरी अनंत बर्वे, ५
अध्यक्ष, तळेगाव जनरल हॉस्पिटल्स ग्रंथालय
तळेगांव दाभाडे (त. मावळ, जि. पुणें)

मुंबई इलाखा

र. क्र.

श्री. मा. सी. पेंढारकर, १८
मुख्याध्यापक, पार्ले टिळक विद्यालय
विले-पार्ले, मुंबई २४

कु. विमल चोरघडे, २४
ऑल इंडिया रेडिओ, मुंबई

श्री. नारायण सीताराम पाटील, ३
व्यवस्थापक, म. गांधी विद्यार्थी भुवन,
कळवण (जि. नाशिक)

श्री. लायब्ररियन, विलिंग्डन कॉलेज, १२
सांगली

इतर विभाग

प्रा. एल. एम. जाधव, १०
होळकर कॉलेज, इंदोर (म. भा.)

श्री. आत्माराम गोविंद खेर, ४
अध्यक्ष, उत्तरप्रदेश कायदेमंडळ,
लखनौ (उ. प्र.)

संलग्न संस्था

श्री. ना. दा. काशीकर, ४
चिटणीस, विदर्भ नाट्य मंदिर,
मुधोळकरपेठ, अमरावती

श्री. के. मा. मुनशी, ३
विदर्भ शिक्षण प्रसारक मंडळ,
खामगाव (जि. बुलढाणा)

श्री. व्यवस्थापक, श्री गुरुदेव प्रकाशन मंडळ, २
गुरुकुंज, मोझरी (जि. अमरावती)

चुकीची दुरुस्ती आणि क्षमस्व

श्री. छगनलालजी भरुका, धनतोली, नागपूर र. क्र. १२१ (पृ. ३) हें नांव आजीव सभासदांच्या 'अ' विभागांत पडलें आहे तें आजीव सभासदांच्या 'ब' विभागांत आहे असें समजावें.

'अ' विभाग पृष्ठ ८ वरील श्री. म. ना. सावजी, र. क्र. ८९ ऐवजी श्री. म. ता. सावजी असें वाचावें.

'अ' विभाग पृष्ठ ९ वरील श्री. भास्करराव बाळकृष्ण मुलमुले, र. क्र. ५५ या नांवांतील 'भा' हें अक्षर उडालें आहे. तसेंच 'ब' विभाग पृष्ठ २३ वरील श्री. के. ग. भिडे, र. क्र. १२६ या नांवांतील 'डे' हें अक्षर नीट उमटलें नाही; अशा प्रकारचे कांही मुद्रणदोष राहिले असल्यास सभासदांनी त्याबद्दल क्षमा करावी.

दिनांक २७-११-१९५३

सरचिटणीस,
वि. सा. संघ

"युगवाणी" (Yugawani) Regd. No. N 945

मध्यप्रदेश शाळाखात्याकडून लायब्ररींसाठी मंजुरी मिळालेलें
विदर्भ साहित्यसंघाचें मुखपत्र

युगवाणी

संपादक : पुरुषोत्तम दिवाकर ढवळे

वार्षिक वर्गणी पांच रुपये : : सभासदांना विनामूल्य : : सभासदत्वाचें वार्षिक शुल्क फक्त तीन रुपये

विदर्भ साहित्य संघाच्या आजच्या गरजा

१. विदर्भ मंदिराच्या इमारतीची सांगता करणें.

२. वि. सा. संघाच्या परीक्षांना व्यापक आणि सर्वोपयोगी स्वरूप देणें.

३. वि. सा. सं. चें मुखपत्र **युगवाणी** आर्थिक दृष्टीने स्वावलंबी करून उत्तरोत्तर त्याचें स्वरूप सर्वांगीण करणें.

४. वि. सा. सं. च्या वतीने उत्कृष्ट, दुर्मिळ आणि शैक्षणिक ग्रंथांच्या प्रकाशनाचें कार्य जोमाने सुरू करणें.

५. वि. सा. संघाला मराठी भाषेच्या हिताचें कार्य प्रातिनिधिक स्वरूपाने अधिक धडाडीने करतां येण्यासाठी संघाचे सभासद वाढविणें.

या सर्वांसाठी संघाचे सभासद आणि कार्यकारी मंडळ अविश्रांत मेहनत करीत आहेत. मराठी-प्रेमी जनतेने तनमनधनाने मदत करण्यास प्रवृत्त व्हावें म्हणून संघाचें कार्य नेटाने चालविण्याच्या संकल्पांत मराठीच्या नागरिकांनी हातभार लावावा अशी नम्र विनंती आहे.

विदर्भ साहित्य संघाची मराठी साहित्याच्या सेवेसाठी शक्ति वाढवा आणि जास्तींत जास्त संख्येने वि. सा. संघाला सभासद मिळवून द्या.